

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRĀ FAKULTĀTE
Latviešu literatūras un kultūras katedra

LITERATŪRA UN KULTŪRA:
PROCESS, MIJIEDARBĪBA,
PROBLĒMAS

ROBEŽA UN DIASPORA
LITERATŪRĀ UN KULTŪRĀ (II)

Zinātnisko rakstu krājums

XVII

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS „SAULE” ~

2016

Apstiprināts DU Zinātnes padomes sēdē 2016. gada 15. decembrī, protokols Nr. 17.

Maija Burima, Rudīte Rinkeviča, sastādītājas. *Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas. Robeža un diaspora literatūrā un kultūrā (II). Zinātnisko rakstu krājums. XVII.* Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2016. 164 lpp.

Krājuma zinātniskā kolēģija:

Bente Aamotsbakken, Dr. phil., profesore (Norvēģija)
Maija Burima, Dr. philol., profesore (Latvija)
Vigmantas Butkus, Dr. hum., profesors (Lietuva)
Inguna Daukste-Silasproģe, Dr. philol., vadošā pētniece (Latvija)
Rahilya Geybullayeva, Dr. philol., profesore (Azerbaidžāna)
Jeanne Glesener, Dr. philol., asociētā profesore (Luksemburga)
Victor Grovas Hajj, Dr. philol., profesors (Meksika)
Yordan Lyutskanov, Dr. philol., asociētais profesors (Bulgārija)
Malan Marnesdottir, Dr. philol., profesore (Fēru salas)
Vanesa Matajc, Dr. philol., asociētā profesore (Slovēnija)
Irina Modebadze, Dr. philol., vadošā pētniece (Gruzija)
Margarita Odeskaja, Dr. philol., profesore (Krievija)
Rudīte Rinkeviča, Dr. philol., docente (Latvija)
Tigran S. Simyan, Dr. philol., asociētais profesors (Armēnija)
Juri Talvets, Dr. philol., profesors (Igaunija)

Zinātniskās redaktore: Maija Burima, Rudīte Rinkeviča
Angļu teksta redaktore: Sandra Meškova
Latviešu teksta redaktore un korektore: Jana Butāne-Zarjuta
Maketētāja: Marina Stočka

Zinātnisko rakstu krājums izdots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika” projekta „Kultūra un identitātes Latvijā: mantojums un mūsdienu prakse” (proj. Nr. 4.2) atbalstu.

LETONIKA

Rakstu krājums iekļauts EBSCO datubāzē
Literary Reference Center Plus collection.

The collection of research articles “Literature & Culture: Process, Interaction, Problems” is included in EBSCO *Literary Reference Center Plus collection.*

Krājums ir anonīmi recenzēts.
The collection is peer-reviewed.

ISSN 2243-6960
ISBN 978-9984-14-787-1

© Daugavpils Universitāte, 2016

SATURS / CONTENTS

Maija Burima, Rudīte Rinkeviča Robežas un diasporas interpretācijas perifēros kultūras un literatūras tekstos	5
Interpretations of Border and Diaspora in Peripheral Texts of Culture and Literature	8
Alina Romanovska Kultūrnacionālā specifika Antona Austrīņa dzejā	11
National Culture Specifics in Antons Austrīņš' Poetry	
Inese Valtere Ainava Augusta Saulieša tekstos	30
Landscape in Augusts Saulietis' Texts	
Valentīns Lukaševičs Lietuviešu kultūrpēdas Latgalē	43
Lithuanian Culture Traces in Latgale	
Žans Badīns Latvijas recepcija 1920.–1930. gadu krievu (padomju) literatūrā	51
Reception of Latvia in Russian (Soviet) Literature of 1920s and 1930s	
Ingrīda Kupšāne Latvijas koncepts Gunara Janovska prozā	63
The Concept of Latvia in Gunars Janovskis' Prose Fiction	
Inguna Daukste-Silasproģe Valoda un tradīcijas kā robeža starp jaunatbraucējiem un mītnes zemi. Latviešu trimdas prozas tekstu un ikdienas dzīves aspekts	79
Language and Traditions as the Boundary between Latvian Immigrants and the Host Country. The Dimension of Latvian Prose Texts and Everyday Life in Exile	
Janīna Kursīte Mūsu dienīšķās mājas	98
Our Daily Home	

Elina Vasiļjeva	
<i>Ebreju teksts</i> latviešu literatūrā: „svešinieka” tips	108
<i>Jewish Text</i> in Latvian Literature: the Type of “a Stranger”	
Sandra Meškova	
Parateksta pragmatika Anitas Liepas prozā	115
The Pragmatics of Paratext in Anita Liepa’s Prose Fiction	
Maija Burima	
<i>Kulinārais teksts</i> kā hibrīdteksts masu – elitārās kultūras attiecību kontekstā	129
<i>Culinary Text</i> as a Hybrid Text in the Context of Mass – Elitist Culture Relations	
Rudīte Rinkeviča	
Personificēto tēlu Rīgas redzējumi J. Zvirgzdiņa bērnu prozā (2005 – 2015)	153
Visions of Riga by Personified Characters in Juris Zvirgzdiņš’ Children’s Prose Fiction (2005–2015)	
Autori / Contributors	163

Maija Burima,
Rudīte Rinkeviča

ROBEŽAS UN DIASPORAS INTERPRETĀCIJAS PERIFĒROS KULTŪRAS UN LITERATŪRAS TEKSTOS

Zinātnisko rakstu krājuma *Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas* 17. laidienā *Robeža un diaspora literatūrā un kultūrā (II)* apkopotas Valsts pētījumu programmas *Letonika* projekta *Kultūra un identitātes Latvijā: mantojums un mūsdienu prakse* darba grupas sagatavotās zinātniskās publikācijas, kuru pamatā ir DU Humanitārās fakultātes starptautiskajā zinātniskajā konferencē *XXVI Zinātniskie lasījumi* 2016. gada 28.–29. janvārī nolasītie referāti. Krājumā iekļautas publikācijas pievēršas perifērām tēmām literatūras procesu hrestomatizācijas, rakstnieku hierarhijas, literātu mītnes vietas, tekstos atainoto etnosu, tēlu reprezentēto reliģisko uzskatu, daiļdarbu žanra un valodas ziņā. Koncepts „robeža” krājumā attiecināts uz tradicionālo pretstatu satuvinājumu vai hierarhijas dekonstrukciju kultūras un literatūras sistematizācijā, tām modificējoties jaunās hibrīdformās, kā arī uz ģeogrāfiskā ietvara pielietojumu teksta un kultūras objektu interpretācijās. Savukārt koncepts „diaspora” attiecināts uz ārpusnieciskiem vai izolētiem ar latviešu literatūru, latviešu nacionālo vai etnisko identitāti svešumā saistītiem fenomeniem un to iekonturējumu latviešu rakstniecības un kultūrpolitikas procesos. Rakstu krājumā izkristalizējas būtisks robežas un diasporas interpretāciju saskares punkts – „perifērijas” fenomena nozīmju paplašinājums. Literatūras analizē tas izpaužas kā pievēršanās mazāk raksturotām vai līdz šim nekonkrēti definētām parādībām – rakstniekiem, grāmatām un izdevumiem, notikumiem rakstniecībā, žanriem, kam mūsdienu literatūrzinātniskais un kultūrkritiskais diskurss ir pamats pārkodēšanai, jauniem lasījumiem vai nozīmju pārnesei.

Krājumā ietverti vienpadsmit latviešu literatūrzinātnieku pētījumi, galvenokārt aptverot gadsimtu miju kā specifisku kultūras posmu vai citus, intensīvu vēsturisku notikumu iezīmētus, laikmetus. Mazāk zināmo A. Austriņa daiļrades daļu – liriku – kultūrnacionālās specifikas kontekstā raksturojusi A. Romanovska (*Kultūrnacionālā specifika Antona Austriņa dzejā*), atklājot 20. gadsimta sākuma latviešu literātu radošos meklējumus un centienus iekļauties kopējā Eiropas literatūras kontekstā, kā arī dzejnieka individuālo pasaules skatījumu, kura svarīga īpatnība ir ārzemju un latviešu kultūrzīmju akcentēšana. 19. gadsimta nogales un 20. gadsimta

sākuma ainavas atveidi A. Saulieša prozā analizējusi I. Valtere (*Ainava Augusta Saulieša tekstos*), norādot, ka rakstnieks tēlojis vidi, kurā cilvēki augstu vērtē ar dabu saistītās tradīcijas. Īpaša nozīme viņa prozas mākslinieciskajā pasaulē ir diviem ainavas segmentiem – lauku sētai, kas zināmā mērā ir noslēgta, cilvēka roku veidota vai arī dabas un cilvēka mijiedarbības rezultātā radusies ainava, un purvam. V. Lukaševičs rakstā *Lietuviešu kultūrpēdas Latgalē* aplūko lietuviešu kultūrpēdas Latgalē pat no baltu etnoģenēzes laikiem līdz mūsdienų latgaliešu autoru lituanofilajiem tekstiem, uzsverot, ka drukas aizliegums Latgalē un Lietuvā ir fenomens, kura atainojums latgaliešu tekstualitātē ir visbūtiskākais, visplašākais saskares punkts ar Lietuvas kultūrvēsturi. Mazāk zināms ir arī Ž. Badina pētītais literatūras segments – Latvijas recepcija 1920.–1930. gadu krievu (padomju) literatūrā (*Latvijas recepcija 1920.–1930. gadu krievu (padomju) literatūrā*). Autors atklājis Krievijas sabiedrības attieksmi pret latviešiem un Latviju 20. gadsimta 20.–30. gados un latvieša tēla reprezentāciju krievu literatūrā šajā periodā, kas saistīta ar Pirmā pasaules kara, it sevišķi ar dramatiskajiem 1917. gada oktobra un Pilsoņu kara notikumiem.

Trimdas fenomena daudzveidīgos aspektus aktualizējušas I. Daukste-Silasproģe (*Valoda un tradīcijas kā robeža starp jaunatbraucējiem un mītnes zemi. Latviešu trimdas prozas tekstu un ikdienas dzīves aspekts*) un I. Kupšāne (*Latvijas koncepti Gunara Janovska prozā*). I. Daukste-Silasproģe uzsverusi valodu un tradīcijas kā robežu starp jaunatbraucējiem un mītnes zemi, tāpat vairākus būtiskus latviešu trimdas prozas tekstu un ikdienas dzīves aspektus – dzimto valodu, tradīcijas svešumā, latvieti Austrālijā. Savukārt I. Kupšāne raksturojusi G. Janovska prozas darbos Latvijas modelējumā priekšplānā izvirzītās norises, kas tieši ietekmējušas gan paša autora kā indivīda biogrāfiju, gan latviešu tautas un valsts likteņa pavērsienus. Autore secinājusi, ka trimdinieka apziņas determinēta ir akcentētā koncentrēšanās uz 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijas realitātes atveidi, iemūžinot zudušo dzimto pasauli.

E. Vasiļjeva savā pētījumā „*Ebreju teksts*” latviešu literatūrā: „*svešinieka*” tips iztīrījusi latviešu literatūras ebreju teksta modelēšanas principus, kas ietekmē ebreju uztveri dažādos Latvijas sabiedrības pašapziņas un nacionālās identitātes formēšanās posmos. Šajā aspektā tieši literatūra kļūst par tādu priekšstatu reprezentācijas telpu, ar kuras starpniecību tiek konstruēts ebreju tēla modelis, kas turpmāk rod izplatību sabiedrībā.

S. Meškova pievēršas paratekstuālajiem elementiem – pēcvārdam un norādēm uz teksta sarakstīšanas laiku, vietu un autorību A. Liepas dokumentālajos darbos un romānos, izceļot to informatīvo un performatīvo funkcionalitāti (*Parateksta pragmatika Anitas Liepas prozā*).

M. Burimas raksts „*Kulinārais teksts*” kā hibrīdteksts masu – elitārās kultūras attiecību kontekstā aktualizē literārā kanona un literārās perifērijas tekstu sastījuma modeli. Analīzei izraudzītais kulināro tekstu korpus pēdējās dekādes latviešu literatūrā tiecas raksturot kulināros tekstus kā hibrīdtekstus, kas rodas dažādu kultūrtekstu, valodu, mākslas veidu un žanru saskares teritorijā. Analizējot poētikas un kulināro instrukciju proporcijas un naratoloģijas savdabību latviešu autoru kulinārajos tekstos, secināts, ka kulinārajos tekstos ir daudzveidīgi, ar oriģinalitāti un izdomu izmantoti ‘augstās – zemās’, ‘masu – elitārās’ literatūras koeksistences principi.

Dažas zīmīgas mūsdienų bērnu literatūras tendences iztīrītas R. Rinkeviča rakstā *Personificēto tēlu Rīgas redzējumi J. Zvirgzdiņa bērnu prozā (2005–2015.)* Autore pievērsusies personificēto tēlu Rīgas redzējumiem J. Zvirgzdiņa bērnu prozā, uzsverot, ka personificēto tēlu Rīgas redzējumā ir vairāki semantiskie komponenti: vēstures objekti un zīmes, Rīgas simboli, kam ir valstiska nozīme, šodienas Rīgas pilsētvides objekti, kas veido savdabīgu tēlu mentālo karti.

J. Kursītes publikācijā *Mūsu dienīšķās mājas* skaidrota māju kā ēkas un dzīves telpas nozīme materiālās un nemateriālās kultūras mantojumā. Autore raksturo māju arhitektonikas elementu semantiku un emocionālo fonu. Ar ekokritisko pieeju aplūkoti māju celšanai un apdarei izmantotie materiāli, sniegtas pārdomas par mājas lomu globālās pasaules indivīda dzīvē.

Krājumā ietvertu pētījumu saturiskā daudzveidība paplašina perifērijas, robežas un diasporas konceptu un rosina jauniem pētnieciskajiem meklējumiem.

Maija Burima,
Rudīte Rinkeviča

INTERPRETATIONS OF BORDER AND DIASPORA IN PERIPHERAL TEXTS OF CULTURE AND LITERATURE

Research paper collection *Literature and Culture: Process, Interaction, Problems*, volume 17 *Border and Diaspora in Literature and Culture (II)* comprises the research publication prepared by the work group of State Research Programme *Letonika* project *Culture and Identities in Latvia: Legacy and Contemporary Practice* based on papers presented at DU Faculty of Humanities international research conference *XXVI Scientific Readings* on 28-29 January 2016. The articles of the collection regard peripheral topics concerning chrestomathization of literary processes, hierarchy of writers, their place of living, ethnic, religious representations as well as the genre and language of the works of fiction. Concept “border” in the collection refers to approximation of traditional opposites or deconstruction of hierarchy in the systematization of culture and literature as they are modified into new hybrid forms, as well as the application of the geographical framework in the interpretations of text and culture objects. Concept “diaspora” refers to external or isolated phenomena connected with Latvian literature, national or ethnic identity of Latvian people living in foreign lands and their mapping in the processes of Latvian literature and culture policy. The collection of papers brings out an essential nexus of the interpretations of border and diaspora – extension of the meanings of the phenomenon of periphery. In the analysis of literature it is manifested as addressing less regarded or until now vaguely defined phenomena – writers, books and editions, events in literature, genres that are recoded in the present-day theoretical and critical discourse producing new readings or transfer of meanings.

The collection includes eleven studies of Latvian literary scholars, mostly regarding the turn of the centuries as a specific culture period or other epochs marked by intense historical events. A. Romanovska in her paper *National Culture Specifics in Antons Austrīņš' Poetry* characterizes a less known part of A. Austrīņš' writing – his poetry in the context of national culture revealing the creative searching of Latvian writers at the beginning of the 20th century and their attempts at entering the common European literature context as well as the poet's individual world vision marked by the focus on foreign and Latvian culture signs. I. Valtere in

her paper *Landscape in Augusts Saulietis' Texts* analyses the depiction of landscape in A. Saulietis' prose fiction of the late 19th and early 20th century pointing out that the writer has depicted the environment where people appreciate traditions related to nature. Special significance in the artistic world of his prose fiction is attributed to two segments of landscape – rural homestead that to a certain extent is a closed, human made landscape or has been created as a result of nature and human interaction, and marsh. V. Lukaševičs in the article *Lithuanian Culture Traces in Latgale* regards Lithuanian culture traces in Latgale from the time of ethnogenesis up to the contemporary Lithuania oriented texts by Latgalian authors, emphasizing that the ban on print in Latgale and Lithuania is a phenomenon the depiction whereof in Latgalian writing is the most essential cusp with Lithuanian culture history. Ž. Badins has studied a less known segment of literature – reception of Latvia in the Russian (soviet) literature of the 1920–30s (*Reception of Latvia in Russian (Soviet) Literature of 1920s and 1930s*). The author reveals the attitude of Russian community towards Latvians and Latvia in the 1920–30s and the representation of the image of Latvians in Russian literature of that period of time related to World War I, especially the dramatic events of October 1917 and the Civil War.

The manifold aspects of the phenomenon of exile have been revealed by I. Daukste-Silasproģe (*Language and Traditions as the Boundary between Latvian Immigrants and the Host Country: the Dimension of Latvian Prose Texts and Everyday Life in Exile*) and I. Kupšāne (*The Concept of Latvia in Gunars Janovskis' Prose Fiction*). I. Daukste-Silasproģe has emphasized language and traditions as a border between newcomers and the land of settlement, hence, several essential aspects of Latvian exile prose fiction and everyday life – native language, traditions in alien land, Latvians in Australia. I. Kupšāne has characterized the processes of modelling Latvia that are foregrounded in G. Janovskis' prose fiction and that have made a direct impact on the author's biography and the existence of Latvian people and state. The author concludes that exile awareness determines the expressed focus on the depiction of the reality of the Latvia in the 1920-30s memorializing the lost native world.

E. Vasiļjeva in her study *Jewish Text in Latvian Literature: the Type of “a Stranger”* has discussed the principles of modelling the *Jewish text* in Latvian literature that affect the perception of Jews at different stages of the formation of the self-awareness and national identity of the Latvian society. In this respect literature becomes the space of representation of

such notions that construct the model of the image of Jews, which is further spread in the society.

S. Meškova addresses paratextual elements – postscript and indications of the time, place of text creation and authorship in Latvian writer A. Liepa's documentary works and novels, emphasizing their informative and performative functionality (*The Pragmatics of Paratext in Anita Liepa's Prose Fiction*).

M. Burima's paper "*Culinary Text*" as a Hybrid Text in the Context of Mass – Elitist Culture Relations foregrounds the model of comparing the texts of the literary canon and literary periphery. The corpus of culinary texts selected for the analysis in the Latvian literature of the recent decade tend to characterize culinary texts as hybrid ones that appear in the territory of intermingling of various culture texts, languages, art kinds, and genres. The analysis of the peculiarity of the proportion of poetics and culinary instructions in the culinary texts by Latvian authors leads to the conclusion that they demonstrate manifold principles of coexistence of 'high – low', 'mass – elitist' literature that have been applied with originality and imagination.

Some noteworthy trends of contemporary children's literature are discussed in R. Rinkeviča's paper *Visions of Riga by Personified Characters in Juris Zvirgzdiņš' Children's Prose Fiction (2005–2015)*.

The author considers the visions of personified characters of Riga in children's prose fiction by J. Zvirgzdiņš, emphasizing several semantic components in it: historical objects and signs, symbols of Riga that have a national significance, objects of the present-day urban environment of Riga that form a peculiar mental map of the characters.

J. Kursīte's paper *Our Daily Home* regards home in the sense of its significance as a building and life space in the legacy of the material and non-material culture. The author describes the semantic of the architectonic elements of house and its emotional background. The eco-critical approach is applied to regard the materials used for the construction and decoration of the house and to reflect on the role of the house in the life of an individual belonging to the global world.

The thematic diversity of the research papers in the collection enlarges upon the concept of periphery, border, and diaspora and invites further investigation.

Alīna Romanovska

KULTŪRNACIONĀLĀ SPECIFIKA ANTONA AUSTRĪŠA DZEJĀ

Summary

National Culture Specificity in Antons Austrīš's Poetry

Antons Austrīš's poetry reveals the poetic searchings of Latvian writers in the early twentieth century as well as the poet's individual vision of the world. A. Austrīš's poetry is rather epic, with plot lines and emphasis on the category of space. Elements characterizing culture and space are varied including the national colouring, historical plots, recurrent signs of Latvian and foreign cultures, folklore and mythological images, etc. The selection and peculiarities of culture specific elements applied in poetry are determined by the poet's vision of the world and the conception of a particular work, therefore they possess individual connotations that do not always match the dominant tradition of the perception of concrete elements. Thus, A. Austrīš creates his own individual world picture or neo-myth.

The description of national culture specific details was influenced by A. Austrīš's life experience as well as important twentieth-century historical events in Latvia and major social and historico-cultural trends. Travel is an important category of A. Austrīš's poetry, that makes the base of the depiction of foreign and Latvian culture environment. According to the rules of the genre of lyric, travel descriptions are fragmented and impressionist revealing the singularity and nuances of a place or the individual appeal of people, experience of the culture environment, etc. However, in the general conceptual positioning travel is an essential category that is perceived both in the direct and figurative sense.

A. Austrīš makes use of well-known signs of different cultures in the depiction of the lyrical hero's world view, life events, and reflections. The familiar culture codes bear a deep symbolical meaning and endow poems with rich connotations. A. Austrīš's favourite cultures are ancient Greek, Indian, Spanish, Italian, etc.

However, Latvian culture environment is dominant and conceptually essential at all stages of A. Austrīš's creative work; it is represented both by national folklore motifs and the depiction of Latvian history as well as Latvian landscape and major codes and figures of Latvian culture. Latvian countryside, scenery have been preserved as idyllic space in the lyrical hero's memory radiating the sense of harmony and serenity.

Key words: *culture, space, time, epic, travel, culture code, Austrīš*

*

Antona Austriņa dzeja nav maģistrāla latviešu literatūras vēstures parādība, tomēr tā pelna uzmanību kā fenomens, kas prezentē 20. gadsimta sākuma latviešu literātu radošos meklējumus un centienus iekļauties kopējā Eiropas literatūras kontekstā, kā arī uzrāda dzejnieka individuālo pasaules skatījumu, kura svarīga īpatnība ir ārzemju un latviešu kultūrzīmju akcentēšana.

A. Austriņš dzeju sāk rakstīt agri, jau divpadsmit gadu vecumā:

Pats pirmais dzejniecības mēģinājums iekrīt laikam 1896. gada vasarā, bet turpat nācu pie atziņas, ka visi dzejas temati, kā mīlestība, nāve, prieks un bēdas, jau nepārspējami izsmelti no lielākiem dzejniekiem un tālab veltas pūles. Uzrakstījis 3 pantiņus pēc kādas ziņģes parauga un nebūdamis pats ar tiem apmierināts, atmetu tādām lietām ar roku.¹

Vecpiebalgas draudzes skolā dzejas mēģinājumi turpinās, to sekmē literārie pulciņi, ko apmeklē jaunais dzejnieks. Tā laika A. Austriņa dzejoļi netika publicēti, tomēr, ar roku pierakstīti, ir saglabājušies skolēnu žurnālos. Laikabiedri liecina, ka nopietni un aktīvi A. Austriņš dzeju sāka rakstīt, studējot Pēterburgas Zemstes seminārā, kur viņš iestājās 1901. gadā. Semināra vide ļāva pilnībā izpausties Austriņa radošajam garam. Viņš daudz tulkoja, vingrinājās dzejas un prozas (sākotnēji pamatā satīrisko) darbu rakstīšanā. 1901. gadā sāka iznākt *Pēterburgas Avīzes*, kur Austriņš regulāri nesa savus darbus. Sākotnēji tur labprāt tika publicēti viņa tulkojumi no krievu valodas, bet dzejoļi, kaut arī pozitīvi novērtēti, tomēr netika pieņemti publicēšanai. Pirmais Austriņa publicētais darbs arī nav dzejas, bet gan prozas darbs – skice *Naudiņš un Parādiņš* *Zvārguļa Zobgala kalendārā 1901. gadam*.

Dzeja ieņem Austriņa daiļradē ievērojamu vietu. Sākot ar 1903. gadu, parādās pirmās nopietnās dzejas publikācijas. P. Ērmanis, atceroties savu pirmo iepazīšanos ar A. Austriņa dzeju, raksta:

Bet 3. [Jaunības literatūras 3. grāmatā] bija jauna dzejnieka Antona Austriņa dzejolis – arī par māti – īstenībā mātes dziesmiņa, it kā mātes vēstule dēlam, mātes sērīgās domas par dēlu. „Māte” („Dēls, vai par mani tu iedomā, kas mīti tālajā svešumā”) bija pavisam sirsnīgi vienkāršs dzejolītis, kas ļoti patīcis Plūdonim, kā man Austriņš vēlākajos gados stāstīja.²

Apskatot formālos kvantitatīvos rādītājus, jāsecina, ka A. Austriņa prozas mantojumu veido astoņi stāstu krājumi – *Pušēlnieki un suselnieki* (1909), *Cīruļu putenis* (1913), *Māras zemē* (1919), *Vērpetē* (1920), *Nopūtas vējā* (1920), *Puišķāns* (1930), *Neievērotie* (1931), *Bez izkārtnes*

(1934) – un romāns hronika *Garā jūdze* (I – 1926, II, III – 1934), kā arī atsevišķi periodikā publicēti, bet krājumos neiekļauti prozas darbi. Dzejoļu krājumi arī ir astoņi: *Vakardiena* (1907), *Mākoņu gaita* (1909), *Klusuma gaviles* (1921), *Saules grieži* (1923), *Sakasnis* (1924), *Dzīves burvība* (1925), *Vēriens* (1928), *Aizsaule* (1933), kā arī poēma *Necilvēks* (1920) un citi krājumos neiekļautie dzejas darbi.

Laikabiedri, piemēram, J. Veselis, Ed. Virza, J. Akuraters u. c., A. Austriņa dzeju vērtēja pretrunīgi. Norādot uz līdzīgām dzejas īpatnībām – pievēršanos dabas tēlojumiem, necilo detaļu akcentējumam, vecvārdu un apvidvārdu izmantojumu, impresionistisku stilu un citām iezīmēm –, daži dzejnieki un kritiķi tās uzskatīja par veiksmi, citi par trūkumu. Viens no atzinīgākajiem A. Austriņa dzejas kritiķiem bija A. Čaks. Vērtējot A. Austriņa dzeju, viņš norāda:

Formālā ziņā Antona Austriņa dzeja visai vienreizīga. Tādējādi būvētā pantā un izteiksmē var rakstīt vienīgi Antons Austriņš, un sekotāju viņam nevar būt. Tā ir viņa paša subjektīvā forma, kas labākos gadījumos dabīgi un nepieciešami izriet no ņemtās vielas un pilnīgi saplūst ar to kopā, sasniedzot lielu gatavību.³

Alfrēds Goba, kurš, iespējams, visvairāk no laikabiedriem ir iedziļinājies A. Austriņa dzīves gaitās un daiļrades specifiskā, apcerē *Antons Austriņš* akcentē episkuma dominanti dzejā. Episkums nosaka kultūrnacionālo specifiku raksturojošo elementu bagātību un nozīmību Austriņa dzejā.

Starp Austriņa liriskajiem un viņa episkajiem darbiem nav iespējams novilkt noteiktu, taisnu robežu. Parasti viens elements tur ielaužas otra robežās. Viņa episkajos darbos – stāstos, tēlojumos, skicēs – labi daudz lirisku starpbrīžu, šo dzejnieka objektīvas izjūtas paudēju, un viņa lirikā tad nu savukārt, pat vēl lielākā mērā, uzejams episkais elements. Episks darbs, kur tik viegli nomanāmas paša rakstnieka simpātijas un antiņātījas, nav vairs skaidri episks. Un tāpat dzeja, kur valdošais nav vairs liriskais savilņojums – nav skaidra lirika.⁴

A. Austriņa dzejoļos ar episkuma iezīmēm bieži vien saskatāma minimāla sižetiska līnija, tiem ir arī raksturīgs telpiskās kategorijas akcentējums, kas balstās liriskā varoņa apkārtējās vides novērojumos. Literatūrziņnātnieks Fjodors Fjodorovs norāda, ka *Austriņš ir telpiskās domāšanas dzejnieks. Viņa poētiskās telpas diapazonu nosaka viņa telpiskā pieredze⁵*. Telpu un kultūru raksturojošie elementi ir, piemēram, nacionālā kolorīta novērojumi, ar vēstures notikumiem saistītie sižeti, atpazīstamās latviešu un ārzemju kultūras zīmes u. c. Dzejā izmantoto kultūrspecifisko elementu

atlasī un īpatnības nosaka autora pasaules redzējums un konkrēta darba koncepcija, tādēļ tiem piemīt individuālas konotācijas, kas ne vienmēr iekļaujas dominējošajā konkrētu elementu uztveres tradīcijā. Tādējādi A. Austriņš veido individuālu pasaules ainu – subjektīvu neomītu, ko viņa laikabiedri kritiķi bieži vien uztvēruši noraidīši.

Pievēršanos kultūrnacionālo detaļu aprakstam sekmēja gan Austriņa dzīves pieredze, gan 20. gadsimta Latvijas nozīmīgie vēstures notikumi, gan būtiskākās sabiedriskās un kultūrvēsturiskās tendences. Dzejnieks dzīvo nozīmīgu kultūrvēsturisko procesu laikā, emocionāli pārdzīvo tos un aktīvi iesaistās. Viņa radošais talants sāk veidoties gadsimtu mijā, ko raksturo kā jauno garīgo meklējumu laiku, kad Latvijā notiek paātrināta Eiropas kultūras mantojuma apguve un ideju aktualizācija. 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā notiek strauja eiropeizācija. Latvijas kultūra kļūst atvērta jaunām ārzemju vēsmām. Latvijas situācija šai laikā ir specifiska, jo kultūrā ienāk viss Eiropas kultūras mantojums, un latviešu kultūras apziņā notiek tā izziņāšanas, apkopošanas un analizēšanas (pieņemšanas vai nepieņemšanas) procesi.

19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā izveidojusies kultūrsociālā situācija Latvijā sekmēja A. Austriņa pievēršanos pasaules kultūras studijām. Laikmeta gars noteica viņa personības un radošā talanta izveidi. Visu mūžu dzejnieks aktīvi interesējās par aktuālajiem kultūras procesiem Latvijā un ārzemēs, daudz lasīja, viņa iecienīto talantu vidū ir M. Ļermontovs, M. Gorkijs, A. Čehovs, H. Ibsens, K. Hamsuns; no latviešu autoriem poētiskās un tematiskās specifikas veidošanos ir ietekmējuši R. Blaumanis, J. Poruks, Rainis, K. Skalbe u. c. Uz A. Austriņa interesi par pasaules literatūru un kultūru ir norādījuši daudzi laikabiedri un draugi. Viņš esot aizrautīgi studējis visu Eiropas kultūru, sākot no antikajiem laikiem līdz pat 20. gadsimtam. A. Austriņa tieksmi uz literatūras studijām noteica arī dzīves pieredze, piemēram, lasīšanas vakari bērībā:

Pa sestdienas vakariem mūsu mājā bieži vien notika lasīšana, kurā visvairāk piedalījās māsa un no kaimiņiem atnākušais krusttēvs kā aktīvākie lasītāji. Pārējie mājinieki ietilpa klausītājos. Vēlāk pirmajiem piebiedrojos arī es kā palīgs.⁶

Padziļinātas literatūras studijas turpinājās arī vēlāk, mācoties draudzes skolā un Valkas skolotāju seminārā Rīgā. Jaunas iespējas ārzemju literatūras apziņošanai sniedza studijas Pēterburgas Zemstes seminārā:

Semināristiem atļautā brīvība Austriņam bija no liela svara. Nu viņš varēja netraucēti nodoties literāriskām interesēm, varēja lasīt, tulkot, pats mēģināties.⁷

Ārzemju literatūras studiju ietekme parādījās turpmākajā A. Austriņa daiļradē kā mēģinājums sasaistīt vienotā veselumā Eiropas kultūras parādības ar procesiem Latvijas kultūrvēsturē.

A. Austriņa darbos atspoguļoto kultūrnacionālo parādību īpatnības noteica arī vēsturiski politiskā situācija un ar to saistītās dzejnieka likteņa peripetijas. A. Austriņš piedalījās 1905. gada demonstrācijā, tika ievainots un, valdošās politiskās varas vajāts, bija spiests doties bēgļa gaitās un slēpties līdz pat 1917. gadam. Nebrīvības sajūta, cīņa par izdzīvošanu, bailes pārauga visaptverošajās eksistenciālajās šausmās, kas destruktīvi ietekmēja rakstnieka pašapziņu. A. Austriņa vēl neizveidojusies identitāte nemitīgās psiholoģiskās nedrošības situācijā tika apdraudēta, sevis meklējumu process bija apgrūtināts, īpaši spēcīga bija vēlme iemantot drošu psiholoģisku pamatu un rast reālu dzīves vietu, patvērumu, kas ļauj justies brīvam un pasargātam no ārējās pašapziņu un veselību graujošās pasaules. Rakstnieks to atrada Latvijas lauku vidē, kas ir saglabājusi senatnes tradīcijas un, pēc A. Austriņa domām, var tikt uzskatīta par latviskās pieredzes, latviskās identitātes reprezentantu. Šis pārmaiņas A. Austriņš ir atspoguļojis romānā hronikā *Garā jūdze*, aprakstot autobiogrāfiskā personāža Aizbetnieka dzīves pieredzi:

Viņš redzēja un atzina, rītdienai bez vakardienas nav pamata. Akli noliegt un nicināt bijušo var gan varbūt nejutīgs malkas gabals un tukšu salmu kūlējs, ne cilvēks ar dzīvu miesu un dzīvu garu, kas pirmos spārnus dabūjis tēva sētā. Bērības saule spīd visam mūžam. Gaišākas nākotnes diēģļi slēpušies jau mūsu senčos lidumniekos, kas verdzības jūgu nesdami, apzinājušies savus spēkus par vājiem šo jūgu nokratīt, bet garīgi tomēr juzdamies brīvi paši savā pasaulē, kura dažbrīd varbūt nesniedzas pāri viņu lauku un druvu robežām, bet bija skaidra un tīra kā zelts. Viņš tā, domādams, kļuva nemanot dziļāks, vērigāks, vērsdams ārējo uz iekšu, jo, kas aizmirst savus senčus, paliek sekls un paviršs un katrs vējš viņu var aizpūst kā izkritušu putna spalvu. Tā Aizbetnieks sajuta kā drošu atbalstu aizgājušo mūžus, kas jau nogrimuši veļu valstī, no kuras viņam, laikam tālab, vairs nebija bailes. Bagātais senču mantojums jāsakausē ar jauniem gara ieguvumiem, lai izlietos tautas īpatnībās apdvestos un izstaltotos tēlos. Nu, kauču viņa paša māte. Ja viņš to spētu zīmēt daudz maz spēcīgos vilcienos, kāds aprīnojams tēls!⁸

Tādējādi kultūrvēsturiskā situācija un dzīves pieredze noteica rakstnieka garīgos meklējumus un jaunrades specifiku prozas un dzejas darbos.

Analizējot kultūrnacionālo segmentu īpatnības un nozīmi A. Austriņa dzejā, ir produktīvs salīdzinājums ar viņa prozu. A. Austriņa vēstījums prozas darbos ir īpatnējs ar ciešo „svešā” un „savējā” autobiogrāfiskā teksta sakausējumu. Rakstnieks, iekļaujoties Latvijas rakstniecības aktuā-

lajos procesos, izmanto savos darbos izplatītākos un 20. gadsimta sākumā populārākos pasaules kultūras kodus un tekstus, tomēr atlasa tos un pieskaņo individuālajai pasaules uztverei. Īpaši „svešā” teksta dominante ir jūtama agrīnajā daiļrades posmā, kad rakstnieks daudz citē ārzemju modernistu, dekadentu darbus, bieži min viņu vārdus, apspēlē viņu idejas, gan tieši atsaucoties uz pirmavotu, gan reflektējot par kādiem izteikumiem vai idejām.

Dzejas tekstos pat agrīnajā daiļradē nav tik svarīgi „svešā” teksta iespraudumi, citāti un atsaukšanās uz ārzemju radošajām autoritātēm. Tomēr citu kultūru zīmes A. Austriņa dzejā veido būtisku slāni, kas paplašina liriskā varoņa individuālo telpu un ieskicē ar cittautu kultūrkodiem saistīto tematiku, tādējādi piešķirot tekstam dziļuma dimensiju un piesātinot to ar papildu konotācijām. Austriņa dzejā aktualizētās kultūrvides pamats ir Latvijas telpa ar tai raksturīgām latviskām vērtībām, kultūras fenomeniem, tradīcijām un attiecīgi atspoguļoto mentalitāti. Laikā, kad A. Austriņa prozā parādās izteikti dekadentiski motīvi, tiek sablīvēti vienkopus daudzu ārzemju autoru vārdi, atziņas, citāti, agrīnajos dzejoļu krājumos, piemēram, *Vakardiena* (1907) un *Mākoņu gaita* (1909), tiek akcentētas tradicionālās vērtības un izmantoti latviskie kultūrkodi. Lirikas varonis, ievērojot dzejas sarakstīšanas laika diktēto poētikas specifiku, dažbrīd ir pesimistisks un dzīvi noliedzošs, tomēr viņš atrod dzīvi apliecinotās vērtības latviskajā vidē. Par savdabīgu idilles telpu, kas sniedz varonim iekšējo mieru, kļūst Latvijas lauki, dzimtenes dabas ainavas, kas ir saglabājušās liriskas varoņa atmiņā. Latviskās vides raksturojumā ir vērojami latviešu folklorai raksturīgie motīvi un A. Austriņa autobiogrāfiskās detaļas.

*Zēns iejāj baltiņu pagalmā
Un padzirda to pie akas.
No kalna tipina vecais tēvs
Un nomauc zirdziņam sakas.*

*Pa istabas durvīm dūmi kūp
Un kāpj pār jumtu smagi.
Uz soliņa baltas bļodas stāv.
Aiz rijas lied mēneša ragi.*

*No klēts pa dārza celiņu
Nāk māte ar putrainu sietiņu.⁹*

Austriņa dzejas konceptuālais uzstādījums gan dekadentiskajā radošās darbības posmā, gan vēlākajos gados ir saistīts ar ideju par senatnes vērtību saglabāšanas svarīgumu. A. Austriņš ir izvērsti studējis ārzemju literatūru

un kultūru, īpaši seno mitoloģiju, arī ceļojumos iepazīis citas valstis, tomēr vienmēr ir akcentējis latviešu kultūras vērtību saglabāšanu un nodošānu kā tautas un indivīda garīguma attīstības obligāto nosacījumu.

*Vecu laiku savādības
Allaž ievēro labprāt:
Meteņos un apsējībās
Cūkas auss vai aste klāt.¹⁰*

Zīmīgi, ka cittautu reālijas un kultūrkodi parādās kā latvisko kultūrvīdi raksturojošie palīg līdzekļi, tādējādi radot negaidītu, kolorītu, vizuāli spilgtu tēlu:

*Pie manas mājiņas pagabiņš,
Tam zāļu cepurē galva,
Kā turkam zaļa čalmiņa. –
Tā devīgās vasaras balva.¹¹*

Ārzemju kultūrkodu sastatījums ar Latvijas vides tēlojumu Austriņa dzejā atklāj liriskā varoņa pasaules skatījumu. Piemēram, dzejolī *Saules dzejnieks* tiek tēlota dzejnieka apziņas izaugsme no bērnības uz tagadni un nākotni:

*No pirtiņas kāpj dūmi pavasarī.
Laiž brālis palos laivu nodarvotu,
Un brauc uz Taunu dūlēt aprīlnaktis.
Kas man to laimi, braukt pa paliem – dotu?
[..]
Nu saprotu es perzu magus,
Nu manim mīlas ziemeļnieku sagas.
Nu esmu Baktrijā uz Bahdas drupām raudājs –
Nu zinu, kādēļ tautieši tik seklas dzina vagas.
Bet tomēr bērnību man gribas atgriezt,
Kā bērnam vasaru pa mežiem, norām klejot,
Tad kāpt uz svētā kalna Hara Berezaiti –
Ahura Mazdam saules dzejas dzejot...¹²*

Bērnība ir nesaraujami saistīta ar latvisko kultūrvīdi, kas sniedz liriskajam varonim harmonijas, miera un laimes sajūtu. Bērnība ir pagājusi, tomēr atmiņas par to ir pamats, kas dara dzejnieku spēcīgu saskarsmē ar apkārtējo, bieži vien naidīgo pasauli un ir vienmēr klātesošs dzejnieka apziņā. Dzīves pieredzes iegūšana šajā dzejolī tiek tēlota, izmantojot dažādu laiku ārzemju kultūrkodu blīvējumu. Šī pieeja, iedarbinot lasītāja asociatīvo domāšanu un aktualizējot intertekstuālos sakarus, piešķir dzejolim papildu konotācijas un padara to daudzdimensionālu. Iepazīstot ārzemju

kultūru, liriskais varonis kļūst gudrāks un pieredzējušāks. Dzejoļa noslēgumā izskan savdabīgs secinājums par nepieciešamību harmoniski apvienot liriskā varoņa apziņā atmiņas par bērnību, dzīves pieredzi un ārzemju kultūras zināšanas. Šī sintēze ļauj realizēties dzejnieka radošajam talantam un pietuvoties pasaules kārtības un dievišķās būtības izpratnei.

Cittautu kultūrkodi un latviskā kultūrvidē, blakus nostādīti, dažbrīd veido savdabīgu kultūru sintēzi, kurā, savstarpēji bagātinoties, tiek savienotas šķietami nesavienojamas idejas un fenomeni. Viens no A. Austriņa iecienītākajiem cittautu kultūrfenomeniem ir sengrieķu mitoloģija, kuras tēli tiek apvienoti ar latviskajām kultūras zīmēm, tādējādi veidojot daudzslāņu poētisko sistēmu ar daudzozīmīgo simboliku. Piemēram, dzejoli *Hadesā* sengrieķu mitoloģijas tēli vienotībā ar Latvijas ainavas fenomeniem veido vizuāli spilgtu un semantisku poētiku: sengrieķu mitoloģija piešķir vispārinājumu un dziļuma dimensiju, bet Latvijas vides fenomenu pieminēšana sniedz kolorītu, vizuāli spilgtu, juteklisku ainu:

*Hadesā Helēna sauc,
Sarkanā vakara saule.
Silos vēji kauc
Aizveras ārpusaule.*

*Nāves putni skrien.
Pāršautu iznesa kaivu
Malā, kur zosis brien.
Kārons jau gaida ar laivu.¹³*

A. Austriņš izmanto plaši pazīstamas cittautu kultūru zīmes liriskā varoņa pasaules uztveres, dzīves notikumu un pārdomu atklāšanā. Pazīstamie kultūrkodi ietver ne tikai dziļu simbolisku nozīmi, tie savas pastāvēšanas laikā, kļūdami par daudzu autoru individuālās interpretācijas objektu mākslas darbos, ir bagātinājušies ar papildu konotācijām. Tādēļ A. Austriņa dzejā pat viena cittautu kultūras fenomena pieminēšana aktualizē veselu kompleksu simbolisko nozīmju. Īpaši sarežģīta un daudzozīmīga poētiskā sistēma veidojas, kad tiek minētas dažādu kultūru pazīstamās zīmes, kuras sastatot vienā tekstā un uzliekot uz latviskās kultūrvides pamata, tiek aktualizēta vesela virkne dažādu laikmetu kultūrslāņu. A. Austriņš brīvi apvieno dažādas kultūras, reliģiskās tradīcijas, izvēloties kādu vienu vai dažus pazīstamākos tēlus, tādējādi veidojot savdabīgu hibrīdsistēmu, kurā primāra nozīme ir minētā kultūras fenomena vispārzināmai simbolikai, bet attiecīgās kultūras kolorīts piešķir tekstam papildu semantiskās un jutekliskās nianšes. Piemēram, dzejoli *Karotājiem* tiek apvienoti latviešu mitoloģijas, Bībeles, zoroastrisma, sengrieķu mitoloģijas tēli, senās vēsturiskās reālijas, kas piešķir dzejolim vispārinājumu un papildu konotatīvās nozīmes.

*Es vergs jums negaisā, kad tēvu zemei draud
No ienaidniekiem kara lauka briesmas,
Par dēliem varoņiem kad mātes raud.
Kā pērkons kalnos manas dziesmas.*

[..]

*Pats savā valstībā tad Zālamans.
Ar senatni es sfinksas miklas minu.
Viss pārejošais man šķiet māns
Uz mūžību es ceļu zinu.*

*Uz Aberonta krastiem Cerbers rej.
Ap mani fūrījas un spēku bari.
Kas galu atradis ir manai pasaulei?..
Nāk Ormuzdam ar Arimanu kari.*

*Kad briesmas briest, pār mani svētais gars
Kā orākuls es protu zīlēt.
Kad padebešos atspīd zibens stars,
Tad lieciet manim tautu mīlēt.¹⁴*

Cittautu kultūrfenomenu vidū Austriņa radošās darbības agrīnajā posmā ļoti aktuāla ir Indijas kultūra, vairākas reizes tiek aktualizēts *nirvānas* jēdziens. Ir pat dzejolis divās daļās ar nosaukumu *Nirvānā*, tomēr dzejoļa tematiski poētiskajā līmenī paralēles un asociācijas ar nirvānas jēdzienu kā indiešu reliģijas būtiskāko jēdzienu, kas nozīmē atbrīvošanos no ciešanām, vēlmēm, reālās dzīves saistībām, ir veidotas visai savdabīgi. Tas ir dzejolis, kas intonatīvi tuvs dekadences poētiskajām un tematiskajām nostādņēm, dzīve tajā ir vērtēta pesimistiski traģiskajos toņos, kā nebeidzamu ciešanu avots:

*Uz kapa tam dvēsele raudāja:
Neviena drauga, neviena drauga...
Uz kapa dvēsele raudāja,
Kur zaļa zālīte auga.¹⁵*

Dzejoli *Indija* Indijas kultūrtelpa tiek prezentēta kā liriskā varoņa „nākotnes” zeme, kas simbolizē iespēju uz mūžīgo dzīvi pēc nāves. Šajā dzejolī A. Austriņš veido ne tikai neaizmirstamus vizuālos tēlus, bet arī izteiksmīgu skanisko ainu, tādējādi īpaši akcentējot vārdu nozīmi un papildinot kopējo iespaidu, radot Indijas kultūras noskaņu:

*Indija, Indija – saule dind,
Indija, Indija – zvana,
Gangā mēness kristāli šķind.
Indija baltā mana.¹⁶*

Neskatoties uz to, ka dzejolī nav konsekventas pantmēra shēmas, tam piemīt izteikts ritmiskums un melodiskums, kas tiek sasniegts, izmantojot dalījumu strofās un atskaņu sistēmu. Minētajā piemērā ritmu papildus akcentē sintaktiskā strofas pabeigtība. Strofas ir samērā īsas, tās noslēdz izteikti atskaņoti vārdi, izmantojot krustenisko atskaņu shēmu, atskaņotie vārdi tādejādi iegūst īpašu semantisko nozīmību. Ritmu un melodiskumu paspilgtina arī asonanse, kas akcentē burtus *a* un *ī*. Ritmisko un semantisko vienību saspēles rezultātā uztvērēja apziņā rodas spilgts Indijas kultūrtelpas audiāls un vizuāls tēls, kas sakņojas emocionālajā un jutekliskajā dzejas uztverē.

A. Austriņa liriskais varonis ir ceļotājs gan telpā, gan laikā. Ceļojuma kategorija veido svarīgu caurvijmotīvu, kas uztur kultūrvides tēlojumus. Ievērojot liriskas žanra likumus, ceļojuma apraksti parādās fragmentāri kā ieraudzīto vietu neatkārtojamības vai cilvēku individuālā šarma tēlojumi. Tomēr kopējā krājumu veidošanas sistēmā un autora konceptuālajā uzstādījumā ir konstatējama ceļojuma kategorijas dominante. Ceļošanas svarīguma kvintesence ir atspoguļota dzejolī *Rudens ceļojums*:

*Te būs mazs kopāsavilkums,
Nosaukts: Rudens ceļojums
Kā viņš gājis vērodams,
Siekim zeltu mērodams,
Bet kur zelta nava bij's
Kartupeļus ielasijs,
Jo šiem šogadiņ pie mums
Būšot zelta vērtīgums.
Šito vienā vakarā
Uzbuģijis rimnieks Fra¹⁷,
Redakcijā galīgā,
Ņemdams mūzu palīgā.
[..]
Tomēr, lasītāj, še mums
Beidzas Rudens ceļojums.
Jāceļo ir, lai nu kam,
Bet visvairāk rimniekam!¹⁸*

Samērā garajā dzejolī autors ironizē gan par radošā darba būtību, gan par savu aizraušanos ar ceļojumu aprakstiem. Liriskais varonis apraksta savus novērojumus par Rīgas jūrmalu un Siguldu un beigās uzliek akcentu, kas kopējā dzejoļa ietvarā skan daļēji ironiski, tomēr uzsver ļoti svarīgu A. Austriņa pasaules redzējuma ideju – garīgo izaugsmi stimulējošās ceļošanas nepieciešamību. Neskatoties uz kopējo ironisko dzejoļa toni, paralēli starp ceļošanu un radošo darbību ir konceptuāla nozīme,

kas ir svarīga visā A. Austriņa dzejas mantojumā. Reālais ceļojums laikā un telpā A. Austriņa liriskas varonim ir ne tikai iespēja intelektuāli bagātināties, bet arī garīgā nepieciešamība. Dzīve bez ceļojumiem nav iedomājama. Šo tēzi rada A. Austriņa dzīves pieredze un apstiprina viņa liriskā varoņa pasaules uztvere. Ceļojums ir vienlaikus gan dzīves neatņemama sastāvdaļa, gan ietilpīga dzīves metafora. Tādēļ tam piemīt gan telpas, gan laika dimensija – liriskie varoņi ne tikai apmeklē kādas uzmanību saistošas un refleksijas raisošas vietas tagadnē, bet arī atdzīvina pagātnes ainas, kas ir saglabājušās atmiņās vai eksistē iztēlē.

Bagātīgu vielu radošajam darbam A. Austriņam sniedza Itālijas un Spānijas ceļojumi 1922. un 1923. gadā. Pilsētu ainu tēlojumos dominē vērienīgas vēsturiskas ainas, arhitektūras pieminekļu raksturojums, katoļticības dominante noteiktā kultūras attīstībā, kas kopumā veido majestātisku lielās pasaules kultūras tēlu, īpaši tas ir attiecināms uz Spānijas dzejoļiem:

*Stalti nami, laukumi un jūra,
Barselona skaistā, nāk tev līdzī pūrā;
Kolumbam dižs pieminekļis celts.¹⁹*

Dzejnieks atklāti apbrīno Itālijas skaistumu, veltot dzejoļus apceļotajām pilsētām, kurās akcentē kādu zīmīgu detaļu, kas veido kopēju pilsētas vai reģiona tēlu, piemēram, Florence ir *brīnumskaistule*, kas atrodas *svētlaimīgā ielejā*, Sicīlija ir *brīnumziēds*, kura dēļ norisinājās daudzi kari, Palermo ir *dzelten-brūni-sārta izraibota*, jo šeit dzīvojuši dažādu tautu pārstāvji. Itālijas tēlā svarīgs ir ne tikai bagātais kultūras mantojums, kas ir vērojams šīs zemes pilsētu vizuālajā tēlā, ko nosaka arhitektūras pieminekļu bagātība, bet arī sīku detaļu, atribūtu akcentējums, kas piešķir tēlam intimitāti un individualitāti. Tieši detaļas padara Itālijas tēlu dzīvāku un tuvāku liriskajam varonim. Viens no svarīgākajiem Itālijas atribūtiem ir vīns, kas tiek apjūsmots vairākos dzejoļos, piemēram, *Itālijas vīns*, *Itālijas vīni*, *Ruņa Tarpea* u. c. F. Fjodorovs uzskata, ka vīns A. Austriņa dzejā kļūst par Itālijas „mitoloģisko” tēlu un tuvina A. Austriņa Itālijas tekstu citu autoru redzējumam par šo valsti.²⁰

Tomēr kvantitatīvi dominējošāka un konceptuāli svarīgāka A. Austriņa dzejā visos radošās darbības posmos ir latviskā kultūrvidē, kas ir pārstāvēta gan nacionālās folkloras motīvu veidā, gan Latvijas vēstures notikumu atainojumā, gan Latvijas ainavas un dabas skatu tēlojumā, gan svarīgāko latvisko kultūr kodu un zīmīgo figūru akcentējumā. A. Austriņa dzejā ir jūtama patiesa mīlestība pret dzimto zemi, tiek uzsvērtas arī pacilātas patriotisma jūtas:

Šo zemi, kur jau manim kapu raka,
Kur Gaujas viļņos zaļos pārles mirdz,
Kur manas dzejas avots, veca aka,
To neaizmirsīs svešā malā sirds!²¹

Latvijas telpiskās dominantes A. Austriņa dzejā, līdzīgi kā prozā, ir Vecpiebalga un Latgale, nozīmīgu vietu ieņem arī Rīgas nomales un mazpilsētu dzīves ainas. Vecpiebalga tiek tēlota kā bērnības telpa, kura ir saglabājusies tikai liriskā varoņa atmiņās, tagadnē tā ir mainījusi savu veidolu, nežēlīgs laiks iznīcināja vecās ēkas, mainīja bērnības telpas izskatu. Vecpiebalgas vērojums no tagadnes pozīcijas atklāj laika ritējuma nenovēršamību – mainījusies ir apkārtējā vide, pazūd bērnības telpiskās reālijas, bet ir mainījies arī pats liriskais varonis. Dzīves mīlestība un tagadnes mirkļa burvīgums atsver sāpes par zaudēto harmonisko bērnību, kuru prezentē Vecpiebalga. Saglabājot savu burvību atmiņās, šī vieta paliek par ideālo telpu, ar kuru liriskais varonis jūt nesaraujamas saiknes:

*Maurš laužas dzirnavās, kur grīda izpuvusi:
Guļ gaņģi, velbomis un vārpstas rūš...
Cik bēdīga šī mītne palikusi,
Kā domājot: drīz jāzagāžas būs.*

*Sen stāvos visi logi izbīruši:
Pa trepēm bailes kāpt: var kaklu lauzt.
No kakta saulītē lūk iznāk divi truši,
Kā dzirnavnieka gars, kam kapā garlaicīgi snaust.*²²

Turpretī Latgale A. Austriņa dzejā tiek prezentēta kā vieta, kur laiks ir apstājies. Liriskais varonis to vēro no tagadnes skata punkta, kuram nav diahronās salīdzināmās perspektīvas. Latgale ir īpaša, garīga, noslēpumaina telpa, kas sintezē izteiktu katoļticību un dabas pielūgsmi. Latgales garīguma simbols ir Svētā Māra, kas tiek minēta gandrīz visos Latgales dzejoļos.

A. Austriņa priekšstatus par harmonisko, ideālo, garīgo vidi iemieso dabas telpa, tomēr tuvas ir arī Rīgas nomales ainas. Rīgas priekšpilsēta, nomales, dzejniekam mīļais Torņakalns ir robežtelpa, kas vieno dabas un civilizācijas pasaules iezīmes. Pa bruģēto ielu uz Rīgas centru brauc automašīnas, dzīvo vārnū bari, dzirdams vilciena troksnis, tomēr šai vietai piemīt pilsētai neraksturīgs miers un vienkāršība. Liriskais varonis te labprāt pastaigājas, vēro dabas ainas, izbauda dienas mierīgo gaitu. Nomales ikdienas dzīves ritējums tiek salīdzināts ar dzimtās vietas harmoniju:

*Vīrs ar cirvi nāk uz rokas,
Jeb ar zāģi padusē.
Redzi, visur darbi sokas,
Kā sendienās mūsposē.*²³

Z. Mauriņa raksta:

*Mazpilsētas tēlojumos izpaužas Austriņa meistarība žanra gleznojumā. Vienalga, vai tas vecais pastnieks, veļas mazgātāja, ārpilsētas bārdzinis vai varžacu griezējs – jo spūraināks sižets, jo labāk tas padodas autoram.*²⁴

Piepilsētas ikdienas tēlojumu noskaņojums, necilo, šķietami nenoziņmīgo, prozaisko detaļu akcentējums, viegli klātesošs ironiskais tonis tuvína A. Austriņa priekšpilsētas tēlojumus A. Čaka nomales romantikai. Apziņoties abu dzejnieku veidotās nomales poētikas tuvíbu, likumsakarīgi izskan A. Čaka domas par A. Austriņa dzeju:

*Sutnes, grūslis, maza, sika sievíņa, viens líks šķūnitis víņam tikpat svarígs un líels, kā zvaigzne vai kāda dievíba. Pie Antona Austriņa tas brīníšķígākais, ka víņš, apdziedot visniecígāko lietu, prot to pacelt no víņas niecības augšup, zin to vest dziļā sakarībā ar visu pārējo pasauli un, lasot Antona Austriņa dzejoļus, mēs paši pārsteigti vērojam, kā ší vissíkākā lietvína aug, plešas un paceļas nemirstības spožumā.*²⁵

Rīgas nomalei raksturīgās ainas rod saturiskas paralēles Latvijas mazpilsētu dzīves tēlojumā, kur arī svarīga ir dabas un civilizācijas pasaules līdzāspastāvēšana. Arī te ir jūtama autora sirsnīga attieksme pret tēlojamo objektu, bet ironijas deva ir krietni lielāka. A. Austriņa vērīgais skatījums akcentē mazpilsētu provinciālismu, piemēram, sviedru smaku dejās, *jo publika ší pārāk maz odekolonu slaka*²⁶, cilvēku naivumu, pārmērīgu iedzeršanu utt.:

*Jo íemílējis jauko pilsētiņu,
Es kaut ko gribu pastāstít par víņu,
Bet nezinādams, kas visvairāk íevēríbu pelna,
Bez kavēšanās devos es pie velna.
Velns drusku gan aiz auss vél kasíjās,
Bet atteica: „kādēļ gan nē, ja kungs tik ízmaksās...”*²⁷

Liela daļa no aprakstítajām Latvijas reālijām ir sadzīves notikumi un ainas, kas, pateicoties izklāsta vienkāršíbai, aiz kuras ir jūtama autora lielā mīlestība uz tēlojuma objektu, kļúst saprotamas un tuvas lasítājam. A. Goba, raksturojot A. Austriņa rakstības stilu, norāda:

Austriņš kā mākslinieks pratis redzēt, skatā satvert arī visparastāko, visvienkāršāko – pašu pelēkāko ikdienību, pratis to satvert kā mākslinieks un nelaist projām vairs to, bet ievēdot mākslas darbā un tā atdot mūžībai, atdot citu cilvēku skatīšanai, pārdzīvošanai, sava mūža celšanai kā jaunu ierosinājumu.²⁸

Austriņa dzejai bieži vien nav konotatīva, metaforiska vai simboliska noslogojuma, vēstījums ir aprakstošs un tiešs. Konkrētība un tiešums rada klātesamības efektu un palielina dzejas uztveres jutekliskumu. Liriskais varonis ne tikai apraksta realitātes fenomenus, bet arī parāda spontāni radušos telpas uztveres iespaidus un pārdzīvojumus. Tas tiek sasniegts ar spilgtām vizuālām gleznām un konsekventi ieturētu ritmu:

*Tukšas paliek vasarnīcas.
Zaļumnieki projām jau.
Zied vēl kreses, miķeļnīcas,
Sīseņiem vēl bēdu nav.
Tauriņi zib piesaulītē.
Turpat kaķēns izlaidies.
Kartupeļos saulgriezītei
Zieds, lūk, smagi nokāries.²⁹*

Latvijas lauku ainava sniedz nepieciešamo valdzinājumu, spēkus jauniem darbiem. Vecajās mājās, dārzos, dzirnavās, dabā ir jūtams senatnes gars, kuru saglabājot un atdzīvinot, pēc Austriņa domām, sabiedrība kopumā un katrs tās indivīds var atjaunot garīgumu un harmoniju. Dzīves mierīgā ritējuma tēlojums tiek maksimāli akcentēts ne tikai tematikā, bet arī ritmikā, izmantojot lēnākus pantmērus, veidojot garākus teikumus un lielākas pauzes, eksperimentējot ar sadalījumu vārsnās un pantos. Nereti ir sastopami dzejoļi, kur nav sadalījuma pantos, tādējādi tiek nodrošināts vienmērīgs nepārtraukts ritms.

Latviskās kultūrvides tēlojuma kvintesence ir dzejoļu krājums *Saules grieži* ar apakšvirsrakstu *Veclatviskais gads*, kur katrs dzejolis ir veltīts kādiem tautā svinamiem svētkiem. Krājuma cikliskā struktūra, kā arī kopējā noskaņa sniedz priekšstatu par mierīgu harmonisku dzīves ritējumu, kurā viss ir skaidrs un likumsakarīgs, arī katras svinamās dienas esamība ir likumsakarīga un saistīta ar dabas ciklisko ritējumu un svarīgākajiem notikumiem lauku cilvēka dzīvē. Krājums sākas un beidzas ar Ziemas saulgriežu laiku, kas ir saistāms ar gaismas atdzimšanu. Akcentējot cilvēka vienotību ar dabu latviskās dzīvesziņas kontekstā, A. Austriņš veido paralēli starp jaunā saules cikla sākumu, gaismas uzvaru pār tumsu un cilvēka spēju garīgi atjaunoties, sākt jaunu, harmonisku, cerību pilnu dzīves ciklu.

Krājuma pēdējais dzejolis ir izņēmums, jo nav saistīts ar konkrēto svinamo dienu, tas ir slavas dziesma saulei, gaismai:

*Atlēc saule, atlēc, lēc!
Tumsas lēvens izklīdēts.
Jautrāks paliek jauns un vecs:
Saule nu jau agrāk lēc!³⁰*

Latviešu kultūras svarīga īpatnība A. Austriņa dzejā, līdzīgi kā prozā, ir valoda, kas ir piesātināta ar apvidvārdiem un vecvārdiem. Ed. Virza norādīja, ka šāda valoda nav nejaušība, bet apzinātas darbības rezultāts:

Šis dzejnieks ar vislielāko vārdu krājumu ar kādu tikvien kāds latviešu dzejnieks rīkojies, ir arī liels vārdu meistars un tas, ko paviršs aplūkotājs sauks par nejaušību, būs tomēr dziļa iekšēja likumība.³¹

I. Druvieta, atsaucoties uz ES vadlīnijām valodas politikā, raksta: *Valoda ir nozīmīgs valstu, reģionu, grupu un indivīdu identitātes elements.³²* Lietojot dzejā un prozā citiem cilvēkiem nepazīstamus vārdus, A. Austriņš akcentē latvisko kolorītu un veido priekšstatu par latvisko identitāti. Ideju par latviešu senatnes vērtību saglabāšanas svarīgumu dzejnieks pauž ne tikai saturā, bet arī formā – valodā un izteiksmē. Izveidojot vecvārdu, dialektismu un apvidvārdu kartotēku, kas ir saglabājusies līdz mūsdienām, A. Austriņš sevi pozicionē ne tikai kā latvisko vērtību sludinātāju, bet arī kā aktīvu darbinieku, kas piedalās mūsu priekšteču kultūras saglabāšanā un popularizēšanā.

Uzskatot senlatvisko kultūru par neapšaubāmu garīguma pamatu un laimīgas Latvijas nākotnes priekšnoteikumu, A. Austriņš atzinīgi vērtē arī daudzus sava laika kultūras dižgarus un vairākiem ir veltījis dzejoļus. Viņa vērīgo uzmanību izpelnījušies daudzi tā laika dzejnieki, rakstnieki un mūziķi: Rainis, Aspazija, Jānis Akuraters, Kārlis Skalbe, Jānis Sudrabkalns, Jānis Poruks, Zemgaliešu Biruta, Emīls Melngailis, Kārlis Krūza, Emīls Dārziņš un daudzas citas radošas personības, kuras mūsdienās ir uzskatāmas par latviešu kultūras ikonām.

Ar latvisko kultūrvīdi ir saistīti arī dzejoļi, kuros tiek aprakstīti Latvijas vēstures notikumi. A. Austriņš šeit tēlo galvenokārt savas dzīves laiku, īpaši spilgti parādot 1905. gada revolūciju un Pirmo pasaules karu. Tiem raksturīga liela konkrētība tēlos, emocionāls liriskā varoņa pārdzīvojumu apraksts un patriotisko jūtu akcentējums. Dzejnieka personīgā pieredze revolūcijas laikā, kas ir dzejoļu emocionālais un sižetiskais pamats, padara izklāsta veidu ļoti tuvu lasītājam, rada ticamības iespaidu un liek līdzpārdzīvot. Līdzās romānam hronikai *Garā jūdze* šie dzejoļi ir daiļrunīga un

emocionāli piesātināta sava laikmeta vēstures liecība. Izņemot atsevišķus dzejoļus, kur revolūcija tiek tēlota kā traģiska robeža liriskā varoņa dzīvē, 1905. gada revolūcijas notikumu un iespaidu tēlojumam ir velēts cikls *Piektais gads*, kuru veido trīs daļas. Pirmā daļa ir dzejolis *Ieskaņa*, kurā četros pantos tiek izteikta revolūcijas kvintesence, aprakstot svarīgākos notikumus un traģismu no revolūcijas sākumiem līdz soda ekspedīciju darbībai un beigās apliecinot cieņu brīvības cīnītājiem.

Otrā daļa var tik uzskatīta par pamatu, pēc apjoma ir vislielākā, tajā hronoloģiskā secībā tiek sakārtotas revolūcijas ainas, kuras balstās A. Austriņa subjektīvajos pārdzīvojumos un autobiogrāfiskajā pieredzē. Tēlojums sākas ar liriskā varoņa sāpīgo atvadišanos no mātes un aizbraukšanu uz Rīgu, tam seko trauksmaini un traģiski revolūcijas notikumi, noslēdz vēstījumu šausmu pilnas soda ekspedīciju darbības ainas. Cikla pamatdaļas kompozīcijas veidošanā emociju un iespaidu līmeni ir ievērots apla princips, kuru autors apzināti akcentē pēdējā pantā:

*Ar šausmām iesākās Piektais gads,
Ar šausmām tas arī beidzās.³³*

Emociju un noskaņu izveidei un notikumu atspoguļojumam A. Austriņš izmanto ne tikai saturu, bet arī formas līdzekļus. Cikla pamatdaļu veido hronoloģiski sakārtota un secīgi sanumurēta 21 revolūcijas aina, kur atkarībā no saturiskā noslogojuma tiek mainīta arī dzejas forma (pantmērs, strofu garums, atskaņu sistēma u. c.).

Trešajā daļā *Izskana* liriskais varonis skata revolūciju no hronoloģiski attālinātas pozīcijas, kad ir iespējams mierīgi novērtēt notiekošo. Kopumā revolūcija tiek vērtēta kā skarbs, nežēlīgs notikums, kas bija nepieciešams, lai atnāktu jauns laikmets. Revolūcijas sākumu liriskais varonis salīdzina ar savu nāves dienu – lai sasniegtu harmonisku nākotni, ir jāiziet cauri ellei.

A. Austriņa skatījumu uz Latvijas senatni nosaka subjektīvais pasaules redzējums un dzejnieka apziņā dominējošā laika koncepcija, kurā senā pagātne tiek traktēta kā idealizētais „zelta laikmets”, kurā valdīja cilvēka un dabas harmonija, vispārējā saticība un pārticība. J. Kursīte norāda:

Binārais pretstatījums (kaut vai opozīcijā: savs – svešs, mana tauta – sveša tauta) ir tikpat sens, cik šķiet arī neiznīcināms. Ja dabā diena mijas ar nakti, Saule ar Mēnesi, dzīvība ar nāvi, tad taču arī folklorā, literatūrā, cilvēka skatījumā uz pasauli bez divpretstata neiztikt.³⁴

A. Austriņš, tēlojot senatnes idilli, pilnībā atceļ pretstatu sistēmu. Viņš rada ideālās pagātnes ainas, paradīzi uz zemes, kur nav pretrunu.

Senā pagātne prezentē mītiskā laika koncepciju, kas ir pretstatīta mūsdienās valdošajam hronoloģiskajam laikam. Veidojot mītu ar ideālo pagātnes dzīvi, A. Austriņš vienmēr norāda, ka šis laiks ir pagājis, mūsdienās tas pastāv tikai iztēlē. Latvijas senatnes idealizācijas spilgtākais piemērs ir dzejolis *Bravadas hercogs*, kur mītiskā laika koncepcija tiek atveidota visizteiksmīgāk, tēlojot bezrūpīgo hercoga dzīvi, zemnieku laimi un dabas harmoniju:

*Bravada bij zemes stūris
Līdzīgs Zemgalei klajzaļai.
Dzīvoja tur hercogs neliels,
Rūpju daudz kas nepazīna.
[..]
Dāmas daiļas, zeme trekna,
Ļaudis strādā vēl kā vērsi..
[..]
Bravadā kā Dieva ausī,
Guļ vēl blakus jērs un lauva..
[..]
Tā lūk Bravadā iet zaļi,
Dzīvo slaidi hercogs slavens.
Galdā putni, vīns un augļi.
Bet ap pili skrien jau kraukļi.³⁵*

Dzejoli divu lapaspušu garumā tiek aprakstīti Bravadas hercoga idille, kuru nekas nespēj iztraucēt. Pēdējā dzejoļa rindā notiek liriskā varoņa pēkšņa pozīcijas maiņa – idealizēto iztēles laiktelpu nomaina reālistisks mūsdienu skatījums. Šis pavērsiens nozīmīgi transformē dzejoļa saturu – harmoniskās senatnes ainas ir tikai iztēles spēles rezultāts, pasaka, kas izdzīst tikpat pēkšņi, cik parādās.

A. Austriņa pasaules skatījums ir multikulturāls – viņš brīvi sintezē dažādu laiku, dažādu kultūru un nāciju idejas, motīvus un kultūrzīmes. A. Čaks raksta: *Mierīgs un drusku smaidošs kā viņa paša Piebalgas Alauksts, viņš noskatās dzīves plūdumā, vienādi mīlot pagājību, tagadni un nākotni, lielumu un mazumu.*³⁶ Tomēr A. Austriņa pasaules redzējuma kodolu veido latviešu kultūra, daba, vēsture, cilvēki, kā arī šķietami maznozīmīgas detaļas, kuras iegūst īpašu svarīgumu dzejnieka subjektīvi veidotajā realitātē.

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Citēts pēc: Zanders O. Labestības un gadskārtu dzejnieks. *Austriņš Antons. Saules grieži*. Rīga, 1979. – 7. lpp.
- ² Ērmanis P. Antons Austriņš dzīves un dzejas atcerē. *Ceļš* Nr. 9 (24), 1947.
- ³ Čaks A. *Antons Austriņš un viņa „Aizsaule”*. RTMM inv. nr. 94973.
- ⁴ Goba A. Antons Austriņš. *Austriņš A. Kopoti raksti*. I sēj. Rīga, 1929. – LXVIII lpp.
- ⁵ Федоров Ф. Antons Austriņš: Осип Манделъштам. *Ikviens mēs zvaigzņi sevī nesam. Antons Austriņš – pazīstamais un nezināmais*. Rīga, 2006. – 61. lpp.
- ⁶ *Atziņas*. 3. d. Cēsis, 1924. – 113. lpp.
- ⁷ Goba A. Antons Austriņš. *Austriņš A. Kopoti raksti*. I sēj. Rīga, 1929. – XXV lpp.
- ⁸ Citēts pēc: Goba A. Antons Austriņš. *Austriņš A. Kopoti raksti*. I sēj. Rīga, 1929. – XXXIV lpp.
- ⁹ Austriņš A. *Kopoti raksti*. I sēj. Rīga, 1929. – 3. lpp.
- ¹⁰ Austriņš A. *Kopoti raksti*. III sēj. Rīga, 1934. – 14. lpp.
- ¹¹ Austriņš A. *Kopoti raksti*. I sēj. Rīga, 1929. – 12. lpp.
- ¹² Turpat, 53. lpp.
- ¹³ Turpat, 40. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 67. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 33. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 70. lpp.
- ¹⁷ Fra ir viens no A. Austriņa pseidonīmiem.
- ¹⁸ Austriņš A. *Kopoti raksti*. I sēj. Rīga, 1929. – 287.–291. lpp.
- ¹⁹ Austriņš A. *Kopoti raksti*. VIII sēj. Rīga, 1933. – 95. lpp.
- ²⁰ Федоров Ф. Antons Austriņš: *Ikviens mēs zvaigzņi sevī nesam. Antons Austriņš – pazīstamais un nezināmais*. Rīga, 2006. – 70. lpp.
- ²¹ Austriņš A. *Kopoti raksti*. III sēj. Rīga, 1934. – 112. lpp.
- ²² Turpat, 7. lpp.
- ²³ Austriņš A. *Kopoti raksti*. VIII sēj. Rīga, 1934. – 77. lpp.
- ²⁴ Mauriņa Z. Varenais kļavs – Antons Austriņš. *Latviešu esejas*. Upsala, 1953.
- ²⁵ Čaks A. *Antons Austriņš un viņa „Aizsaule”*. RTMM inv. nr. 94973.
- ²⁶ Austriņš A. *Kopoti raksti*. III sēj. Rīga, 1934. – 303. lpp.
- ²⁷ Turpat, 306. lpp.
- ²⁸ Goba A. Antons Austriņš. *Fragments. Austriņš A. Kopoti raksti*. I sēj. Rīga, 1929.
- ²⁹ Austriņš A. *Kopoti raksti*. I sēj. Rīga, 1929. – 307. lpp.
- ³⁰ Turpat, 217. lpp.
- ³¹ Virza Ed. Antona Austriņa „Aizsaule”. *Brīvā Zeme* Nr. 10, 1934.
- ³² Druviete I. Latviešu valoda kā valsts valoda: simbols, saziņas līdzeklis vai valstiskuma pamats? *Latvija un Latviskais. Nācija valsts idejās, tēlos un simbolos*. Rīga, 2010.
- ³³ Austriņš A. *Kopoti raksti*. III sēj. Rīga, 1934. – 37. lpp.
- ³⁴ Kursīte J. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga, 1996.

³⁵ Austriņš A. *Kopoti raksti*. III sēj. Rīga, 1934. – 322.–324. lpp.

³⁶ Čaks A. *Antons Austriņš un viņa „Aizsaule”*. RTMM inv. nr. 94973.

Literatūra:

Atziņas. 3. d. Cēsis, 1924. – 109.–118. lpp.

Austriņš A. *Kopoti raksti*. I sēj. Rīga, 1929.

Austriņš A. *Kopoti raksti*. III sēj. Rīga, 1934.

Austriņš A. *Kopoti raksti*. VIII sēj. Rīga, 1933–1934.

Čaks A. *Antons Austriņš un viņa „Aizsaule”*. RTMM inv. nr. 94973.

Ērmanis P. Antons Austriņš dzīves un dzejas atcerē. *Ceļš* Nr. 9 (24), 1947.

Druviete I. Latviešu valoda kā valsts valoda: simbols, saziņas līdzeklis vai valstiskuma pamats? *Latvija un Latviskais. Nācija valsts idejās, tēlos un simbolos*. Rīga, 2010.

Kursīte J. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga, 1996.

Mauriņa Z. Varenais kļavs – Antons Austriņš. *Latviešu esejas*. Upsala, 1953.

Virza Ed. Antona Austriņa „Aizsaule”. *Brīvā Zeme* Nr. 10, 1934.

Zanders O. Labestības un gadskārtu dzejnieks. *Austriņš Antons. Saules grieži*. Rīga, 1979. – 5.–16. lpp.

Федоров Ф. Antons Austriņš: Осип Манделъштам. *Ikviens mēs zvaigzņi sevī nesam. Antons Austriņš – pazīstamais un nezināmais*. Rīga, 2006. – 37.–86. lpp.

AINAVA AUGUSTA SAULIEŠA TEKSTOS

Summary

Landscape in Augusts Saulietis' Texts

Depiction of the surrounding world in fiction would not be complete without a depiction of landscape that creates an emotional background in the space of fiction, adds an emotional dimension, thus making the depiction of landscape in a work of fiction an important element of the artistic world and composition.

Augusts Saulietis delineates the environment where people appreciate traditions related to nature. Special significance is attributed in the artistic world of his works to two segments of landscape – a rural homestead that is a relatively closed model of landscape, created by humans or through the interaction of human and nature, and marsh. The writer depicts the traditional order of Latvian rural homestead, with the landscape marked by detached houses surrounded by cultivated fields and meadows, birch groves and fir forests. A. Saulietis along with the traditional values of rural homestead demonstrates two conceptions of home space – the harmonious and disharmonious home. The harmonious home is marked by ordered, well groomed exterior and interior of the house, people open to communication, warm and light rooms. The disharmonious home is characterized by peripheral locating of objects and humans in the house bear connotations of loneliness and separateness. The landscape of marsh in A. Saulietis' stories functions not only to highlight the feelings experienced by protagonists, parallels or contrasts in their psychological analysis, but also to bring out their inner world.

Landscape depictions differ in works by individual writers depending on their artistic peculiarities, aesthetic views, and the idea of a particular work of fiction. A. Saulietis' writing is dominated by two landscape models: depictions of a rural homestead and marsh produced in the artistic world of the writer by different strategies: as a compositional element of a work of fiction it specifies the conditions of action and has a close connection to the course of events, depicts the close bond of the protagonist with the surrounding world, his inner state of being and represents its semantic meaning that characterizes a harmonious or disharmonious existence of an individual, his fears and impasse endowing it with the connotation of individual spiritual values.

Key words: *landscape, concept, harmonious, disharmonious*

*

Jēdziens „ainava” tiek skaidrots dažādi, atspoguļojot vairākus aspektus un izziņas līmeņus, kas savstarpēji nav pretrunīgi: zemes ģeoloģiskā struktūra, augsne, flora un fauna, cilvēka radītie objekti. Ikdienā definē-

jums tiek lietots kā sinonīms vārdam „aina”, „skats”, tādējādi uzsverot ainavas vizuālo funkciju un novērotāja klātbūtni:

*Ainava ir objektīva realitāte, zemes virsas nogabals ar raksturīgiem dabas apstākļiem un veidojumu, kā arī cilvēka radīto elementu sako-
pojumu¹ jeb dabas un sabiedrības kopprodukts, kas nav mehāniska,
nejauša elementu kopa, bet vienots veselums, ansamblis².*

Visi jēdziena skaidrojumi paredz, ka ainava ir teritorija, kas veidojusies dabas ietekmē, cilvēku darbības dēļ, dabas un cilvēka mijiedarbības rezultātā.³ Ainavā ietilpst ne tikai floras vai faunas elementi, bet arī, piemēram, lauku sēta, pagalms, pirts, klēts, ceļš, mežs, purvs, koki, upe. Latviešu izcelsmes ģeogrāfs Edmunds Valdemārs Bunkše ainavas izpratni papildina ar emocionālu pieredzi un sajūtām, skaidrodams, ka ainava rodas tad, kad cilvēks piešķir īpašu nozīmi kādu elementu kopumam vidē.⁴

Apkārtējās pasaules tēlojums literārā darbā nebūtu pilnīgs bez ainavas apraksta. Dabas ainava rada emocionālu slodzi, piešķir emocionālu dimensiju. Ainavas tēlojums literārajā darbā ir viens no mākslinieciskās pasaules un kompozīcijas elementiem. Ainava var nominēt darbības vietu, radīt noteiktu noskaņu, atklāt varoņa raksturu. Literatūrzinātnieki min vairākas funkcijas, kas raksturīgas ainavai literārā darba mākslinieciskajā pasaulē, proti, ainavas tēlojums 1) atspoguļo varoņa psiholoģisko stāvokli; 2) ļauj mākslinieciski spilgtāk attēlot literārā darba norises apstākļus, būt par norises fonu; 3) pauž rakstnieka pozīciju, attieksmi pret varoni, pret notiekošo; 4) ir tēla veidošanas līdzeklis. Ainavas tēlojumu iespējams klasificēt pēc tematiskajām, ģeogrāfiskajām un laika pazīmēm, izšķirot vertikālās un horizontālās, dinamiskās un statiskās, atvērtās un slēgtās ainavas. Īpaša loma literārajā darbā ir telpai un laikam, kas veido jebkura daiļdarba pamatu. Ainava literatūrā ir viens no visspēcīgākajiem līdzekļiem iedomātās, „virtuālās” pasaules radīšanai, svarīgākais mākslinieciskās telpas un laika komponents.

Ainava ir latviešu literārās un kultūras tradīcijas neatņemama sastāvdaļa. Latvijas ainavai ir ģeogrāfiskas īpatnības, kas nedaudz atšķiras katrā novadā: Zemgalē tie ir līdzenumi, Latgalē – ezeri, bet Augusta Saulieša darbos tēlotajā Vidzemē – pakalni, kas rod atspoguļojumu literātu un gleznotāju mākslinieciskajā pasaulē. Literatūrzinātniece Janīna Kursīte raksta:

Latvietis ar grūtībām sevi atdalījis no vides tās konkrētībā, kur autonomi pastāvēja gan mežs, gan lauki, gan ūdeņi, gan cilvēka celtās ēkas. Katra no sastāvdaļām bija vērtība, ko kopējā vienumā saliedēja cilvēks [..].⁵

A. Saulietis apraksta vidi, kurā cilvēki augstu vērtē ar dabu saistītas tradīcijas. Rakstnieka tēlotā ainava ir lidzenumi un pauguri, ko klāj pļavas, tīrumi un meži, kuros aug bērzi, egles, priedes, kļavas. Ainavas tēlojuma izpētei izvēlēti stāsti, kas ir būtiskākā A. Saulieša daiļrades daļa. Stāstus autors rakstīja visa radošā mūža garumā, un tajos ir dominējošas ainavas – lauku sētas un purva attēlojums. Stāsts ir neliela apjoma darbs, kas ļauj detalizēti izpētīt jebkuru mākslinieciskā teksta komponenti, lai noteiktu teksta struktūras semantisko vienotību.

Īpaša nozīme A. Saulieša prozas mākslinieciskajā pasaulē ir tādām ainavas segmentam kā lauku sēta, kas zināmā mērā ir noslēgta, cilvēka roku veidota vai arī dabas un cilvēka mijiedarbības rezultātā radusies ainava. Rakstnieks tēlo Latvijas lauku sētas ierasto kārtību, kur redzama ainava ar viensētām, ko ieskauj tīrumi un pļavas, bērzu birztales un egļu meži. Latvijas lauku vide – meži, pakalni, upes – ir veidojuši arī latviešu dzīvesveidu. J. Kursīte norāda:

Kā šķiet, tieši apvidus īpatnība palīdzējusi latviešiem izkopt norobežotas vienības – viensētas ideju. Lauku sētas bieži veidotas pēc principa: es neredzu tālāk par savu sētu, jo skatu aizsedz koki, meži, pakalni.⁶

Rainis to raksturojis kā negatīvu īpašību:

Zeme pie mums nau līdzens klajums, kā stepe, tuksneši, kuri dod savu plašumu un domu un jūtu lielumu. Mūsu zeme ir pakalnaina, un mēs dzīvojam kā bļodā, pār kuras malām nevar redzēt pāri! Katrs novads ir sava bļoda, tādēļ mūsu nesaticība un nespēja plaši sabiedroties!⁷

Pasauli nevar iepazīt brīvā un neierobežotā tvērumā, cilvēks to saredz no tuvākā objekta uz tālāko pirmām kārtām ar acīm. Arhitekts Vaidelotis Apsītis raksturo lauku sētas apkārtnes iepazīšanas procesu šādi:

No sētas dažādos virzienos atklājas skats pret ceļu, kas to saista ar ārējo pasauli. Starp brīvi izvietotajām ēkām skats aizsniedzas apkārtējos tīrumos, ganībās. Tas saista lauku sētu ar mežiem, kalnājiem, ar upes līčiem un ezeriem. [...] Varbūt ikdienas solī lopus aprūpējot vai no akas ūdeni pasmeļot, skats dažkārt nesniedzas pāri sētai, tomēr dabas klātbūtne ir tik spēcīga, ka bez tās zūd latviešu zemnieka ētiskie pamati.⁸

Lielākā prozas tekstu daļa tapusi laikā, kad A. Saulietis dzīvoja ārpus Rīgas. Par ainavisko tekstu tapšanas vietu uzskatāmi Grašu *Saulieši*. Ražīgākais periods literāro darbu rakstīšanā, pēc paša autora liecības, bija laiks, kad viņš dzīvoja savās tēva mājās. Atis Zalītis A. Saulieša 70. dzimšanas dienā, analizējot rakstnieka daiļradi, norāda:

Kad runājam par Augustu Saulieti, mūsu domas neviļus apstājas kādā klusā lauku malā, vai nu tā būtu rakstnieka dzimtenes māja Saulieši, ar kuru tik cieši saistīta viņa dzīve un darbi, vai arī kāda cita lauku dzīves vieta, kur mīt rakstnieka sirds varoņi.⁹

A. Saulieti valdzina skaistā Vidzeme, klusā un mierpilnā Kārdzaba un Cesvaine, apkārtnes pakalni, lauku klusie sestdienas vakari, saules rieti, koki un meži. Pēteris Mežulis, akcentējot autora īpašo attieksmi pret lauku sētu, raksta:

Diezin vai mums izdotos atrast otru tādu rakstnieku, kuram gandrīz visi darbi ir saistīti ar dzimtajām mājām. Viņš pabija Kaukāzā, bet ātri atgriezās, tā arī neuzrakstījis ne rindiņas par šo braucienu. Viņš dzīvoja kādu laiku Rīgā, taču pilsētu nekad netika iemīlējis. Un kā tad var iemīļot pilsētu, ja tur nav nedz veca bērza, nedz „krustmāšu egļu”.¹⁰

Grašu *Saulieši* bija īstā vieta, kur ielūkoties sevī un noskaidrot attiecības ar pagātņi, dabu, mīlestību, darbu. Neskarta ainava ir svarīgs atslodzes un reizē arī pasaules izzināšanas veids. Šis ainaviskā ziņā izcili skaistais ģeogrāfiskais areāls izsenis kalpojīs (un joprojām kalpo) par neizsīkstošu māksliniecisko impulsu devēju rakstniekiem un māksliniekiem. Tā, piemēram, Teodors Zeiferts raksta:

Saulieši ir verstes sešas no Cesvaines un verstes trīs no Grašu muižas atstatu. Tie guļ paaugstu, skaistā kalnainā apgabalā, šalčošu biržu un zaļu lauku starpā. Saulieša dzimtene ir viens no dabas jaukumiem visvairāk apbalvotiem stūriem Latvijā.¹¹

Mežs un upīte, lauki un koki piešķir ainavai īpašu nokrāsu. Līgotņu Jēkabs uzsver A. Saulieša pieķeršanos savām dzimtajām lauku mājām:

Es nezīnu neviena latviešu rakstnieka, kas ar visu sirdi tik karsti būtu pieķēries dzimtenes sētai, kā Saulietis.¹²

Rakstnieka mākslinieciskajā pasaulē lauku māju tēlojumam ir būtiska nozīme. Jānis Akuraters raksta:

Viņa stāstos ievērojamu vietu ieņem dziļi izjusti dabas tēlojumi. Lauku cilvēkiem un dabai pieder dzejnieka sirds. Saulietis ir viens no mūsu vislatviskākajiem rakstniekiem. Latvju sēta ir viņa domu, sapņu un cerību šūpulis.¹³

Zīmīgi, ka A. Saulietis rakstījis lielākoties nakts stundās, kad apkārtējās pasaules ārējie iespaidi vismazāk varējuši ietekmēt un novirzīt sāņus. Ap pulksten desmitiem pie rakstāmgalda piesēzdamies, viņš strādāja cauru nakti līdz saullēktam.¹⁴

Lauku sētas ainava ir viens no rakstnieka veidotās mākslinieciskās pasaules raksturojuma aspektiem. Katrs vēstures posms sociokultūras apstākļu ietekmē nosaka specifisku mājas tēla veidojumu. Latviešu literatūra 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā saglabā iepriekšējā gadsimta tradicionālo skatījumu uz māju un veido jaunu, savam laikmetam atbilstošu traktējumu. A. Saulieša darbos tēlotā mājas ainava galvenokārt ir tradicionālā latviešu lauku sēta. Svarīga ir arī mājas apkārtnē – lauks, purvs, ceļš, koki, bezsaules mala, upe, ezers, meža nomale, jo bez tās lauku sēta nav iedomājama. A. Saulietis stāstā *Ticīgs cilvēks* ar pirmajiem teikumiem uzsāk lauku sētas tēlojumu:

Nolejās svētdienas miers. Istabas durvis cieti. Neredz ļaudis staigājam. Dzīvojamā māja atrodas ceļa malā, un viņai ir divēj' āra durvu. Vienas ir uz pagalma pusi, un tām ir apkvēpusi paloda. [...] OTRAS durvis ir uz ceļa pusi, un tām ir stikla veranda, kura vakaros, saulei noejot, spīguļo un laistās kā uguns liesmās. [...] Aiz dzīvojamās mājas ir plašs pagalms, kuram gar vienu pusi, līdz pat klētij, kas stāv dzīvojamai mājai taisni pretī, stiepjas augsta zedeņu sēta. Gar sētu aug rindā kupli vītoli un kļavi. Pašā pagalma vidū ir divas liepas: viena zaļa un kupla, otra – nonikuse, ar atlobījušos mizu un pusnokaltušiem zariem.¹⁵

Aizlauztais koks semantiski rada priekšnojautu par kaut ko nelabvēlīgu, lai gan šajā brīdī tā ir tikai nojausma.

Vēsturē sastopami migrējoši etnosi un tādi, kam raksturīga nemainīga dzīves vieta un dzīvesveids. Latviešu tautai ir svarīgi saglabāt stabili dzīves telpu – viensētu ar tai piegulošu lauku ainavu. Latviešu kultūrā plaši izplatītas konstantes „dzimtā zeme”, „dzimtās mājas”. Stabili vietu ieņem tāda mikropasaule kā „savs kaktiņš, savs stūrītis”, ko veicina pastāvošā viensētu sistēma. J. Kursīte norāda: *Mājas celšana, tās uzturēšana, apkārtnes izkopšana ir svarīga daļa no cilvēka patības.*¹⁶

19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā ceļš uz saimnieka zemes un mājokļa īpašnieka statusu pusgraudniekiem, graudniekiem, rentniekiem un viņu ģimenes locekļiem prasīja atteikšanos no daudzām lietām, lai varētu izmaksāt māju, samaksāt strādniekiem algas. Mājas tika iekārtotas uz vairākām paaudzēm. Ja mājvietu regulāri mainītu, tad nav svarīgi iekārtot sētas apkārtni, turpretī, ja mājoklis kalpo vairākām paaudzēm, tad iemītniekiem ir būtiski iekopt tuvējo apkārtni – pagalmu, augļudārzu, puķudobi, lauku un pļavu, nosusināt purvāju. Literatūrzinātniece Vaira Viķe-Freiberga, raksturojot latviešu kultūrā sakāpināto pieķeršanos fiziskajai videi, uzsver:

Zemnieku sētā dzīvojot, turpretim, katra vides detaļa, diendienā skatīta, kļūst it kā par cilvēka esmes neatņemamu sastāvdaļu, tā ir tikpat zīmīga daļa no apzinātā „es” pārdzīvojuma, kā pašam savu drānu, savu ķermeņa kustību vai savu domu un jūtu apziņa.¹⁷

Dzīve lauku viensētās norit dabas vidū. Lauku cilvēku telpiskā izjūta vispirms saistās ar viensētu un tai piegulošu apkārtni. Tā ir noslēgta mikropasaule, aiz kuras sākas citas – kaimiņu viensētas. Cilvēks ir organiska pasaules sastāvdaļa, kas dzīvo un rīkojas saskaņā ar apkārtējo telpu, izjūtot ciešu saikni ar to. Viens no svarīgākajiem šīs pasaules pamatelementiem ir māja, ar to cieši saistīta cilvēka pastāvēšana.

Veidojot savos darbos mājas struktūru un semantiku, A. Saulietis pielieto dažādas stratēģijas. Lai parādītu konceptuālu mājas atveidošanas principu, kas balstās uz pretēju kontrastu izmantošanu, pētījumam tika izvēlēti divi stāsti: *Aiz sniega un tumsas* (1892) un *Ceļa-nauda* (1896). Katrā stāstā mājas telpa pastāv divos variantos, kam ir sava nozīme un funkcijas. Valdošais mājas modelis tiek parādīts izvērstāk, rodas priekšstats par mājas ārējo veidolu un interjeru, interjera priekšmetiem. Eksterjers un interjers, kas tiek minēts, raksturo māju iemītniekus, viņu materiālo un sociālo statusu, atklāj mājas funkcijas. Māja ir arī ģimene, kas ir absolūta vērtība un nosaka harmonisku cilvēka pastāvēšanu.

A. Saulieša stāstā *Aiz sniega un tumsas* māja attēlota kā harmoniska vide, ar to saistās sakopti, tīri un derīgi sadzīves priekšmeti, līdzsvarotas cilvēku attiecības, komunikācijai atvērts sociums, siltas, gaišas telpas. Ziemassvētku vakars un kopīgi veicamie pienākumi liecina par to, ka mājas telpā tiek sakārtoti notikumi, cilvēki un lietas:

Vīrieši [...] izkurināja pirti un tad savas linu šķiedrām un putekļiem nokārstījušās darba drēbes noglabāja pieliekamā kambarī, lai pa svētku dienām nedurtos acīs. Arī saimniecei un meitām rokas pilnas darbu. Kamēr pēdējās mazgāja un berza krēslus, solus, sliekšņus, saimniece rīkojās ap krāsni. Rupjais plācenis jau izcepts, un nu viņa velk no krāsns ārā baltumaizi. Pie galda, kur salikta smaržīgā maize, stāv veca sieviņa un kaisa kukulīšiem apakšā paliktas kļava lapas nost. [...] Pa atvērtajām durvīm saimnieku-kambarī redz meiteni, gadu desmit vecu, kura, uz krēsla pakāpusies, spodrīna loga rūtis.¹⁸

Stāstā *Ceļa-nauda* māja reprezentē disharmonisku pastāvēšanas modeli, tā galvenie raksturotāji lielumi ir nesaskaņa, vientulība, nodevība, nolietoti un nederīgi sadzīves priekšmeti, nestabilitāte, tumšas, aukstas, mazas un šauras telpas, nāve. Cilvēks tiek tēlots ārpus sociuma un bez savas mājas. Mītne, ko izmanto dzīvošanai, atrodas galvenās ēkas stūrī,

malā, kaktā – atdalīta no galvenās ēkas, it kā parādot šī cilvēka lomu – būt sabiedrības malā, neiederēties.

Nereti autors nemin mēbeļu izvietojumu istabā, taču šajā stāstā istabiņa ir tik neliela, ka nedaudzās mēbeles to pieblīvē vēl vairāk un rodas sajūta, ka cilvēkam šeit vietas vairs nav:

Vienā galā, pie blakus-istabas sienas, kur bija mūrītis istabiņas sildīšanai, stāvēja viņas gulta. Pie loga ar četrām mazām rūtīm bija galdiņš un viens krēsls ar izlodzijušos čikstošu atzveltnei. Otrā sienmalā – kādi vadzī uzkārti apģērba gabali.¹⁹

Pieblīvētā istabiņa vēlreiz apliecina Tiltienes sociālo stāvokli – viņa ir lieka saimes istabā, tāpēc dzīvo kambarītī. Viņa ir lieka arī dēla jaunajā ģimenē, tāpēc nevar doties projām.

Var secināt, ka A. Saulietis līdzās tradicionālajām lauku sētas vērtībām rada divas mājas telpas koncepcijas – harmoniskā un disharmoniskā māja. Harmoniskajai mājai raksturīgs sakārtots, sakopts mājas eksterjers un interjers, saskarsmei atvērti cilvēki, siltas, gaišas telpas. Disharmoniskai mājai piemīt perifērs priekšmetu novietojums un cilvēka konceptam raksturīga vientulības, norobežotības konotācija.

Aplūkojot abu mājas modeļu izmantojuma biežumu, jāuzsver, ka A. Saulieša prozā dominē nevis idealizētā māja, bet gan modernisma literatūrā sašķeltajam personāžam raksturīgā disharmoniskā jeb antimāja. Rakstnieka simpātijas pieder harmoniskajai mājas telpai, lauku māja viņam ir īpaši tuva. Vērtējot A. Saulieša literāro mantojumu, J. Ezergailis uzsver:

Kad skolotāja un ierēdņa darbs viņu aizved svešumā, Grašu Saulieši – tēva māja – ir un paliek Eldorado, kurā viņš gribētu mūžīgi dzīvot.²⁰

Cita plaši pārstāvēta, atvērta, dabā veidota, A. Saulieša dominējoša ainava ir purva tēlojums. Literatūrkritiķis Jānis Veselis norāda: *Ja viņš tēlo lauku sētu, tad tā bieži atrodas purva malā, nesaules zemē, kāda meža kaktā.²¹* Literatūrzinātniece B. Smilktiņa, pētot noveles latviešu literatūrā, A. Saulieša daiļradei piedēvē purva ainavas dominējošo tēlojumu, kaut gan jāsaka, ka purvs – purva mala, nesaules zeme – kā darbības vieta sastopams tikai dažos stāstos: *Purva pūce* (1904), *Purvā* (1901), daļēji stāstā *Noslēpums* (1901), *Veļu tiesa* (1908, publicēts 1912), *Nesaules zemē* (1908). Šāds priekšstats izveidojies, pirmkārt, tāpēc, ka pie purva ainavas tēlojuma rakstnieks atgriežas visa radošā mūža garumā, otrkārt, purva ainavas attēlojums vienmēr ir niansēts un iztēli rosinošs.

Vides zinātnieks Māris Kļaviņš min, ka *ainavu estētiskā uztvere ietver ainavas uztveri ar visiem cilvēku maņas orgāniem. Raksturojot ainavu estētisko kvalitāti, jāpievērš uzmanība ainavas vizuālajam tēlam, troksnim un smaržām ainavā²²*. Kultūrģeogrāfs E. V. Bunkše izsaka domu par to, ka ainavas uztveres jēdziens jāpapildina ar emocionālo pieredzi un sajūtām, ietverot *maņu, jūtu un prāta izmantojumu, veidojot attiecības ar vietām, kurās mēs dzīvojam²³*.

Spilgts paraugs komplicētā ainavas uztverē ir A. Saulieša prozas darbs *Purva pūce*, kurā purva ainavas tēlojums rada neomulīgu, drūmu noskaņu, kas tiek uztverta un izjusta ar visām maņām. Vizuāli ainava ir tumšās krāsās – te ir mūžīga krēsla, drūms un tumši brūns tonējums, ko dažviet pārtrauc *bālgani-zili ziedi uz gariem, izstīdējušiem kātiem²⁴*, augu valsts ķēmīgi izkropļota, saliekti, garām pelēkām sūnām apauguši koki. Gandrīz vienīgais floras pārstāvis ir indīgais purva vaivarājs ar dedzinošu garšu un reibinoši apdullinošu smaržu, kura *tvanīgā elpa ceļas no purva kopā ar dumbras drēgnajiem tvaikiem – kā garaiņas no guloša un svīstoša milzu pūķa²⁵*. Skaniski ainava ir apburta miera un klusuma piepildīta, kuru pārtrauc reti, bailīgi putnu kļiedzieni. Purva ainavas tēlojums, iesaistot indivīda taktilo spēju uztvert un analizēt ārējo vides formu un virsmas īpatnības, tiek papildināts ar melnu, gļotainu ūdeni, grumbuļainiem un *punainiem* koku stumbriem, kā rezultātā pieaug negatīvā tēlojuma semantika. Purva ainavas biedējošo un drūmo noskaņu pastiprina salīdzinājums ar kapsētu:

Tur redz melnu dumbru vaj zaļganu dumbru, par kuru neies pāri ne cilvēks, ne zvērs. Un ja viņš ies – tad uz mūžību nogrims melnajos dumbras dziļumos, kas viņa no sava klēpja vairs arī nelaidīs. Un guļ jau tur, dziļi, dziļi apakšā, dažs krēpains milzu lācis, stalts briedis žuburaiņiem ragiem un slaikām kājām, pārdrošs mednieks ar asu, garu dunci aiz jostas, nelaimīgs bēglis, kurš cerējis purvā paslēptuvi atrast, un purvus viņu vairs atpakaļ nelaidīs nekad.²⁶

Stāsta *Purva pūce* centrā ir vēstījums par to, ka šajā purvā dzīvo plēsīga pūce, kas apdraud visas apkārtnes dzīvās radības. Rakstnieks detalizēti tēlo, kā pūce dodas medībās un kā atgriežas purva vidienē ar tikko noķertu upuri, mērķtiecīgi purva draudīgo ainavu papildinot ar kārtējā upura piebeigšanas aprakstu:

Galvu piešķiebusi, viņa ar patikšanu skatījās, kā tas [upuris] vēl raustās un dreb... Tad viņa vēl noņurdējās un – spēcīgi iecirta liko, aso knābi savā upurī... Viņa dzēra siltas, dzīvas asinis un tad, atpūtusies, sāka noplēst gaļu no kauliem. Un darbs viņai, kā jau parasts, veicās viegli un

ātri. Drīz viņas priekšā uz stumbura gala bija tikai bālgansārti kauli – skelets. No vienas un no otras puses kaulus apskatījusi, Purva Pūce ļāva tiem nokrist gar stumbru zemē. Nočakstēdami tie nokrita pie citiem skeletiem... Purva Pūce aiz patikšanas ieņurdējās, paglāstīja ar knābi sev pakrūti un rūpīgi nolīdzināja kādas izslējušās spalvas. Tad viņa sagrozījās savā sēdekļī, palieca galvu uz vienu pusi un padomāja, un atkal viegli un nedzirdami aizslaidās pa vienu stūraino zaru logu klajumā.²⁷

Atkārtotās darbības, lēnums, detalizētība un secīgums piešķir ikdienišķu vienaldzības konotāciju, kas kontrastē ar stāsta semantisko dominantu „bailēm”, „apdraudējumu” un piešķir „bezizejas” noskaņu, ko papildina purva ainavas tēlojums, kas nepakļaujas gadalaiku ritējumam:

[..] arī ziemu, kad citās vietās purvs pārsalst, te allaž ceļas uz augšu pelēkas, smagas garaiņas, aizkārdamas kā ar pelēkiem autiem vecās Purva Pūces mājokli.²⁸

Stāsta otrā daļa ir simboliska pasaka par to, kā pūces noslēpumainā purva valstība vietējā meža sabiedrībā iegūst kārotās sapņu vietas statusu, kur vēlas nokļūt visi putni, lai gan daži nojauš par biedējošo patiesību. Putni ir iedomājušies, ka pūces valstībā, purva vidū uz salas, ir brīnišķīga pasaule, kur visi dzīvo laimīgi:

Barības tur jau esot sakrāts priekš daudz gadiem. Koki stāvēt mūžam zaļi. Saule netveicējot nekad pārāk karsti. Un ziemas ar badu un citām nelaimēm tur nemaz nepazīstot. Visi tur dzīvojot mīlestībā, dziesmās un priekos. Laimīgs tas putns, kas tiekot šīnī salā – Purva Pūces valstībā.²⁹

Šajā darbā purva ainavas tēlojums ir emocionāli piesātināts, spilgts darbības fons, kas raksturo galveno varoni, apliecina absurdo vēlmi atrast laimi purvā un semantiski piešķir traģismu. Bezgala garais un vienveidīgais purva ainavas tēlojums, kas pakāpeniski ainavā iesaista visas maņas, ar metaforu un epitetu palīdzību semantiski pastiprina vientulības, naidīguma, baiļu un bezizejas sajūtu. Izaicinoši un biedējoši ir purva pūces smiekli par to, ka vienmēr atrodas kāds putns, kurš grib atrast laimīgo zemi purva pūces valstībā.

Purva motīvs sasaucas ar salas motīvu, jo A. Saulieša stāstā *Purva pūce* tēlota simboliska salas telpa, kas atrodas purva vidū. Visi varoņi šo atdalīto un citādo, noslēpumaino, baidīgu un neizpētīto vietu saista ar ideālās telpas jeb paradīzes jēdzienu, kur katrs vēlas nokļūt, bet vienlaicīgi tai raksturīga negatīva konotācija, jo nokļūšana uz salas nes nāvi. Līdzīga salas telpas semantika ir Kārļa Skalbes literārajā pasakā *Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties* (1904).

Pilnīgi pretēju – pozitīvu konotāciju purvs iegūst vairāku A. Saulieša stāsta *Purvā* galveno varoņu vērtējumā, jo purvājs saistās ar sapņiem par labāku dzīvi – mitro zemi var nosusināt, un tā kļūs par labu saimniecības attīstības perspektīvu. Stāstu *Purvā*, kā raksta Vilis Plūdonis, varētu nosaukt par Latvijas tīrumu *kultūrvēsturisku ainu*. *Viņā autors starp citu rāda, kā dažs labs tīrums, kur tagad ligojas zelta vārpas, ticis savā laikā atkarots soli pa solim no purva un dumbra³⁰.*

Stāstā tiek tēlota psiholoģiska dilemma, cīņa par pienākumu vai saimnieciski ekonomisks ieguvums. Jaunais saimnieks Liepa, kuram ir daudz nākotnes ieceru, ir nolēmis nosusināt purvu un pārvērst to par lauku, kā arī upītes krastā uzbūvēt dzirnavas, bet nodoma realizēšanu kavē tas, ka daļa zemes pieder kaimiņam Silim. Liepa šo zemi no Siļa var dabūt tikai ar noteikumu, ka dos tiesā nepatiesu liecību. No vienas puses, dzirnavas un iekopta saimniecība, no otras – Daļģiene un viņas bāreņi bez iztikas līdzekļiem.

Galvenais varonis tēlots kā jauns, laikmetīgi domājošs saimnieks, kurš nevēlas vairs saimniekot pēc tēvutēvu metodēm, bet ķeras pie jauniem racionāliem saimniekošanas veidiem. Viņš ir krietns strādnieks, jauns, fiziska spēka pārpilns cilvēks, kurš iecerējis saimniecībā veikt reformas: nosusināt nederīgo purvu, tā auglīgāko daļu pārvēršot par tīrumu, otru, zemāko un mazvērtīgāko, par pļavu, sapņo uzcelt jaunas, glītas mājas. Dienā viņš neatlaidīgi strādā purvā, vakaros lasa izglītojošu literatūru. Purva ainava attēlo Liepas cīņu:

Šo tālo sapņu tēlu apdvēsmots, viņš strādāja purvā, dūņām notašķījis, sviedriem aplātu pieri, sarepējušām rokām – strādāja nenogurstošiem spēkiem. Apcērt, piemēram, kādam kārklu puduram vai sakrupušam bērnam saknes, ņem tad to, liec un rauj. Bet tas negrib padoties – melnās saknes stipri savijušās cita ap citu un cieti iekērušās purva zemē; koks ligojas, saknes ļumtās, bet laukā nenāk. Bet tāda pretestība viņa spēkus tik sakarsēja un pavairoja; viņš sajēmās no jauna, satvika, rokas sastiepās kā dzelzs stangas – un koks padevās. Melnās saknes spraukšķēja un trūka, mezdamas uz drānām rāvaino ūdeni. Koks gulēja zemē, un melnās, čumurainās saknes kā čusku ņudzeklis lēni kustējās gaisā.³¹

A. Saulieša stāstā attēlotā purva ainava galvenā varoņa psiholoģiskajā analizē ir ne tik daudz pārdzīvojamo jūtu pastiprinātāja paralēle vai kontrastējošs pretstats, bet gan, kā raksta H. Hīršs, ir *pašas personības iekšējās pasaules turpinājums un materializējums, jo tajā redzam atspoguļotu to, kas norisinās varoņu sirdīs³²*. Rakstnieks parāda ne tikai to, kā varonis izjūt ainavu, bet viņa dvēseles stāvokli. Purvs ir gan attēlotā notikuma norises vieta, gan iemesls varoņa iekšējai dilemmai, gan metaforiska

galvenā varoņa iekšējā cīņa par pareizo izvēli. A. Saulietis tēlo purva telpu, piešķirot tai individuālu garīgo vērtību zuduma konotāciju.

Ainavas nozīme katra rakstnieka darbos ir atkarīga no mākslinieciskās savdabības, estētiskajiem uzskatiem un darba ieceres. A. Saulieša daiļradē dominē lauku sētas un purva ainavas tēlojums, kas rakstnieka prozas mākslinieciskajā pasaulē tiek realizēts dažādās stratēģijās: kā literāra darba kompozīcijas komponents tas konkretizē darbības apstākļus un cieši piekļaujas notikumam gaitai, attēlo galvenā varoņa ciešo saikni ar apkārtējo pasauli, varoņa iekšējo stāvokli un reprezentē to semantisko nozīmi, kas raksturo varoņa harmonisku vai disharmonisku pastāvēšanu, bailes un bezizeju.

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Melluma A. Latvijas ainavas: pārdomas par vārdiem, pieejām un praksi. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga, Apgāds *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2011. – 11.–12. lpp.
- ² *Vides zinību terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga, Jumava, 1999. – 12. lpp.
- ³ Kļaviņš M., Nikodemus O., Segliņš V., Melecis V., Virčavs M., Āboliņa K. *Vides zinātne*. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 455. lpp.
- ⁴ Bunkše E. V. *Intīmā bezgalība*. Rīga, Norden AB, 2007. – 40.–43. lpp.
- ⁵ Kursīte J. *Latvieša māja*. Jelgava, Jelgavas tipogrāfija, 2014. – 67. lpp.
- ⁶ Turpat, 74. lpp.
- ⁷ Rainis J. Dienasgrāmatas un piezīmes. *Rainis J. Kopoti raksti*. 24. sēj. Rīga, Zinātne, 1986. – 168.–169. lpp.
- ⁸ Apsītis V. Mūsmājās dzimusi. *Dabas un vēstures kalendārs 1998. gadam*. Rīga, 1997. – 74.–78. lpp. Citēts no: Kursīte J. *Latvieša māja*. Jelgava, Jelgavas tipogrāfija, 2014. – 74. lpp.
- ⁹ Zalītis A. *Latvijas Skola*. 1940. RTMM inv. nr. 88316.
- ¹⁰ Mežulis P. Apslēpto zeltu atrodēt. *Rakstnieka Vārds*, 1993, 18. februāris.
- ¹¹ Zeiferts T. A. Saulieša raksti ar Teodora biogrāfiski-literārisku ievadu. *A. Saulieša raksti. Pirmā grāmata*. Rīga, J. Rozes izdevniecība, 1924. – II lpp.
- ¹² Līgotņu Jēkabs. Manas atmiņas par dzejnieku Saulieti. *Latvijas Jaunatne* Nr. 10, 1933. – 294. lpp.
- ¹³ Akuraters J. Miris tautas rakstnieks. *Jaunākās Ziņas* Nr. 22, 1933. – 18. lpp.
- ¹⁴ Zeiferts T. A. Saulieša raksti ar Teodora biogrāfiski-literārisku ievadu. *A. Saulieša raksti. Pirmā grāmata*. Rīga, J. Rozes apgādībā, 1924. – XXV lpp.
- ¹⁵ *A. Saulieša raksti. Ceturtā grāmata. Stāsti*. Rīga, J. Rozes apgādībā, 1924. – 7. lpp.
- ¹⁶ Kursīte J. *Latvieša māja*. Jelgava, Jelgavas tipogrāfija, 2014. – 4. lpp.
- ¹⁷ Citēts no: Kursīte J. *Latvieša māja*. Jelgava, Jelgavas tipogrāfija, 2014. – 75. lpp.
- ¹⁸ *A. Saulieša raksti. Otrā grāmata (Otrais iespiedums). Stāsti*. Rīga, J. Rozes apgādībā, 1938. – 7. lpp.

- ¹⁹ *A. Saulieša raksti. Trešā grāmata (Otrais iespiedums). Stāsti*. Rīga, J. Rozes apgādībā, 1939. – 23. lpp.
- ²⁰ *J. Ezergailis*. RTMM inv. nr. 82722.
- ²¹ Veselis J. A. Saulietis. *Daugava* Nr. 3, 1933. – 265. lpp.
- ²² Kļaviņš M., Nikodemus O., Segliņš V., Melecis V., Virčavs M., Āboliņa K. *Vides zinātne*. LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 470. lpp.
- ²³ Bunkše E. V. *Intīmā bezgalība*. Rīga, Norden AB, 2007. – 20. lpp.
- ²⁴ *A. Saulieša raksti. Sestā grāmata. Stāsti*. Rīga, J. Rozes apgādībā, 1925. – 91. lpp.
- ²⁵ Turpat, 92. lpp.
- ²⁶ Turpat, 91. lpp.
- ²⁷ Turpat, 94.–95. lpp.
- ²⁸ Turpat, 92. lpp.
- ²⁹ Turpat, 96. lpp.
- ³⁰ Plūdonis V. Saulietis. *Latvju literatūras vēsture vidusskolām. III daļa. Visjaunākie laiki*. Rīga, Valters un Rapa, 1937. – 79. lpp.
- ³¹ *A. Saulieša raksti. Otrā grāmata (Otrais iespiedums). Stāsti*. Rīga, J. Rozes apgādībā, 1938. – 183. lpp.
- ³² Hiršs H. *Prozas poētika*. Rīga, Zinātne, 1989. – 106. lpp.

Literatūra:

- Akuraters J. Miris tautas rakstnieks. *Jaunākās Ziņas* Nr. 22, 1933. – 18. lpp.
- Apsītis V. Mūsmājās dzimusi. *Dabas un vēstures kalendārs 1998. gadam*. Rīga, 1997.
- A. Saulieša raksti. Pirmā grāmata*. Rīga, J. Rozes izdevniecība, 1924.
- A. Saulieša raksti. Otrā grāmata (Otrais iespiedums). Stāsti*. Rīga, J. Rozes apgādībā, 1938.
- A. Saulieša raksti. Trešā grāmata (Otrais iespiedums). Stāsti*. Rīga, J. Rozes apgādībā, 1939.
- A. Saulieša raksti. Ceturtā grāmata. Stāsti*. Rīga, J. Rozes apgādībā, 1924.
- A. Saulieša raksti. Sestā grāmata. Stāsti*. Rīga, J. Rozes apgādībā, 1925.
- Bunkše E. V. *Intīmā bezgalība*. Rīga, Norden AB, 2007.
- Hiršs H. *Prozas poētika*. Rīga, Zinātne, 1989.
- J. Ezergailis*. RTMM inv. nr. 82722.
- Kļaviņš M., Nikodemus O., Segliņš V., Melecis V., Virčavs M., Āboliņa K. *Vides zinātne*. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2008.
- Kursīte J. *Latvieša māja*. Jelgava, Jelgavas tipogrāfija, 2014.
- Līgotņu Jēkabs. Manas atmiņas par dzejnieku Saulieti. *Latvijas Jaunatne* Nr. 10, 1933.
- Melluma A. Latvijas ainavas: pārdomas par vārdiem, pieejām un praksi. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga, Apgāds *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2011.
- Mežulis P. Apslēpto zeltu atrodēt. *Rakstnieka Vārds*, 1993, 18. februāris.

Plūdonis V. Saulietis. *Latvju literatūras vēsture vidusskolām. III daļa. Visjaunākie laiki*. Rīga, Valters un Rapa, 1937. – 79. lpp.
Rainis J. *Kopotī raksti. 24. sēj.* Rīga, Zinātne, 1986.
Veselis J. A. Saulietis. *Daugava* Nr. 3, 1933. – 265. lpp.
Vides zinību terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga, Jumava, 1999.
Zalītis A. *Latvijas Skola*. 1940. RTMM inv. nr. 88316.

Valentīns Lukaševičs

LIETUVIEŠU KULTŪRPĒDAS LATGALĒ

Summary

Lithuanian Culture Traces in Latgale

The present paper regards Lithuanian culture in Latgale in a diachronic perspective, from the ethnogenesis of the Balts to the Lithuania oriented texts by young generation Latgalian authors. The author's focus is on Latgale with smaller attention paid to studying autonomous Lithuanian culture or the formula "Lithuania → Latgale". Special attention is attributed to less known culture facts that brightly illustrate the coexistence of the Latgalian and the Lithuanian in Latgalian culture space. Latgalian authors of the turn of the 20th and 21st centuries represent a special phenomenon; most of them have studied Latvian philology and write and publish texts in Latgalian with voluminous interpositions in the Lithuanian language.

The present paper may be used for cross-culture, Baltic philology, and Latgalian studies.

Key words: *periphery, historico-cultural context, Latgale, Balts, Latgalian literature and culture, contact zone*

*

Ir ierasts vēstījumu par kādu etnisku grupu sākt no pirmsākumiem, proti, no etnoģenēzes. Tradicionāli cilti, tautu, etnosu, subetnosu, nāciju, to eksistēšanu salīdzina ar cilvēku un tā dzīvi: tēvs, māte, piedzimšana, izaugsme, slimības utt. Dažreiz, piemēram, salīdzina ar koku. Etnosa personificēšana, kad abstrakcijai tiek piedēvētas dzīvas būtnes – cilvēka – īpašības, ir metonīmija, kur cilvēks ir daļa no veseluma, t. i., kolektīva.

Šobrīd par baltiem sauc lietuviešu un latviešu tautas un atceras, ka balti bija arī senprūši, kuriem liktenis nebija lēmis izdzīvot līdz mūsdienām. [...] II un III gadu tūkstoša pirms mūsu ēras mijā Baltijā un teritorijās uz austrumiem un dienvidiem no tās ienāca (vai arī veidojās uz vietas) auklas keramikas jeb kaujas cirvju kultūras nesēji. Sajaucoties ar pēc cilmes tuvām vietējām eiropēidu ciltīm, veidojās tā etniskā kopība, kas vēlāk tika nosaukta par baltiem.¹

Valodas vēstures pētnieks Antons Breidaks norāda:

Pēc izdalīšanās no Žemaišu-zemgaļu-sēļu-latgaļu cilšu kopības, kas pastāvēja I–IV gs. pēc Kr. dz., latgaļi sākumā dzīvoja ziemeļaustrumu Lietuvā, ziemeļu Baltkrievijā, austrumu Zemgalē un dienvidu Latgalē, bet VI–VII gs. pēc Kr. dz. sāka virzīties uz ziemeļiem un jau XII gs. pēc

Kr. dz. sasniedza apmēram mūsdienu Latvijas ziemeļaustrumu robežu. Latgaļu teritorijas austrumu robeža bija Veļikajas upe. Latgaļu virzīšanās uz ziemeļiem I g. t. otrajā pusē pēc Kr. dz. neizraisīja Austrumlatvijas čūdu atkāpšanos. Vairums pamatiedzīvotāju palika uz vietas un turpināja dzīvot kaimiņos latgaļiem.²

Ja lielāko daļu somugru toponīmu pašreizējā Latgalē var izskaidrot ar latgaļu ienākšanu somugru apdzīvotā teritorijā un ar somugru lingvo-substrāta saglabāšanos, tad daudz sarežģītāk ir pamatot Latgalē sastopamos lituāniskos toponīmus, it īpaši eventuāli senāko slāni – hidronīmus. Vai tās ir paliekas, liecinājumi, zīmes no baltu pirmvalodas? Varbūt jāpārvērtē cilšu migrācija un hronoloģija? Varbūt seno latgaļu valoda ir bijusi daudz tuvāka mūsdienu lietuviešu, nevis latviešu valodai? Ir pieņemts priekšstats, ka tikai viena cilts var ienākt kādā jaunā teritorijā. Taču varbūt kādā vēstures posmā divas vai pat trīs ciltis ienāca vienā teritorijā? Varbūt ir tā, ka lielākā daļa cilvēku pieder vienai ciltij, bet elite, karaspēks, priesteri u. c. ir no citas cilts? Varbūt tiek pārspilēts toponīmu arhaiskums, likumsakarība un kontinuitāte?

Latgalē ir daudz lituānisku toponīmu, visvairāk – Dienvidlatgalē. Ar Daugavpils pirmvietu ir saistīts vietvārds Naujene, netālu atrodas Vasargelišķu skatu tornis, vecticībnieku sādža Slutišķi, latgaliešu dzejnieka Seimaņa Putāna dzimtā puse Lipinišķi. Braucot no Rēzeknes uz Viļāniem ir Subinaite – vietvārds, par kura „nepieklājīgumu” lietuvieši pasmīkņā, bet ekspedīcijās tiek konstatētas lietuviešu kultūrpēdas Latgalē. No krievu vietvārdiem Latgalē visbiežāk sastopamie ir Sloboda un Poguļanka, no lietuviskajiem – Plitine, Plitišķi. Varbūt mēs pārāk senas saknes tam meklējam? Varbūt fenomenī, kuri bieži vien šķiet aizsvēsturiski, patiesībā ir daudz jaunākas izcelsmes? Varbūt pāris kilometru attālumā ir divi vietvārdi, kur viens saglabājies no Pirmslivonijas laikiem, bet otrs radies pēc dzimtbūšanas atceļšanas Latgalē?

Latgolā ir daudz leišu īceļotāju, pīm., Sakstagola, Sylajōņu, Aulejas, Skaistas un Izvoltas pogostūs. Reizē ar tū ir inōkuši rakstureigi leišu vōrdi un izteicini, kas cytaidi latgalim ir sveši (pīm., aile – reize, kōrta; girts – pīdzēris; vōrdenš gi, kū pīlik pi cytu vōrdu golūtņem). Leišu īceļōšona nav nūtykuse vīmā laikā. Daži ir īceļōjuši pagōjušō godu symta sōkumā, daži pat pyrms pasaules kara.³

Svarīgs ir Franča Kempa un arī citu latgaliešu literātu pieminēts un beletrizēts sociālpolitiskis un kultūrvēsturiskis fakts:

Latgaliešu rakstniecību noliedzama, vietējā administrācija atsauca uz 1864. g. Muravjeva cirkularu par leišu-latiņu alfabeta aizliegšanu.

Aiz kādiem iemesliem vietējie administratori ir noturejušies Latgalē no šā cirkulara izpildīšanas septiņus gadus ilgu laiku, tas paliek viņu noslēpums. Janvara mēnesī, 1871. g., policija ņēma konfiscēt bodēs un pie sikiem tirgotajiem latgaliešu grāmatas, pierādīdama, ka tās esot le i t i s k a s (?!). Tas sacēla Latgalē lielu uztraukumu un lieta nāca zināma arī augšminētam D-r A. Bielensteinam, kuŗš palika par augstās valdības un Latgalē ieinteresētu personu vidutāju. Bet veltīgi šis cienīgais zinību vīrs centās pierādīt, ka latgalieši nav nekādi leiši, ka viņu valoda ir tīra latviešu valoda. Vietējā administrācija un, zem tās spiediena, arī cenzura naivi pastāveja pie sava apgalvojuma, ka latgalieši piederot pie leišu tautības un tapēc viņu grāmatas, saskaņā ar Muravjeva obligatoriskiem priekš Vitebskas guberņas cirkulariem, jadrūkā vienīgi krievu burtiem.⁴

Cariskās Krievijas provinciālie varasvīri administratīvi novienādoja latgaliešus un lietuviešus.

Latgaliešu valodā lietuviešus sauc „lituviši”, „leiši”, „lītaunīki”. Valodniece Lidija Leikuma par latgaliešu literārās valodas normu rekomendē tieši pēdējo apzīmējumu – „lītaunīki”. Latgaliešu folklorā un daiļliteratūrā nereti ir sastopama humoristiska attieksme pret lietuviešiem: *NU REITA ATBRAUCE LĪTUVĪTS – POHMEĻONISS...*⁵

20. gadsimta 90. gados daži latgaliešu literāti (Oskars Seiksts, Armands Kūceņš⁶) mēģināja bagātināt latgaliešu valodu ar aizguvumiem un kalkiem no lietuviešu valodas. Lituanofilisms latviešiem ir raksturīgs, sākot no 19. gadsimta vidus (jaunlatvieši, Rainis, Aleksandrs Grīns, Daina Avotiņa, Hermanis Marģers Majevskis, Pēters Brūveris u. c.), latgaliešiem – no 20. gadsimta sākuma.

Latviešu un latgaliešu kultūras darbiniekus fascinēja Lietuvas senvēsture – tad, kad latviešu ciltis iekaroja krustneši, Lietuvas valsts pletās no Baltijas līdz Melnajai jūrai, Lietuva pretstatā Latvijai un Igaunijai nepiedzīvoja septiņus verdzības gadsimtus, lietuvieši varēja lepoties ar dziļiem monarhiem un daudzām nozīmīgām uzvaras kaujām. 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta pirmajā pusē latvieši ar skaudību vērtēja lietuviešu vēsturi, taču apzinājās savu tālaika ekonomisko (ko sekmēja agrāka dzimtbūšanas atceļšana) un kultūras (Lietuvā 19. gadsimta otrajā pusē bija drukas aizliegums un daudzi citi ierobežojumi) pārākumu. Latgaliešu inteliģences simpātijas pret lietuviešiem 20. gadsimta sākumā var izskaidrot ar kopīgas pārestības, kopīgas nelaiimes sajūtu – Latgalē arī bija drukas aizliegums un citi ierobežojumi, kuri realitātē bija pat daudz drakoniskāki nekā Lietuvā. Latgaliešu prozā nereti akcentēts latgaliešu un lietuviešu kopīgais *bēdīgais liktenis*:

*Kod Karevičs jutās naļūtni idūmā, ka vaineigais kleriks mōca sovu profesoru un audzynōtōju, Kempis svīde lītu tautyskā plōksnē:
– Jyus asat lītaunīks, es asmu latvīts. Mes asam nalaimeīgūs, apspīstūs brōļu tautēnu lūcekli. Jo mes nagribēsīm saprast cyts cyta gryutā breidī, tod ari Dīvs nagribēs uzklauseit myusu tautu lyugšonas.⁷*

Plaši lietuviešu u. c. valodu iestarpinājumi ir Oskara Seiksta un Valentīna Lukaševiča kopīgi sarakstītajā romānā *Valerjana dzeive i redzīni* (1996). Piemēram citēti divi fragmenti, kuros autori stilizē glosāriju, buramvārdus, vājpātīgā runu:

CIK SPĀKA ĪSIM I TOD PAKRISSIM LAIMIS ITAMĀ PUSĒ BEZ SPĀKA
VYSLEIDZA VIĻŅĀ VOI MOSKOVĀ SAULE. I DZEJŪLI DRĒBIS, KAS
PAR MOZU.
ŠALTIM SAŠKEĻVSTI –
NEJŪŠI LĀVU I AIZSMIĻKŠOJŪT
PIKTOGRAMMU
MIERSTŪŠU TRŪKŠŅU ŠVEIKYS KOD
ŠIŅJONĀ SAJIMTĪ PEISĀKI
UMYNĀI PAPLEIKŠT
VARBYUT
JEI MUNA MUOTE
NŪSALĪC SASĪN
NAMOSNŪS MOZGŪS PIERSTUS
NEŽINAU
NEŽINAU KADA GRIŠIU
SAKAU ATGAL
BOLŪŽI SAKURP GAISYN
NU ASFALTA KLIĒPA UM SA RĀ
VAMS – ALA, BU; DZI KU NA
BAIVĀ SA NIKUDŪ RUMST
IU ZAGA, DĀ
JAMBS
NEŽINAU SAKAU KADA GRIŠIU ATGAL
VA SA NAKA DŪ, GĪ!
LA SAIP DU KĀ, NĪ – BŪ
DA VI MA GO OG SE PA DEM
ZUM DE KAN GJORE DE OGSA
NEI DET DE GALE MA SKRUPST
DE VI OGSA MEN JA VI DĀ SA GANA MEN MEN SLUP DU BIĀ FRA
DU GAMLE TINGENE VO RIKTIG
SAKAU DIBUĀ? DIBUĀ! SAMLA PO TUPST OG SKRIVE AT DŪ VET
IKKE
SA JEG MEN KADA NEŽINAU NEŽINAU KAIP GRIŠIU ATGAL JAU
SAULEITE
ZAMU TAK
JAU PAVYSAM ZAMU
DUMPASALĀ IŠTIRPUSI, KĀ!
VUM LELA

VUM LELA PĀ DŪ O, NĪ MEN SAGĀ DEM SKRIVE PA BUKSEN OG
KVĪ SA
LAPĀ DĀ GUM PA LA DO OG, OG SI DŪ
SAM PA DE, MEN MEN KA ZĀ NA DUPST
IZSKOLOJ IZSKOLOJ VIEJI PA FJORDU KANTIM IUDINI GOLĀ BET
NĀ
SĀ DE VĀ JEG VET IKKJE MEN DĀ MA GA OG SE PA DEM SELVI
PA BATEN ŽVŪR
KAIP TU GOLVOJI IŠGERSIM TA VISA AR NE INNSJO KANSKJE
GALBŪT
DA NA KAN VI GA TROR JEG SOKU BUORDAINAM VEIRAM AR
ASFALTA
GRUMBOJU PĪRI I APLAUZTI ZORI NA KAN VI GA SAKAU JAM
DZEN BUA
KA
SA KA NA PA OG SKRIVE OG SKRIVE MEN ATGAL NEŽINAU AR
GRIŠIU KADA
ATGAL DAM DIBUĀ DIBUĀ VĀ DŪ GALE NA GUDRUMA PYLNA
SAKAU IR
NEGALIU GRIŽTI GRIŽTI ATGAL KUR MUOTIS AT SALĀ PĀ DE VIĀ
DE GĀ
SULUDEM SĀ SĀ DZIN BUĀ BET MEN DE ER JEG VET IKKE ME
HVORDAN
JA DE KAN GA NA IŠGIRDAU
KAIP PASAKE MERGAITE VEM DIBUĀ
VAM SALĀ VAM SA PĀ DE ZE DE PĀ SAM LA GĀ DEP DIBUĀ I
NATEIK I
NATEIK UORĀ GRIŠIU KADA BĻADZ TVOJU ZANOJU VAM SA
PIDŪ LU NĀ
DEM PI GŪLEEE AUMANA NĀ SAKŪ DE PA DE SA VĀ NĀ PA VĀ
ŠVEIKYS NŪTAK PAR ZORIM ZAM PAUST
BOLŪŽI PAPLEIKŠT I SASĀST IZ MALNUO CAURUMA
SLĪKŠŅA
DZAM DZAM SA LA PĀ DĪ GĀ SORKONOM ACIM
AIZAŠŅUOJUŠOM
SPOLVU ASNĪ SALUODUŠU DZAM SA TUPST LĀ DZINTARA
AIZDŪRBUŠYS
JIM ACS PABUOŽU GOLVU KAI PUTYNS PAGRŪZA PAGRŪZA TŪLAIK
SALĀ AUDIBUĀ VIGRĪ REDZI NIVĪNS TEVIS NAZYNA VOI TU PĪKUSS
VOI (AUDIBUĀ) NŪMIRS ESI OGSA PYRMAIS STREIPUOJUMS.⁸

DAR, DAR DAUG MAGIŠKESNIS. NEBEŽINAU, ESU PRISIGERES.
TRUPUČIUKA. NE, NE DAUG. AŠ IŠKENTESIU. MAN REIKEJO BŪTI
KITUR. VISIŠKAI KITUR. NE ČIA. JIE KALBA, VIS DAR KALBA APIE
DALYKUS, APIE KURIUOS NIEKO NESUVOKIA. AŠ RAŠAU VELNIAI
ŽINO KOKIA KALBA. NEŠALIŠKAI. VIENAŠALIŠKAI. JIE KALBA APIE
DALYKUS, APIE TOKIUS DALYKUS, KURIUOSE NIEKO NESUVOKIA.
ABSOLIUČIAI NIEKO. TAIP, TAIP, TAIP. AŠ SKAIČIUOJU IKI ŠIMTO.
AŠ BANDYSIU SKAIČIUOTI IKI ŠIMTO. BET NESUEIS. AŠ NEMOKU.
JIE KALBA APIE FILOLOGUS APIE INŽINIERIUS. APIE ABSOLIUČIAI

KVAILUS DALYKUS. JĒ NIEKO, NIEKO NESUPRANTA, BET KALBA.
MAN NORISI, NORISI, PRISIGERTI, BENT JAU IŠGERTI, TRUPUTI BET
TAI NEPADES.⁹

Romānā viss teksts ir slīprakstā, izmantoti tikai lielle burti. Tā ir autoru apzināta izvēle, kas korespondē par postmodernisma literatūrai raksturīgo citātiskumu, arī hierarhijas nojaukšanu – nav lielo un mazo burtu, visi burti ir vienādi, proti, šajā gadījumā nonivilēti pēc augstākās gradācijas.

Gandrīz divdesmit gadus vēlāk lituanofilo tradīciju turpina multi-mākslinieks Oskars Orlovs, kurš dažādās mākslās un žanros autorizējas ar vairākiem pseidonīmiem. Tālāk dots citāts no trīs autoru elektroniska formāta grāmatas *Dzeive bez mane Jākubpilī* (2015):

*Šilo krašte gervēs klykia
Nepajēgiu jū pasiekt, kartu vykti.
Norēčiau ī tuos pietus, ten šilta bei nemokoma.
Jėkabpilis – tu mūsų vagina ir gimda.
Pasklidusi ant magīstralės.
Į tave ir įeina, ir išeina
tranzītas, eīsmas ir Latgalos žmonės,
Ir, žinoma, bobos.
Dainuok garbės bei laidotuvių dainų.
Sveikinom!
Tegu spiegia virdulys virtuvėj.
Tegu!
Galima nesuspėti apskristi pasaulį, o gimtinę mylėti –
galima!¹⁰*

Ivars Magazeinis šo fenomenu izskaidro šādi:

Tieši šīs pašreizējā rakstībā neatnainojamās fonētiskās nianšes – vārdu lauztā un krītošā intonācija, mīkstinātie līdzskaņi, priekšēji platie e un ē, resp. ia un iā skaņa, bija viens no faktoriem, kas lika sākt rakstīt latgaliski jaunlaiku raksteituojim, lai mutiski pēc tam nolasot dzejoli, izbaudītu rakstībā nesajūtāmās latgaliskās izrunas smalkās nianšes un justos caur to tuvāki senākajai dzīvajai baltu valodai – lietuviešu, nevis izjstu sevi savas izrunas dēļ kā „nepareizu produktu” blakus lietuviešu literārajai valodas „pareizajai” izrunai un tās nesējiem – „pareizajiem” latviešiem. Jā, latgalietīm ir zināmā mērā vienkāršāk, un mazāk piepūles sagādā runāt lietuviski, kur viņa „nepareizi piekārtā” mēle gandrīz pilnībā ietilpst lietuviešu literārās valodas fonoloģiskajā sistēmā.¹¹

Daudzu lietuviešu ieguldījums latgaliešu kultūrā ir ļoti nozīmīgs, bieži vien atbilstīgi nenovērtēts. Par vienu no pirmajiem, kurš aizsāka latgaliešu nacionālās Atmodas dzirksti, var uzskatīt lietuviešu katoļu garīdznieku Dominiku Andrekusu:

Raksturīgākais moments Latgales nacionālās atmodas ievadījumā ir un paliek vikara Dominika Andrekusa brauciens 1875. gada vasarā ar Latgales zemnieku bērniem uz Jelgavu.¹²

Ar D. Andrekusa palīdzību Jelgavas reālskolā uzsāka mācības Aleksandrs Platpīrs, Francis Trasuns u. c. Jāņa Cakula biogrāfiskajā rādītājā rakstīts, ka no 1873. līdz 1881. gadam D. Andrekuss bija prāvests Pušā, pirms tam vikārs Varakļānos, vēlāk – prāvests Nautrānos.¹³

Pirmās latgaliešu Atmodas aktīvs līdzdalībnieks bija lietuviešu katoļu garīdznieks Antans Tomkuns. Viņš piedzima 1858. gadā, par priesteri ordinēts 1884. gadā, 35 gadus strādāja Barkavas draudzē par prāvestu (1888–1923); miris 1923. gada 6. februārī un apbedīts Barkavas kapsētā. Pateicoties A. Tomkuna darbībai, 19.–20. gadsimta mijā Barkava kļuva par latgaliešu intelektuālās un kultūras dzīves centru. Miķelis Dukaļskis (Sanktpēterburgas katoļu garīgās akadēmijas students, tobrīd strādāja pie grāmatas *Gorejga majze del Ticejgim Katolim*) Barkavā pavadīja vasaras brīvlaiku. Tējas dzeršanas reizes pie A. Tomkuna ir iegājušas vēsturē kā t. s. Barkavas sapulces:

Minētajās Barkavas sapulcēs pie latviešu drauga Antona Tomkunasa, kurš pats bija lietuvju tautības garīdznieks, pastāvīgi piedalījušies Jānis Višņevskis, Francis Trasuns, Eduards Krustāns, Pēteris Smelters, Miķelis Dukaļskis un arī citi pirmie Latgales novada latviešu nacionālās atmodas darbinieki.¹⁴

Šajās sapulcēs spriests par tautas apgaismības jautājumiem, iespējams latgaliski izdot grāmatas un periodiku, par to, kā varētu uzlabot zemnieku materiālo un sociālo stāvokli.

Vienā rakstā pieteikto tēmu plaši izskatīt nav iespējams, tādēļ noslēgumā ir lietderīga šāda konstatācija: lietuviešu kultūrpēdas visplašāk un visacīmredzamāk ir ieraugāmas Latgales toponīmos, latgaliešu daiļliteratūrā Lietuvas teksts ir klātesošs, īpaši autoru filologu darbos. Lietuviešu kultūrbiedrības Latgalē darbojas, bet to nav daudz un to aktivitātes nav tik rezonantīvas kā poļu, krievu, baltkrievu, ebreju kopienu rīkotās.

Atsauces un piezīmes:

¹ Urtāns J. T. Balti. *Baltica* '91. Rīga, E. Melngaiļa Tautas mākslas centrs, 1991. – 34.–35. lpp.

² Breidaks A. *Darbu izlase. 1. sēj.* Rīga, LU Latviešu valodas institūts, 2007. – 537.–538. lpp.

³ Latkovskis L. Myusu vītu vārdi. *Latgolas Vārds*, 1938, 10. marts.

⁴ Kemps Fr. *Latgalieši: kultur-vēsturiska skice.* Rīga, [b. i.], 1910. – 58. lpp.

- ⁵ Seiksts O., Lukaševičs V. *Valerjana dzeive i redzīni*. Daugavpils, SAB, 1996. – 157. lpp.
- ⁶ Kūceņš A. *Treis rudiņ dzīžamys dzīsmis*. <http://latgola.lv/literatura/poezeja/armands.kucens/1.shtml> (21.12.2007)
- ⁷ Rupaiņš O. *Tauta grib dzeivot*. [b. v.], P/s Latgaļu izdevniecība, 1963. – 54. lpp.
- ⁸ Seiksts O., Lukaševičs V. *Valerjana dzeive i redzīni*. Daugavpils, SAB, 1996. – 12.–15. lpp.
- ⁹ Turpat, 55. lpp.
- ¹⁰ Graf Orzeļ. *INTRO*. <http://www.lakuga.lv/2015/03/11/latgola-teik-ipezeistynuota-ar-dzejis-gruomotu-dzeive-bez-mane-jakubpili/> (11.12.2016)
- ¹¹ Magazeinis I. Divos ar pusi vārdos par V. Lukaševiča viena etnogrāfiska novada neakadēmisko vuordineicu. *Lukaševičs V. Latgaliešu-latviešu vārdnīca. Vīna cylvāka specvuorduojs*. Daugavpils, Saule, 2011. – 21. lpp.
- ¹² Latkovskis D. *Nacionālā atmoda Latgalē: modinātāji, darba veicēji*. Rēzekne, Latgales Kultūras centra izdevniecība, 1999. – 25. lpp.
- ¹³ Čakuls J. *Latvijas Romas katoļu priesteri. 1918–1995*. Rīga, Rīgas Metropolijas kūrīja, 1996. – 351. lpp.
- ¹⁴ Latkovskis D. *Nacionālā atmoda Latgalē: modinātāji, darba veicēji*. Rēzekne, Latgales Kultūras centra izdevniecība, 1999. – 201.–202. lpp.

Literatūra:

- Breidaks A. *Darbu izlase. 1. sēj.* Rīga, LU Latviešu valodas institūts, 2007.
- Čakuls J. *Latvijas Romas katoļu priesteri. 1918–1995*. Rīga, Rīgas Metropolijas kūrīja, 1996.
- Graf Orzeļ. *INTRO*. <http://www.lakuga.lv/2015/03/11/latgola-teik-ipezeistynuota-ar-dzejis-gruomotu-dzeive-bez-mane-jakubpili/> (11.12.2016)
- Kemps Fr. *Latgalieši: kultur-vēsturiska skice*. Rīga, [b. i.], 1910.
- Kūceņš A. *Treis rudiņ dzīžamys dzīsmis*. <http://latgola.lv/literatura/poezeja/armands.kucens/1.shtml> (21.12.2007)
- Latkovskis D. *Nacionālā atmoda Latgalē: modinātāji, darba veicēji*. Rēzekne, Latgales Kultūras centra izdevniecība, 1999.
- Latkovskis L. Myusu vītu vārdi. *Latgolas Vārds*, 1938, 10. marts.
- Lukaševičs V. *Latgaliešu-latviešu vārdnīca. Vīna cylvāka specvuorduojs*. Daugavpils, Saule, 2011.
- Rupaiņš O. *Tauta grib dzeivot*. [b. v.], P/s Latgaļu izdevniecība, 1963.
- Seiksts O., Lukaševičs V. *Valerjana dzeive i redzīni*. Daugavpils, SAB, 1996.
- Urtāns J. T. Balti. *Baltica '91*. Rīga, E. Melngaiļa Tautas mākslas centrs, 1991. – 34.–35. lpp.

Žans Badins

LATVIJAS RECEPCIJA 1920.–1930. GADU KRIEVU (PADOMJU) LITERATŪRĀ

Summary

Reception of Latvia in Russian (Soviet) Literature of 1920s and 1930s

Emergence of Latvian text in Russian (Soviet) literature of the 1920s and 1930s is directly linked with the formation of Latvian Riflemen Regiments during the World War I. The Latvian Riflemen took an active part in the revolution and the Civil War in Russia – it was portrayed in the texts written by the authors of two opposite sides. As a result in the 20th century Russian literature an ambivalent image of the Latvian Riflemen had been developing which was projected on Latvians and Latvian state as such. After the declaration of the USSR the bourgeois-democratic Republic of Latvia a priori was put on a list of enemies of Soviet power. In the 1920s in the Soviet culture it was impossible to depict an image of Latvia as being favourable or even neutral. In the Soviet literature of that period, a satirical image of Latvia is dominating.

Key words: *the Latvian Riflemen, Soviet ideology, the national, the international, satire*

*

Ievads

Pirmā pasaules kara notikumi aktualizēja Baltijas toposu Krievijas impērijas sabiedrības apziņā. Pateicoties Aleksandram Kuprinam un citiem autoriem (A. Tupins *Baltijas novads un karš (Прибалтийский край и война)*¹, A. Reņņikova darbs ar zīmīgu nosaukumu *Brīnīti pasaulē (В стране чудес)*², G. Vigrabs *Baltijas vācieši (Прибалтийские немцы)*³), literārajā kopumā radās jauns latvieša tēls. Pēc A. Kuprina domām, latviešu pieķeršanās zemei, sakrālā attieksme pret to nosaka arī rakstura un uzvedības īpatnības. Viņaprāt, latvieši ir pašai dziedīgi, uzticīgi dzimtenei, bezbailīgi savu tiesību un īpašuma aizstāvji, gatavi jebkuram smagam darbam un neparedzamiem vēstures pagriezieniem. *Latvieši arī uz karu iet kā uz aršanu*⁴, konstatē A. Kuprins, izveidojot līdz ar latvieša-arāja tēlu latvieti-kareivi.

Sarkanā latviešu strēlnieka tēla ambivalence 1920.–1930. gadu krievu literatūrā

Krievijas sabiedrības attieksme pret latviešiem un Latviju 20. gadsimta 20.–30. gados ir sarežģīta, dažreiz pat politiski angažēta, taču nopietna un svarīga tēma. Latvieša tēla reprezentācija krievu literatūrā šajā periodā ir saistīta ar Pirmā pasaules kara, it sevišķi ar dramatiskajiem 1917. gada oktobra un Pilsoņu kara notikumiem. Vēsturiskais laikmets no jauna aktualizēja Latvijas tekstu krievu kopienā. Latviešu sarkano strēlnieku darbība un liktenis kļuva par īpašu, patstāvīgu tēmu krievu literatūrā. Latviešu sarkanā strēlnieka tēls jeb, precīzāk runājot, latviešu sarkano strēlnieku kolektīvais portrets īpašā veidā aktualizēja Latvijas tekstu.

Ir saglabāties diezgan daudz vēsturisku atmiņu par šīs bruņotās vienības neželību, kas aiz sevis atstāja asinīm pārpludinātas pilsētas. Cietsirdība, asinskāre kļuva par dominējošo iezīmi latviešu raksturojumā Krievijā. Tā nav nejaušība, ka pirmās literārās atsauksmes par notikumiem, kuros aktīvi piedalījās latviešu strēlnieki, sniedza nevis autori, kuri simpatizēja jaunajai varai un tās uzticīgajiem dēļiem, bet gan ideoloģiskie pretinieki, bieži vien jaunā režīma upuri, piemēram, Lielā kņaza Pāvela dēls – 18 gadīgais dzejnieks Palejs (*Mēmā nakts ir baismīga. Mirkļi velkas... / Немая ночь жутка. Мгновения ползут...*)⁵. Ar 1918. gada jūliju – augustu datēts Varvaras Moninas dzejolis *Lai ir kā bērniņā miegaini un silti (Пускай как в детстве сонно и тепло)*⁶. Drūmums – tā ir iezīme, kas raksturoja personāžus latviešus, diezgan bieži bija sastopama agrāka laika krievu literatūras darbos, piemēram, Apolona Korinfska dzejolis *Drūms ir latvietis, bet dziesmi mīl (Хмур латыш, но любит песню)*⁷. Taču šajā kontekstā drūmums savienojas ar muļķību, vienaldzību, mehānisku uzvedību, kas rezultātā pārvērš latvieti par ienaidnieku, kurš sēj nāvi. Motīvs par svešinieku izpostītajiem un piesmītajiem Krievijas valsts varas atribūtiem lasāms imāžinista A. Kusikova revolucionārajā poēmā *Iskanders-Namē (Искандер-Намэ)*⁸ (1921). Sergeja Behtejeva dzejoli *Krievu Golgāta (Русская Голгофа)* šo motīvu pastiprina visu kristiešu katastrofa:

*И новый удар иудей
Готовят Христовой стране.
Народ обратился в лагуну,
Он прет из далекой глуши.
Китаец спасает коммуны,
Пируют в Кремле латыши.
Трепецуют от стонов застенки.
За пыткой пытка спешит,*

*И выкрик неистовый: к стенке!
Из дьявольской пасти звучит.*⁹

Interesanti, ka šajos dzejoļos neparādās vārds *strēlnieki*, par semantisko marķieri kļūst nacionāla piederība – latvieši. Tas attiecas arī uz citām Sarkanās armijas komponentēm – ungāriem, ķīniešiem, čehiem. Baltās gvardes daiļradē ir pamanāma tendence akcentēt to, ka lielinieku vara ir sveša, tā nav krievu vara, atbalstītāji ir vai nu nodevēji, vai muļķi, ko apstiprina arī tālaika folklorā. Maskavā un Petrogradā bija populārs teiciens, ka *padomju vara turas, pateicoties ebreju smadzenēm, latviešu durkļiem un krievu muļķiem (Советская власть держится на еврейских мозгах, латышских итыках и русских дураках)*¹⁰.

Nereti 1920. gadu prozas darbos latvieši ir apveltīti ar atbaidošām, zoomorfām īpašībām, piemēram, Marinas Cvetajevas vai I. Babeļa dienasgrāmatās. I. Babeļa stāstā *Ivans-un-Marja (Иван-да-Марья)*¹¹ parādās komisāra Kārļa Larsona atbaidošais tēls. Mūsdienās var droši runāt par to, ka eksistēja vesela virkne mītu par latviešiem un viņu piedalīšanos 1917.–1920. gadu notikumos. Var pat rasties priekšstats par totālu karēivju latviešu esamību Sarkanās armijas aprindās. Tomēr, pēc mūsdienu vēsturnieku domām, neraugoties uz Sarkanās armijas internacionālo sastāvu, latviešu karavīru procents nebija liels – tikai Dienvidu frontes 6. armijā latviešu kopskaits bija 7,1%, bet citās – mazāks par 0,5 %.¹²

Vēl viens svarīgs mīta aspekts bija pārliecība, ka visi latvieši ir „sarkanie”. Šo priekšstatu, no vienas puses, veicināja padomju vēstures zinātne, bet, no otras – literatūra kā viens no efektīgākajiem padomju ideoloģijas propagandas veidiem. Radot īpašo latviešu sarkanā strēlnieka varonīgo tēlu, tika ignorēta latviešu piedalīšanās „baltajā kustībā”¹³.

Pirmais zīmīgais teksts, kur tika apdziedāta latviešu sarkano strēlnieku „lieliskā” pagātne, bija Demjana Bednija dzejolis *Latviešu sarkanie cīnītāji (Латышские красные бойцы)*:

*Заслуги латышей отмечены.
Про них, как правило, пиши:
Любые фланги обеспечены,
Когда на флангах латыши.
<...>
Где в бой вступает латдивизия,
Там белых давят, как мышей.
Готовься ж, врангельская физия,
К удару красных латышей.*¹⁴

Dzejolis uzrakstīts 1920. gada 23. oktobrī, neilgi pirms divīzijas izformēšanas, un tas kļuva par literāru pieminekli cilvēkiem, kas bija

karojuši šajā vienībā. Dzejoļa nosaukumā tiek akcentēta sarkanā krāsa kā atribūts varoņu piederībai jaunajai pasaulei. Epitets „sarkanais” padomju literatūrā kļūst par sinonīmu vārdam „varonīgais”. Padomju literatūra rada varoņu plejādi, kas sagrauj visu savā ceļā, kas ir bezbailīga cīņā par jaunās pasaules ideāliem. Pirmām kārtām tie ir sarkanarmieši, Baltijas un Melnās jūras flotes jūrnieki, strādnieki no Presņas un citiem rūpnieciskiem rajoniem. Visiem šiem tēliem trūkst individualitātes, viņi ir tipoloģizēti. Latviešu strēlnieki ieņem nozīmīgu vietu revolucionāro varoņu rindās.

1920.–1930. gados padomju literatūrā uzmanība reti tika pievērsta latviešu sarkano strēlnieku tēmai. To var izskaidrot ar 1) latviešu divīzijas izformēšanu; 2) divīzijas bijušo kaujinieku sarežģīto likteni, t. i., daļa atgriezās Latvijā – buržuāziskajā, PSRS naidīgajā valstī, daļa iekļāvās padomju valsts struktūrās – ĀK (Ārkārtas komiteja, t. s. ЧК), izlūkdienestā. Petersa, Bērziņa un citu uzvārdi bieži sastopami tālaika dokumentācijā. 1930. gadu otrajā pusē tikpat bieži bijušo latviešu sarkano strēlnieku uzvārdi ir minēti represēto sarakstos. Daudzi savu dzīvi beidza tajās pašās nometnēs, ko paši kādreiz apsargāja. Tomēr galvenais iemesls bija 3) neatkarīgās Latvijas valsts pastāvēšana.

Visplašāk atpazīstamais teksts, kurš saistās ar Latvijas tēlu krievu literatūrā šajā periodā, ir V. Majakovska hrestomātisks dzejolis *Biedram Netem – kuģim un cilvēkam* (*Товарищу Нетте, человеку и пароходу*).¹⁵ Teodors Nete bija padomju diplomāts, kurjers, pēc tautības latvietis, nogalināts Latvijas teritorijā. Šajā kontekstā ietilpst arī D. Bednija dzejolis *Krituša cīnītāja derība* (*Завет сраженного бойца*)¹⁶:

Mūsu dzīvei
 dzelžu zvērests
 cieši apvijas.
 Mēs par to –
 kur krusts,
 ar lodi nokaņāt:
 tāpēc – lai var pasaulē
 bez Krievijām
 bez Latvijām
 dzīvot vienotā
 un cilvēcīgā kopībā.¹⁷

*Pasaule bez Krievijām, bez Latvijām*¹⁸ Majakovska izpratnē ir pasaule, kas uzvarējusi revolūcijā, pasaule, kas noliedz nacionālo un pasludina internacionālo. Tomēr ceļš uz šo uzvaru iet caur cīņu un nāvi, un dzejniekam ir neciešami skatīt pakļāvīgo un mierīgo nāves gultu. Dzejoļa

epilogā nevienlīdzīgas cīņas izraisītā mokošā bojāeja ir vienīgais vēlamais liktenis.

Līdzīga situācija sastopama arī prozas tekstos, piemēram, S. Sergejeva-Censka garais stāsts *Cietsirdība* (*Жестокость*)¹⁹. Sarkano latviešu strēlnieku tēli parādās tādos daiļdarbos kā B. Piļņjaka *Plikais gads* (*Гольый год*)²⁰, N. Ostrovska *Kā rūdījās tērauds* (*Как закалялась сталь*)²¹, A. Tolstoja *Maize: Caricīnas aizstāvēšana* (*Хлеб: Оборона Царицына*)²². A. Tolstojs ir pirmais autors, kurš saista latviešu strēlnieku tēmu ar Ļeņina tēlu, kas kļūst par diezgan populāru 20. gadsimta otrās puses padomju literatūras tekstos:

*Gar zilajiem vagoniem stāvēja sārtie, brašie latviešu strēlnieki. Glābdama sevi, revolūcija bija upurējusi viņu dzimteni. Tas bija pavisam grūti aptverams. Latvieši bija pazaudējuši dzimteni. Lai to atgūtu, bija vajadzīgs ilgš un likumains ceļš cauri Ukrainas, Krievijas, Sibīrijas līdzenumiem, cauri revolūcijas uzvarām un tautām, kuru vārdus latvieši dzirdēja pirmo reizi. Grūti bija iztēloties šādu ceļu, grūti bija izšķirties. Viņi bija izšķīrušies. Nesatricināmi, bargi, šautenes cieši satvēruši, viņi raudzījās garāmejošajā Ļeņinā. Šā cilvēka dzīvība bija arī viņu dzīvība, viņu cerība.*²³

Pēc padomju rakstnieku domām, tādām latviešu strēlnieku raksturīgām īpašībām kā nevaldāmība, nelokāmība, drosme, uzticība, revolūcija, pašuzpurēšanās ir jāklūst par katra padomju cilvēka rakstura iezīmēm. Laikabiedru atmiņās ir saglabāties Ļeņina latviešu strēlnieku darbības vērtējums:

*Jūs, latvieši, esat izcili revolucionāri. Jums piemīt gan franču proletariāta revolucionārā ekspansija, gan savaldība, izturība un disciplīna, kas piemīt vācu proletariātam, jums ir milzīga praktiskā pieredze, it īpaši partizānu karā. Jūs izveidojāt labi disciplinētu, priekšzīmīgu nelegālo organizāciju. Jūs esat labi revolucionāri praktiķi. Bet teorijā Jūs stipri klibojat. Šeit slēpjas bīstamība novirzīties no revolucionāras marksisma līnijas un nogrimt oportūnisma purvā. Šaurš prakcisms, kas neredz galvenos mērķus, ved pie meņševisma.*²⁴

Arī šajā fragmentā manāma tendence – latviešu slavēšana internacionālā kontekstā (franču un vācu proletariāts). Tāpat arī S. Sergejeva-Censka garstāsta nāves soda ainā viens no strēlniekiem, atbildot uz vecā krievu zemnieka jautājumu *Tu pats no kuriem būsi? Ne no vāciešiem? (А ты же сам, из каких будешь? Не из немцев?)*, saka: *Nē, esmu īsts krievs (Нет, я настоящий русский)*.²⁵ Zīmīgi, ka šāda internacionāla pozīcija nerod sapratni vecajā zemniekā, kuram nacionālā piederība ir svarīga, un viņš ironizē par svešinieka vēlmi kļūt viņam par mazdēlu.

Šajā ziņā nevar nepieņemt K. Zellim, kurš, apkopojot kolektīvās atmiņas veidus, konstatē:

*Latviešu strēlnieku vieta Latvijas kolektīvajā atmiņā ir ļoti nozīmīga, tā parāda ne tikai sabiedrības vēsturiskuma izpratnes ģenēzi, bet arī to, kā ar šo vēsturiskumu ir manipulējušas gan savas, gan svešas politiskās elites.*²⁶

Latvijas satīriskais tēls padomju literatūrā

Cita 1920.–1930. gadu Latvijas teksta nostādne ir satīriski darbi, kuros par galveno apsmiekla objektu kļūst neatkarīgā Latvijas Republika – buržuju un spekulantu valsts, savā būtībā naidīga Padomju Krievijai un vēlāk arī PSRS. 1922. gadā padomju autori pievērta lielu uzmanību Latvijā notiekošajiem procesiem. Interesi par Latviju izskaidro arī tas, ka ļoti daudz latviešu nokļuva Padomju Krievijā, kā, piemēram, Padomju Latvijas valdība P. Stučkas vadībā. Daudzi latvieši diezgan aktīvi piedalījās jaunās valsts – Padomju Sociālistisko Republiku Savienības – izveidošanā: pirmajā PSRS Augstākās Padomes prezidija sastāvā var atrast vairāk nekā desmit latviešu uzvārdu, piemēram, M. Lācis, A. Āboliņš, E. Medne, J. Jansons.

Interesi par Latviju pastiprināja arī Vladimira Majakovska atbraukšana uz Rīgu 1922. gada sākumā un viņa publicētais dzejolis laikrakstā *Izvestija (Известия) – Kā strādā demokrātiska republika? (Как работаем республика демократическая?)*²⁷. Buržuāziski demokrātiskā Latvijas Republika apriori tiek ieskaitīta padomju varas ienaidnieku kopumā. Šī Latvijas un daudzu citu valstu atsvešinātība bija apstiprināta Deklarācijā par PSRS izveidošanu:

Kopš padomju republikas izveidošanas laika pasaules valstis ir sašķēlušas divās nometnēs: kapitālisma nometnē un sociālisma nometnē. Tur, kapitālisma nometnē, – nacionālais naidis un nevienlīdzība, koloniāla verdzība un šovinisms, nacionālā apspiešana un grautiņi, imperiālistiskas zvērības.

*Šeit, sociālisma nometnē, – abpusēja uzticība un miers, nacionālais darbs un vienlīdzība, mierīga līdzāspastāvēšana un brālīga tautu sadarbība.*²⁸

Latvijas ģeogrāfiskais stāvoklis noteica valsts pierobežas teritorijas statusu starp divām pasaulēm. Tādējādi daudzos dažādu autoru poētiskajos un prozaiskajos tekstos robeža starp Latviju un Krieviju iegūst īpašu semantisku slodzi.

*Словно дети, просящие с медом ковригу,
Буржуи вымаливают:
Паспортчек бы!
В Р-и-и-и-гу.²⁹
<...>*

*Латвийских поездов тише
По лоно Моно поплыли афиши <...>*

*Афиши обсуждаются
и единолично
и вкупе.*

Пропадут на час.

Поищут и выроют.

*Будто на границе в Себеже или в Зилупе
вагоны полдня на месте маневрируют.³⁰*

Robežas pārvarēšanas, šķērsošanas motīvs izrādās ļoti svarīgs gan Majakovskim, gan Bednijam, piemēram, dzejolis *Politiskais Nepmanis (Нэпман политический)*. D. Bednijs atšķirībā no V. Majakovska Latvijā nekad nav bijis, līdz ar to viņam bija diezgan pavisām priekšstats par kaimiņvalsti:

Будущий Нэпман в ту «злую» пору

Решил задать деру.

Куда? В «демократическую» Латвию, разумеется

Где «все имеется».³¹

D. Bednija dzejoli galvenais satīras objekts, bez šaubām, ir Nepmanis. Taču viņa aizbraukšana ar viltotiem un, visticamāk, pirktiem dokumentiem uz Rīgu neapzināti saista šo tēlu ar emigrantu tēmu. Arī V. Majakovska dzejolis sākas ar bēgšanas un emigrācijas kontekstu. Tekstā pakāpeniski (teritorija – armija – valdība – vārda brīvība – kultūra) tiek diskreditēta Latvijas valsts. D. Bednijam visa Latvija ir restorāna toposs:

И вот однажды – среди пышного ресторана.

Где улаждалась чистая публика

(«Независимая» республика!

«Демократический» рай!)...

Будущий Нэпман хватил через край:

Подошел к оркестру, еле ровняя походку,

И заорал во всю глотку.

Так что задрезжала посуда в буфете

– Что-ж я хуже всех на свете?...

– Вы тут всякие гимны играете,

А мой родной гимн пр-р-резирате?

Играйте мне... Ин-тер-на-ци-о-нал!...³²

Restorāns – tā ir ļoti sadzīviska, utilitāra, pasaulīgu prieku un miesas baudu telpa. 1920. gadu sākumā restorāni vēl joprojām asociējās ar buržuiem, *непманям*, bet restorāna telpa ārpus Krievijas – ar „balto” emigrāciju, kas uzdzīvoja restorāna tvanā. Непмана uzturēšanās Rīgā, svešumā Bednijs aprakstījis kā savdabīgu atskurbumu, kas paradoksālā veidā iestājas restorāna toposā. Varoni māc nostalgija, viņa dvēselē mostas pilsoniskums un patriotisms. Viņš pirmo reizi apjauš visu maiņas nevienlīdzību – *nomainījies dzimto Maskavu pret Rīgas prezervatīviem*³³. Un rezultātā – dumpis pret demokrātisko Latvijas īstenību. Atgriezts *Internacionāla valstī*, Непманis cenšas pielāgoties jaunajiem apstākļiem, izlikties par lojālu, pat patriotiski noskaņotu pilsoni. Latvijas notikumi ir labs iemesls uzdoties par revolūcijas upuri, par cilvēku, kas cietis no buržuāziskās valsts policijas rokām:

*Нынче Нэпман блещет шикарностью,
Но латвийский урок вспоминает с благодарностью,
При звуках «Интернационала» гордо грудь выпячивает,
Умильно головою покачивает
И любит говорить не без внутреннего услаждения,
Как он в Латвии пострадал за убеждения.*³⁴

Pēc V. Majakovska un D. Bednija domām, Latvijas valsts ir tieši tāds pats „hameleons” kā Непманis. Bednijs cenšas izcelt Latvijas demokrātijas nespēju. Viens no uzskatāmākajiem paņēmieniem, kuru aktīvi pielietoja arī padomju presē, ir pušu ideoloģiskajā pretcīņā vispārlietojamu vārdu likšana pēdiņās, rezultātā tie ieguva pretēju nozīmi. Abi dzejnieki Latvijā saskatīja tikai demokrātisko un liberālo pārmaiņu ārējo formu, uzskatot, ka aiz šīs „izkārtnes” slēpjas buržuju valsts, kas izmanto situāciju sev par labu un ekspluatē Latvijas strādniekus.

Latvieša satīriskais tēls parādās N. Tihonova garstāsta *No jūras līdz jūrai (От моря до моря)*³⁵ pirmajās nodaļās. Autors pielieto padomju periodikā jau noslīpētu ideoloģisku paņēmieni atainot divus dažādus latviešu tipus: latvieti-revolucionāru un pārtikušo zemnieku Strunki. Pēdējam nav un nevar būt nekā pievilcīga: viņš *шпач* no dūsmām, *dzeltē* no niknuma, *ar dzelteno roku kasa krūtis*, tas ir personāžs ar *dzelteniem kā zirgam zobiem*, ar rudiem matiem un *dzeltenām ierūsējušām acīm*³⁶.

20. gadsimta 20. gados padomju kultūrā nevarēja parādīties labvēlīgs un pat neitrāls Latvijas tēls. Latvija bija citas pasaules sastāvdaļa, tā bija patvērumis tiem, kurus Padomju Krievija uzskatīja par saviem ienaidniekiem, līdz ar to pati republika kļuva par politisku un ideoloģisku ienaidnieku. Latviešu tautas un kultūras attīstību uzskatīja par iespējamu tikai

vienotībā ar padomju literatūru. Savukārt pēc Latvijas iestāšanās PSRS sastāvā sākās pretējs process – personāžu latviešu rehabilitācija. Literārajos darbos tika uzsvērtā tuvība starp latviešu un krievu toposiem, starp latviešiem un krieviem. Hrestomātisks piemērs ir 1940. gadā uzrakstītais J. Dolmatovska dzejolis *Maskava – Rīga (Москва—Рига)*:

*Закружившись, мимо пронесился
Бывший пограничный листопад.
На разъезде возле Даугавпилса
Нас неожиданно захватил закат.
<...>
Словно между Тулой и Рязанью,
Посреди березовой тиши,
Голубыми русскими глазами
На пейзаж смотрели латыши.*³⁷

Latvijas recepcijai 1920.–1930. gadu krievu literatūrā ir izteikti ideoloģisks raksturs. Latvijas teksts šajā laikposmā veidojas galvenokārt, pateicoties Latvijas strēlnieku tēlam, kas ir ambivalents. Cariskās Krievijas piekritēju rakstnieku darbos veidojas atbaidošs un pat velnišķīgs, dzīvniecisks latvieša reprezentants. Padomju vara izmantoja literatūru kā vienu no efektīvākajiem padomju ideoloģijas propagandas veidiem, rezultātā latvietis-strēlnieks kļuva par vienu no centrālajiem personāžiem revolūcionārajā literatūrā. Strēlnieku iezīmes – drosme, cietsirdība, gatavība upurēt savu dzīvi – kļūst par normatīvām un atbilst jaunām padomju reālijām. Savukārt neatkarīga Latvijas valsts padomju literatūrā kļūst par nežēlīgas satīras objektu.

Atsauces un piezīmes:

- ¹ *Прибалтийский край и война: материалы из русской печати за август, сентябрь и октябрь 1914 г.* Собр. и сост. А. П. Тупин; предисл. К. И. Арабажина. Петроград, издание А. П. Тупина, 1914.
- ² Ренников А. *В стране чудес.* Петроград, 1915.
- ³ Виграб Г. *Прибалтийские немцы.* Юрьев, Постимес, 1916.
- ⁴ Турпат, 226. lpp.
- ⁵ Пагануци П. *Правда об убийстве царской семьи.* Москва, Товарищество русских художников, 1992.
- ⁶ Моница В. *Пускай как в детстве сонно и тепло.* <http://ouc.ru/monica/pyskai-kak-v-detstve.html> (07.11.2016)
- ⁷ Коринфский А. В латышском крае. *Наш огонек* № 5, 1924.
- ⁸ Кусиков А. Б. *Искандер-намэ.* Москва, Имажинисты, 1921–1922.
- ⁹ Бехтеев С. *Русская Голгофа.* <http://pesni.voskres.ru/poems/behte44.htm> (07.11.2016)

- ¹⁰ Dukes P. *Red Dusk and the Morrow: Adventures and Investigations in Red Russia*. New York, 1922. – p. 303.
- ¹¹ Бабель И. Ходя: Три рассказа. [Рассказ]. *Перевал: Литературно-художественный альманах. Сборник*. Москва–Ленинград, Гиз, 1928.
- ¹² Молодцыгин М. А. *Социальный и национальный состав Красной Армии в годы Гражданской войны*. <http://www.auditorium.ru/books/935/molod.pdf> (07.11.2016)
- ¹³ Skat.: Екабсон Э., Щербинскис В. Участие латышей в военных формированиях белых во время гражданской войны в России 1917–1920 гг. *Россия и Балтия: народы и страны*. Москва, 2000.
- ¹⁴ Бедный Д. *Собрание сочинений в пяти томах. Т. 2*. Москва, Художественная литература, 1954. – с. 391.
- ¹⁵ Маяковский В. *Собрание сочинений в 13 томах. Т. 7*. Москва, Художественная литература, 1958. – с. 162.
- ¹⁶ Бедный Д. *Том 3. Стихотворения 1921–1929*. <http://litlife.club/br/?b=259394&p=40> (07.11.2016)
- ¹⁷ Majakovskis V. *Dzeja*. Rīga, Liesma, 1967.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Сергеев-Ценский С. Движения. *Собрание сочинений в 10 томах. Т. 2*. Москва, Художественная литература, 1955.
- ²⁰ Пильняк Б. Гольф год. *Избранные произведения*. Москва, Художественная литература, 1976.
- ²¹ Ostrovskis N. *Kā rūdiņās tērauds*. Rīga, Latvijas Valsts izdevniecība, 1964.
- ²² Tolstojs A. *Maize: Caricinas aizstāvēšana*. Rīga, VAPP grāmatu apgāds, 1946.
- ²³ Turpat, 37.–38. lpp.
- ²⁴ Гавен Ю. П. Как я стал ленинцем. *Красный Крым, Симферополь*, 1924, 24 февраля. <http://leninism.su/memory/4129-lenin-v-vospominaniyah-revolucionerov-latvii.html?showall=1&limitstart=> (07.11.2016)
- ²⁵ Сергеев-Ценский С. Н. Жестокость. *Собрание сочинений в 12-ти томах. Т. 2*. Москва, 1967. – с. 40. <http://www.classic-book.ru/lib/sb/book/1081/page/0> (07.11.2016)
- ²⁶ Zellis K. Mūžības skartie: Latviešu strēlnieka tēls Latvijas kolektīvajā atmiņā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* Nr. 4 (93), 2014. – 104. lpp. http://www.lvi.lv/lv/LVIZ_2014_files/4.numurs/K_Zellis_Muzibas_skartie_LVIZ_2014_4.pdf (07.11.2016)
- ²⁷ Маяковский В. Как работает республика демократическая? *Известия* № 112, 1922.
- ²⁸ Декларация об образовании Союза Советских Социалистических Республик. *Правда*, 1922, 31 декабря.
- ²⁹ Маяковский В. *Собрание сочинений в 13 томах. Т. 4*. Москва, Художественная литература, 1958. – с. 32.
- ³⁰ Turpat, 56. lpp.
- ³¹ Бедный Д. Нэпман «политический». *Правда*, 1922, 19 августа.
- ³² Turpat.

- ³³ Turpat.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Тихонов Н. От моря до моря. *Собрание сочинений в семи томах. Т. 4*. Москва, Художественная литература, 1985.
- ³⁶ Turpat, 6.–19. lpp.
- ³⁷ Долматовский Е. *Собрание сочинений в трех томах. Т. 1*. Москва, Художественная литература, 1979.

Literatūra:

- Dukes P. *Red Dusk and the Morrow: Adventures and Investigations in Red Russia*. New York, 1922.
- Majakovskis V. *Dzeja*. Rīga, Liesma, 1967.
- Ostrovskis N. *Kā rūdiņās tērauds*. Rīga, Latvijas Valsts izdevniecība, 1964.
- Tolstojs A. *Maize: Caricinas aizstāvēšana*. Rīga, VAPP grāmatu apgāds, 1946.
- Zellis K. Mūžības skartie: Latviešu strēlnieka tēls Latvijas kolektīvajā atmiņā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* Nr. 4 (93), 2014. – 93.–110. lpp. http://www.lvi.lv/lv/LVIZ_2014_files/4.numurs/K_Zellis_Muzibas_skartie_LVIZ_2014_4.pdf (07.11.2016)
- Бабель И. Ходя: Три рассказа. [Рассказ]. *Перевал: Литературно-художественный альманах. Сборник*. Москва–Ленинград, Гиз, 1928.
- Бедный Д. Нэпман «политический». *Правда*, 1922, 19 августа.
- Бедный Д. *Том 3. Стихотворения 1921–1929*. <http://litlife.club/br/?b=259394&p=40> (07.11.2016)
- Бедный Д. *Собрание сочинений в пяти томах. Т. 2*. Москва, Художественная литература, 1954.
- Бехтеев С. *Русская Голгофа*. <http://pesni.voskres.ru/poems/behte44.htm> (07.11.2016)
- Виграб Г. *Прибалтийские немцы*. Юрьев, Постимес, 1916.
- Гавен Ю. П. Как я стал ленинцем. *Красный Крым, Симферополь*, 1924, 24 февраля. <http://leninism.su/memory/4129-lenin-v-vospominaniyah-revolucionerov-latvii.html?showall=1&limitstart=> (07.11.2016)
- Екабсон Э., Щербинскис В. Участие латышей в военных формированиях белых во время гражданской войны в России 1917–1920 гг. *Россия и Балтия: народы и страны*. Москва, 2000.
- Декларация об образовании Союза Советских Социалистических Республик. *Правда*, 1922, 31 декабря.
- Долматовский Е. *Собрание сочинений в трех томах. Т. 1*. Москва, Художественная литература, 1979.
- Коринфский А. В латышском крае. *Наш огонек* № 5, 1924.
- Кусиков А. *Искандер-намэ*. Москва, Имажинисты, 1921–1922.
- Маяковский В. Как работает республика демократическая? *Известия* № 112, 1922.
- Маяковский В. *Собрание сочинений в 13 томах. Т. 4*. Москва, Художественная литература, 1958.

- Маяковский В. *Собрание сочинений в 13 томах. Т. 7.* Москва, Художественная литература, 1958.
- Молодцыгин М. А. *Социальный и национальный состав Красной Армии в годы Гражданской войны.* <http://www.auditorium.ru/books/935/molod.pdf> (07.11.2016)
- Монина В. *Пускай как в детстве сонно и тепло.* <http://ouc.ru/monina/pyskai-kak-v-detstve.html> (07.11.2016)
- Пагануцци П. *Правда об убийстве царской семьи.* Москва, Товарищество русских художников, 1992.
- Пильняк Б. Голый год. *Избранные произведения.* Москва, Художественная литература, 1976.
- Прибалтийский край и война: материалы из русской печати за август, сентябрь и октябрь 1914 г.* Собр. и сост. А. П. Тупин; предисл. К. И. Арабажина. Петроград, издание А. П. Тупина, 1914.
- Ренников А. *В стране чудес.* Петроград, 1915.
- Сергеев-Ценский С. Движения. *Собрание сочинений в 10 томах. Т. 2.* Москва, Художественная литература, 1955.
- Сергеев-Ценский С. Жестокость. *Собрание сочинений в 12-ти томах. Т. 2.* Москва, 1967. <http://www.classic-book.ru/lib/sb/book/1081/page/0> (07.11.2016)
- Тихонов Н. От моря до моря. *Собрание сочинений в семи томах. Т. 4.* Москва, Художественная литература, 1985.

Ingrīda Kupšāne

LATVIJAS KONCEPTS GUNARA JANOVSKA PROZĀ

Summary

The Concept of Latvia in Gunars Janovskis' Prose Fiction

The works by the Latvian exile writer, G. Janovskis are intensively published in Latvia, including the edition of his complete works in 14 volumes; they are also frequently staged in Latvia's theatres, that is a unique fact in the context of the literature of exile. Each of his works, be it a voluminous novel or a short story, is focused on narration of Latvia. His writing is saturated with a direct or implicit scathing sense of a loss of homeland. The author has most extensively focused in his works on the independent Latvia of the 1920–30s, the environment that was so close and familiar to him. Riga is the major topos in his works, though it is not the depiction of the centre of Riga that prevails but that of the suburban area of Pārdaugava that lies across the river Daugava from the centre. This area with its realia is portrayed in close connection to the social, national, and political background of the epoch. The historical time marks shifts in the depiction of Latvia. Since the events of 1939 the political component emerged as a dominant one in Janovskis' writing. He narrates of the Baltic Germans' leaving the country, bringing grim premonition and vague foreboding of the coming war.

The depiction of the period of German occupation assumes tragic notes in the novel *Pilsēta pie upes* (*Town by the River*, 1992) that may be treated as a testimonial of the genocide against Jews in Latvia during World War II. The protagonist of the novel, Ansis recalls his youth. The most tragic moments in his memories are related to German occupation when Jewish ghetto is established in Vecpils, innocent people massacred, and the decorator Ansis is ordered to write beneath the name of the town *Wetzburg* an inscription: *Diese Stadt ist judenfrei*.

The most specific text that narrates of Latvia in the perspective of the future, is the novel *Purvā* (*In a Bog*). It was first published in the US publishing house *Grāmatu Draugs* in 1981. This novel may be considered as the fruit of the writer's unfulfilled longing and wishes. In his everyday life he was constantly thinking of Latvia, remembering the past, and cherishing future hopes for a possibility to return home. The novel is prophetically utopian, modelling the possible future of Latvia; the action is set in 1985 in an independent country after the downfall of the soviet empire. On the whole, the novel *Purvā* is in fact a manifestation of a sense of mission of an exile. It portrays an exile who returns to homeland and acts altruistically for its benefit trying to raise the sense of self-worth in the local Latvians convicts (puppets of the totalitarian power) urging them towards self-liberation to become free persons who take their own decisions, think, and build their own new world destroying (in the novel – draining) the bog created by the soviet system.

Key words: *exile literature, the concept of Latvia, historical time, social, national and political component*

*

Gunars Janovskis (1916–2000) Latvijas vecākās un vidējās paaudzes lasītājam ir visnotaļ tuvs autors, viņa darbi labprāt tiek lasīti. Arī jaunā paaudze iepazīst viņa prozu, viņa romāni iekļauti skolas programmā. Pirmais trimdas literāta teksts, kas tika publicēts Latvijā 20. gadsimta 80. gadu beigās, bija romāns *Uz neatgriešanos*.¹ Vērtējot G. Janovska darbu straujo „pārņākšanu”, A. Eglītis rotaļīgi ironiskā tonī 1990. gada 7. jūlija vēstulē rakstniekam atzīmē:

*Tu nu esi slavenākais lettiņu rakstonis! Vācieši izdod romu, igauņi tulko divus, Rīgā iznāks trīs un vēl avīze driķē ceturto! Vienīgi Irmucis Grebзде spēj ar Tevi spēkoties. Viņai Rīgā izdošot triloģiju un tad vēl šo to, jo viņas rakstos esot kultūrvēsturiska nozīme, ne tā kā man, tikai blēnas.*²

Jāteic, ka Latvijā literāta darbi ne tikai intensīvi tiek publicēti, bet arī ar noteiktu laika intervālu samērā bieži tiek aktualizēti citos mākslas veidos, proti, teātrī, kas zināmā mērā ir unikāls fakts, runājot par trimdas prozas pārstāvi. Vara Braslas režijā 1993. gadā pirmizrādi piedzīvo pirmā romāna *Sōla* dramatisējums, savukārt pēc gada uz Valmieras Drāmas teātra skatuves savu dzīvi sāk *Izdedži*. 1993. gadā top G. Balodes režisēts televīzijas iestudējums astoņās sērijās *Heidelbergas nakts* pēc romāna *Ēnu menuets* motīviem. Pēc dažiem gadiem G. Balode veido TV iestudējumu *Sarkanā krāce*, kas ir G. Janovska noveles dramatisējums. 2009. gadā gandrīz sinhroni Latvijas skatītājam tiek piedāvātas divas jaunas izrādes: I. Rogas *Uz neatgriešanos* Nacionālajā teātrī (pirmizrāde 8. janvārī) un V. Braslas *Gredzens uz tilta* (pēc romāna *Helmī* motīviem, pirmizrāde 16. janvārī) VDT. 2012. gadā jaunu elpu iegūst romāns *Balsis aiz tumsas*, proti, runa ir par izrādi *Klaidoņa lūgšana* Alvja Lapiņa dramatisējumā un V. Braslas režijā.

Domājams, ka ne jau G. Janovska sniegtais akcepts romānu pārkausēšanai skatuves darbos ir galvenā determinante, kas nosaka lielo iestudējumu skaitu. Pirmkārt, literāta veidotie tēli un sižets piesaista ar savu autentiskumu. To bāzēšanās paša autora biogrāfijā, pārdzīvotajā piešķir tiem īpašu īstumu, spēku, raisa simpātijas un empātisku attieksmi teksta uztvērējā. Otrkārt, šajos darbos klātesoša plašas interpretācijas intence, kas paver iespēju tos izlasīt svaigā, mūsdienu latvietim būtiskā kontekstā (piemēram, aizbraukšanas/palikšanas tēma izrādē *Uz neatgriešanos*). Treškārt, nozīmīga loma ir tam, ka G. Janovskis bija arī gleznotājs. Vēstījumā bieži vien vārds funkcionē kā otas triepiens, teikums veido redzes gleznu. Tādējādi top teksts, kas viegli pakļaujas vizualizācijai. Iepriekš-

teikto apstiprina arī fakts, ka Viesturs Kairiņš Latvijas simtgades filmām pieteicis savu spēlfilmu projektu, kura pamatā ir romāns *Pilsēta pie upes*. Līdz ar to var droši apgalvot, ka dzimtene ir pieņēmusi gan pašu rakstnieku (atdusas Raiņa kapos), gan viņa paveikto.

Latvija – trimdnieka zudusi paradīze, sūrstošu nostalgisko sāpju un kvēlāko ilgu objekts. Atmiņas par dzimteni, ikdienu ar pastāvīgu dzimtas telpas asociatīvā lauka klātbūtni, nākotnes modelēšana ar domu par pārņākšanu un „īstās Latvijas” *atnešanu* atpakaļ – tas ir trimdnieka, īpaši vecākās paaudzes pārstāvja, esamības fundamenta, balstoties uz ko tiek būvēta tagadnība un kas gūst iemiesojumu arī literatūrā, tostarp mākslinieciskās pasaules cilvēka koncepcijā. G. Janovskis šajā ziņā nav izņēmums. Katrā viņa darbā – vai tas būtu apjomīgs romāns, vai neliels stāsts, skice – dominējošais ir vēstījums par Latviju. Tos caurstrāvo tieši vai implicīti ietverta skaudra zaudējuma apjauta. 1969. gadā Latviešu grāmatu kluba sanāksmē referējot par Indru Gubiņu, rakstnieks norāda:

*Trimdas apstākļi ir kļuvuši nepanesami, jo sāp apziņa, ka mēs esam pazuduši savai dzimtenei, un ka liela daļa mūsu jaunās paaudzes zūd mūsu tautai. Mums, vecākās paaudzes ļaudīm, vismaz ir gandarījums, ka mēs daļu sava mūža esam devuši savai zemei.*³

Atšķirībā no Valdemāra Kārklīņa, Ernesta Aistara, Elvīras Kociņas un citiem G. Janovskis vielu nemeklē senvēsturē. Viņa uzmanības areālā tiek iekļauta tā laika aploce, kas ir paša pieredzē izdzīvota, un tās Latvijas vietas, kur pašam nācies būt (galvenokārt Rīga, Jēkabpils), kas tiek iemiesotas autobiogrāfiski ietonētā un reālistiski veidotā pasaules ainā. Visplašāk tiek portretēta 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvija, nedaudz idilliski ieskicējot Ulmaņa apvērsumu, piemēram, romānā *Ines* tiek pausts: *15. maijs pienāca silts un saulains, un katram, kas šo maija dienu bija gaidījis, tā likās laba zīme ar saulainām nākotnes izredzēm*.⁴ Kā pavērsiena punkts tiek pozicionēts 1939. gads ar vācbaltu aizceļošanu, kam seko padomju un vācu okupācija, kara traģiskais iznākums.

Uzsvērti distancēta attieksme vērojama sasaistē ar padomju Latvijas telpaika modelējumu. Ja vairāki trimdas autori no sava skata punkta ir mēģinājuši konstruēt tautiešu dzīvi dzimtenē padomju periodā, veltot tam apjomīgus darbus (piemēram, pilsētvidi portretē A. Eglītis romānā *Piecas dienas*, lauku vidi – A. Niedra romānā *Ugunis pār Rata kalnu*), tad G. Janovska prozā tā ir margināla tēma, kas galvenokārt konstatējama dažos īsstāstos. Var minēt *Arestants stāsta*, kurā, ironiski tverot padomju varas ieviesto „kārtību”, tiek vēstīts par kolhoza *Leņina slava* (Jēkabpils pusē) bijušo priekšsēdētāju Kārli Jakovļevu, kas apcietināts par zādzībām

un ar vilcienu tiek vests nezināmā virzienā. Savukārt romānā *Rolands Uldis*, runājot par katrai tautai nepieciešamajiem simboliem, min Brīvības pieminekli Latvijā, kurš padomju laikā ieguvis jaunu nozīmi: *Pie tā dodas jaunatne, slepus, pusnaktī, un noliek tur ziedus. Ar to šī jaunatne klusēdama demonstrē.*⁵

Īpatnēja vieta trimdas prozas kontekstā ierādāma romānam *Purvā* (I un II daļa), kurš traktējams kā futuristisks tajā aspektā, ka G. Janovskis prognozē Latvijas nākotni. Par to detalizētāk publikācijas noslēgumā.

20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijas telpas atveidē nozīmīgākais topos ir Rīga. G. Janovskis *Mozaikas ievadam* raksta:

*Dzīve ir savāda. Es nekad – nekad – neesmu nokavējis ne kuģīti, ne tramvaju, ne vilcienu, ne lidmašīnu. Un tomēr neesmu ticis tālāk par Angliju. Mani paziņas un draugi dzīvo Kalifornijā, Jaun-Zēlandē, pat Havaju salās. Man toties Rīga ir tuvāka.*⁶

Galvaspilsēta un tās atribūtika rakstnieka darbos sākotnēji parādās epizodiski – caur romānu tēlu – latviešu trimdinieku – nostalgisko atmiņu prizmu (*Sōla, Pār Trentu kāpj migla, Dziesma mežam, Rolands, Balsis aiz tumsas*). Sākot ar 70. gadiem, G. Janovskis Rīgas portretējumam pievēršas izvērstāk, radot prozas darbus, kuros pilsēta kļūst par literāro varoņu pamatdarbības vietu. Tie ir romāni *Uz neatgriešanos* (1973), *Kaijas kliegz vētru* (1977), *Ines* (1982), *Ļaudis pie jūras* (1985), *Toreiz* (1994), *Mozaika* (1996), *Nams Slokas ielā* (1997). Jānorāda gan, ka vēstījumā lielāku īpatsvaru gūst nevis Rīgas centra tēlojums, bet gan Pārdaugavas atveide (proti, Daugavgrīva, Bolderāja, Āgenskalns).

Pārdaugava ar tās reālijām rakstnieka tekstos cieši savijusies ar paša autora bērnības laiku un 20.–30. gadu vēsturiskajām norisēm, tostarp – sociālo, nacionālo un politisko fonu, kas veido G. Janovska prozas cilvēku dzīves un darbības kontekstuālo vidi. Mārtiņš Lasmanis, *Jaunajā Gaitā*, vērtējot *Grāmatu Draugā* izdoto *Ines*, atzīmē:

*Gunārs Janovskis ir pats Pārdaugavas pusē audzis. Viņa romānu „Ines” lasot, var arī bez autobiogrāfisku elementu meklēšanas sajūt, ka šī apkārtne rakstniekam uz visiem laikiem iekļāvusies atmiņā ar bērnības iespaidu svaiguma spēku. Tās aprakstam ir lietiska precizitāte, īstuma skaņa un viegla nostalgijas smarža piedevām.*⁷

Savukārt E. Zuzena, rakstot par romānu *Uz neatgriešanos*, norāda, ka tas *dzimtenes priekšstatīšanas ziņā paceļas pāri visām citām autora grāmatām. Tiem, kas Rīgā dzīvojuši, Bastejkalna, Balastdambja, Bolderājas atainojumi ir medus maize. Bet arī svešumā auguši jauniešiem šīs vietas un lietas (piem., Klaugas kuģis, vītoli mājiņa) rādītas ar tik*

*intensīvu Džona un Zigrīdas noskaņu un izjūtu aureolu, ka tās liks katram jauniešim apstāties, just pacelties un ar sirdi iepazīt tālo dzimteni*⁸.

Romānu diloģijā *Uz neatgriešanos, Toreiz* un darbā *Ines* tiek veidots līdzīgs telplaika modelis, proti, vēstījuma dominante ir neatkarīgās valsts periods, īpaši uzsverot 1939. gadu kā savdabīgu lūzuma laiku, ko iezīmē vācbaltu aizbraukšana; kam seko traģisks posms – Baigais gads un vācu okupācija. Diloģijā šie etapi tiek diferencēti, katrā darbā uzmanību pievēršot vienam no tiem, savukārt romānā *Ines* šādam nolūkam kalpo vēstījuma sadalījums divās daļās. Šis nošķirums ir būtisks sasaistē gan ar individuālo, gan kolektīvo (proti, tautas) biogrāfiju. 20.–30. gadi, kā jau atzīmēts, atbilst autora un viņa varoņu bērnības un agrinās jaunības, tāpat brīvas, neatkarīgas valsts pastāvēšanas laikam, turpretī 40. gadu sākums, no vienas puses, tiek asociēts ar personības zināmu briedumu, bet plašākā nozīmē – ar valstiskās suverenitātes zaudējumu, masu represijām, Otrā pasaules kara šausmām. Šie laika nogriežņi vairāk vai mazāk gūst pretišķas iezīmes: pirmā marķējumā prevalē tādi elementi kā harmonija, miers, drošība, brīvība; otra raksturojumā pārsvaru iemanto nebrīve, bailes, neziņa u. tml.

Dzimtās telpas modeli svarīgākā telpas vienība ir māja. Franču filozofs un poētisko tekstu interpretētājs G. Bašelārs (*Gaston Bachelard*) teic:

*Māja – ķermenis un dvēsele. Cilvēkam tā ir pirmā pasaule. Pirms viņš „tiek iemests” pasaulē [...] cilvēks dus mājas šūpulī. Un mūsu sapņos māja vienmēr ir liels šūpulis. [...] Esamība tādējādi tiek uztverta kā vērtība. Dzīve sākas labi, no paša sākuma tā ir aizsargāta un sasildīta mājas paspārnē.*⁹

Tieši šāda izpratne klātesoša minētās mājas atveidē trimdas autoru darbos. Makromāja Latvija tiek asociēta ar dzimto sētu, tās tuvāko apkārtni, ģimeni. Tādējādi var runāt par G. Bašelāra uzrādīto mājas mātišķo sākotni.

Trimdas literāti bieži vien, modelējot dzimtenes telplaiku, tās centrā izvirza ģimeni, kura dzīvo savā noslēgtajā telpā (dzimtajās mājās) un reprezentē to pamatvērtību kopumu, kas formē cilvēka personību, determinē cilvēka un apkārtējās pasaules attiecību veidošanās specifiku. Māja – tā ir ģimene, tuvinieki, kuru klātbūtne arī nosaka to, ka šī telpa funkcionē kā absolūta vērtība, personības harmoniskas esamības garant. Mikro-mājas kvalitātes pilnībā pāradresējamas uz makromāju.

Tomēr dzimtā māja G. Janovska prozā netiek traktēta tikai un vienīgi harmonijas zīmē. Šai mājai nereti trūkst kāda būtiska komponenta. Romānā *Uz neatgriešanos* Džonim nav mātes, savukārt tēvs Pirmā pa-

saules karā zaudējis roku; darbā *Ines* Ojāra tēvs iet bojā jūrā; *Ļaudis pie jūras* Valda tēvs arī ir aizgājis mūžībā; tēva nav *Kaijas klieudz vētru* mazažām meitenēm Ilzītei un Dacītei. Darbā *Nams Slokas ielā* Ojāram ir abi vecāki, bet māte devusies ārstēties uz Austriju. Galvenie varoņi zināmā mērā pilda kompensējošu funkciju. Viņu raksturo akcentējot gribasspēku, mērķtiecību, neatlaidību un izturību, autors it kā atjauno līdzsvaru, un dramatiskā tonalitāte tiek atvirzīta perifērijā.

Dzimtā māja trimdinieku darbos prioritāri iemieso Latviju, kā daļa ir izomorfa veselumam. G. Janovska daiļradē izvērstākais šādas mājas modelējums rodams romānā *Nams Slokas ielā*. Nosaukumā ietverts nojēgums par māju kā centru, kas arī tiek manifestēts tekstā. Par vēstījuma satvaru kļūst piecstāvu dzīvojamā ēka Rīgā, Slokas ielā 15, kurā ir 10 dzīvokļu, pagrabs un jumta stāvs. Norises namā, tā iemītnieku raksturi un ikdienu pamatā tiek skatīti sešpadsmitgadīgā Ojāra Remesa vērtējumā. Mājā dzīvo turīgi ļaudis, galvenokārt inteliģences pārstāvji, kas saistīti ar kādu no mākslām: aktieris, ērģelniece, gleznotāja. Tajā saskanīgi mit latvieši, vācieši un ebreji. Pagrabā uzturas sētnieks Skudra, kura atrašanās vieta iezīmē arī viņa sociālo statusu, kas ir zemāks salīdzinājumā ar pārējiem mājas iedzīvotājiem. Turpretī jumta stāvs, kas mājas vertikālajā izvērsumā saistāms ar augšu, atvēlēts radošai personībai – tur apmetusies gleznotāja Purgale. Tādējādi māja funkcionē kā Latvijas sabiedrības modelis, iezīmējot profesionālo, etnisko un sociālo aspektu.

Latvijas mājas uztverē un atainojumā sociālajai dimensijai nav mazsvarīga loma. Piemēram, darbā *Ines*, raksturojot Ojāra paziņu un kaimiņu loku, lai arī uzsvērti neakcentējot, tomēr tiek vēstīts par sabiedrībā pastāvošajām sociālajām pretišķībām. Sociālā statusa un dzīvesveida, dzīves apstākļu kopsakarības tiek atspoguļotas, izmantojot tieši mājas lokusu. Savdabīgu antinomiju veido Reinberģu māja – Picho māja. Reinberģi apmetas jaunceltā namā Slokas ielā. Tas ir plašs dzīvoklis, kurā kā materiālās labklājības zīmes figurē tālrunis, VEF radioaparāts, arī Liberta glezna *Venēcijas ainava*. Mietpilsonisku omulību reprezentē šūpuļkrēsls, kurā saimnieks atslābinās pēc dienas gaitām, lasot žurnālu *Atpūta*. Reinberģa turība pieaug ar katru gadu, jo ģimenes galva ir izmanīgs vīrs, precīzāk sakot, konformists, kas savu pārliecību variē atkarībā no tā, cik tas ir izdevīgi un ienesīgi. Gaišajam, komfortablajam bagātā Reinberģa dzīvoklim tiek pretstatīts skārdnieka Picho tumšais, šaurais mitekļis jumta stāvā.

Nozīmīgs dzimtās telpas mājas variants G. Janovska modelētajā pasaules ainā ir mājele. Tā prioritāri funkcionē kā telpas vienība, kurā cilvēks jūtas brīvs, kas nodrošina viņam pašrealizācijas iespējas. Var teikt,

ka tā darbojas kā stimulējošs rīcībai, raisa cilvēkā tieksmi radīt un veidot (piemēram, *Ļaudis pie jūras* būdā apmetas gleznotājs Gusts, romānā *Uz neatgriešanos* Džonis mājelē tulko Homēra *Odiseju*). Mājeles radošā atmosfēra manifestējas arī tādējādi, ka tieši te G. Janovska prozas cilvēks ļauj vaļu saviem sapņiem, iztēles virmojumam. Mājelē pavadītais laiks ir vienatnība, kas ļauj nodoties pārdomām, refleksijai. Var izteikt pieņēmumu, ka mājeles jeb būdas semantisko loku avots ir K. Hamsuna proza. Kā arguments par labu šim apgalvojumam minams romānā *Toreiz* teiktais: [...] *būdai ir savādi romantiska noskaņa. Būdā dzīvoja Hamsuna leitnants Glāns. Būdā ir mitis dažs labs jūsmotājs, sapņotājs vai mucējs no ļaužu pūļa. Manu būdu drīzāk derētu saukt par mājeli. Savā laikā to dēvēja par Štenceļkrogu.*¹⁰ Kā norāda F. Fjodorovs: *Būda kā mitoloģiska dabiskas dzīves telpa Eiropas kultūrā ienāk līdz ar sentimentālismu, savukārt no sentimentālisma to manto romantisms. Dabisks cilvēks – tas katrā gadījumā ir būdas iemītnieks.*¹¹ G. Janovska mājele arī tiek modelēta dabas un dabiskuma zīmē. Tā atrodas pie ūdeņiem, „noslēpusies” no civilizācijas. Mājeļu iemītnieki ir ļaudis, kuros emocionālais prevalē pār racionālo. Tie ir jūtīgi, dvēseliski bagāti cilvēki, kam tuva daba, īpaši ūdeņu biedējošā un vienlaikus valdzinošā stihija. Tie ir arī intelektuāli daudzpusīgi indivīdi, kuriem baudījumu sniedz literatūra, glezniecība, vairāk tendēti uz noslēgtību, bet atraisoties ir interesanti sarunu biedri.¹²

Vēsturiskais laiks iezīmē pārbīdes Latvijas atveidē. Sākot ar 1939. gada norisēm, par noteicošo Latvijas tēlojumā kļūst politiskais komponents. Vēstot par vācbaltu aizbraukšanu, ieskanas drūmas priekšnojautas, neskaidri minējumi par kara tuvošanos. Romānā *Uz neatgriešanos* (jeb, kā Nacionālā teātra iestudējuma anotācijā teikts, latviskajā Romeo un Džuljetas stāstā) daudz tiek reflektēts par latviešu un vācbaltu attiecībām. Latvieši vācbaltu aizceļošanu lielākoties traktē kā bēgšanu, pakļaušanos masu psihozei (prof. Stumbra lekcija), tāpēc tā tiek nosodīta. Vienlaikus latviešus pārņem pamestības izjūta un neziņa par savas zemes tālāko likteni. Vāciešu klātbūtne sniegusi drošības apziņu, it kā apliecinājusi, ka saglabāsies *status quo*. Tāpēc vēstījumā teikts:

*Ko izjūt palicēji? – Neskaidras nojautas. Bailes. Pamestību. Tie viegli smīn par šiem mucējiem, bet tomēr apzinās, ka šie vācieši bija zināma garantija šīs zemes liktenim. Savā varas apziņā Vācija neļautu, ka kaut vai mats nokristu kādam no tās bērniem. Tagad šīs garantijas vairs nav, un viss, ko vēl var darīt, ir – pacelt dūri un saukt: uz neatgriešanos.*¹³

Paši vācieši aicinājumu doties projām galvenokārt uztver kā prasību piedīt pienākumu pret tēviju, kā asinsbalss saucienu, atgriešanos senču

mājvietā. Viņi apzinās (citi vairāk, citi mazāk) piederību lielai nācijai. Tāpēc tautiešu atkalapvienošanās krīzes situācijā vienā zemē ir tās saglabāšanas un stiprināšanas priekšnoteikums. Mērķa sasniegšanā tiek izmantoti arī varmācīgi līdzekļi (Konrādi kungs injicē meitai zāles, lai salauztu pretestību). Šajā gadījumā atsevišķa cilvēka intereses un liktenis tiek pakļauts nācijas interesēm, kas nodrošina tās pastāvēšanu.

Citādā situācijā ir Džonis, kuram tiek izteikts piedāvājums doties projām no Latvijas. Galvenais varonis pat nepieļauj domu, ka varētu atstāt dzimteni, tēva mājas, kaut arī tādēļ jāatsakās no mīlestības. Palikšana tiek motivēta ar to, ka Latvija ir Vilciņa dzimtene, vieta, kur dzīvo tuvinieki, tautieši, kuriem smagā brīdī būs nepieciešama palīdzība. Džonim savas telpas atstāšana ir adekvāta dezertēšanai un nozīmē cilvēkcieņas zaudēšanu. Pēdējā sarunā ar Zigrīdu jauneklis saka: *Mēs neviens nezinām, kas var notikt. Un pieņemsim, ka mana zeme pēkšņi mani sauc. Jāni Vilciņ! – tā sauc. Un kāds atbild manā vietā: tas ir aizlaidies.*¹⁴

Tomēr diezgan daudz ir tādu, kas metas līdzī vāciešiem svešumā, nezinot, kas viņus tur sagaida. Attieksme pret tādiem aizbraucējiem ir nosodoša, tāpēc bieži parādās ironija. Viņi tiek saukti par zaķapastalām, kas pakļaujas bara instinktam: *Visi smuki bariņā. Tāpat kā aitas. Sevišķi, ja liekas, ka kādai laimējas atrast labāku ganību.*¹⁵ Tādējādi autors netieši izsaka attieksmi pats pret savu un citu latviešu aizbraukšanu no dzimtenes 40. gados, zināmā mērā izjūtot sevi kā dezertieri. Romānā notiek mēģinājums to kompensēt, veidojot Džona tēlu – cilvēku ar spēcīgu pārliecību un piesaisti dzimtajai telpai.

Indras Rogas režijā veidotajā Nacionālā teātra izrādē *Uz neatgriešanos* G. Janovska romāna vadmotīvi iegūst jaunus semantiskos aspektus. Aizbraukšanas motīvs skatītāja uztverē tiek sasaistīts ar mūsdienu emigrācijas kontekstu. Kūno izteiktais aicinājums Džonim braukt līdzī, jo pavērsies plašākas iespējas, piemēram, varēsot studēt Bonnā, Heidelbergā, sasaucas ar daudzu jauniešu vēlmi doties prom no Latvijas jau pēc vidusskolas absolvēšanas pārliecībā, ka citur viss ir labāks un arī augstākā izglītība, kas iegūta ārvalstīs, ir veiksmīgas karjeras garants. Džonim arvien jācinās ar nabadzību. Kad Vilciņš Zigrīdai piemin trūkumu, kas ir šeit, viņa laivā, gluži pašsaprotami laiva skatītāja apziņā tiek asociēta ar Latviju. Savukārt Jūlija sašutums par aizbraucējiem norādot, ka palicējiem būs jāstrebj ziepes, un komentārs, ka mūsu zemes liktenis ir miglā tīts, kā arī Kūno paustā ironiskā piezīme par latviešiem, starp kuriem ir arvien vairāk laisties gribētāju, neapšaubāmi mudina piedomāt par situāciju Latvijā ne vien 20. gadsimta 30. gadu beigās, bet arī par notiekošo pēdējā laikā. Visbeidzot Jāņa stingrā nostāja sakot: *Arī man ir mana vieta*, izklausās nedaudz

patētiski, tomēr raisa simpātijas, kaut gan izrādes versijā var šķist, ka Vilciņa teikto iespaido ne tik daudz piesaiste tēvzemei, bet gan šie vārdi artikulēti greizsirdības afektācijas brīdī.¹⁶

Atgriežoties pie vācbaltu aizbraukšanas motīva G. Janovska romānos, var atzīmēt, ka darbā *Ines* atmosfēra pēc vāciešu izceļošanas tiek raksturota, uzsverot telpas tukšumu:

*Pavasariņ nākot, visa Kalnciema iela no kuģišu piestātnes līdz dzelzceļa pārbrauktuvei likās kā izmirusi. Tumsai nākot, tikai retā logā spīdēja uguns. Stefani rakstāmlietu veikals bija aiznaglots ar neēvelētiem dēļiem. Blūma maizes ceptuves dūmenis apstājies kūpēt. Dormaņa aptiekas durvju priekšā snauduļoja vecs runcis, un tikai pavisam reti to iztraucēja kāds, kam bija ievajadzēties galvas pulveru.*¹⁷

Āgenskalns top dīvaini tukšs un nemājīgs. Drīz vien sākas „savādi laiki”. Padomju varas periods kā baigs laiks tiek pieteikts, aktualizējot tādas telpas reālijas kā cietums, Stabu ielas nams u. tml. Bagātajam Reinberģim tiek atņemts uzņēmums, par tā direktoru kļūst vecais Ūdere, kas pat neprot parakstīties algu lapā (šis motīvs liekas aizgūts no A. Eglīša romāna *Piecas dienas* – Klaudija Velka un Gnēzes attiecību līnijas). Ines tēvs un māte tiek apcietināti, Reinberģis kļūst par represiju upuri. Bojā iet arī Ojāra tēvs. Laika kopnoskaņu, tas ir, neziņas un bailu apjausmu, zīmīgi atklāj Ines un Ojāra izjūtas, uzturoties mājās.

Okupāciju un kara laika māju nosacīti varētu nominēt kā izpostīto, nedrošo māju. J. Lotmans literatūrteorētiskajā apritē ievieš antitēzi *māja – antimāja*. Šī antinomija tiek aktualizēta sasaistē ar noteiktu temporālo aspektu. Krīzes laiks, katastrofu, radikālu pārmaiņu laiks cilvēkā nonāvē apziņu, ka māja ir stabilā, glābjošā sākotne.¹⁸ Padomju un vācu okupācijas periods, kara gadi ir šāds katastrofas laiks, kas saistīts ar pastāvošās pasaules deformēšanu vai iznīcināšanu. Kardinālais pavērsiens cilvēka dzīvē, kas pārrauj ikdienas mierīgo ritu, iemetot cilvēku lielvaru savstarpējās cīņās un interešu raisītā šausmu haosā, grauj līdzšinējās esamības balstus. Patvēruma vieta, piesaistes punkts – māja – vairs nav omulīgi intīma privātā telpa. Tā transformējas antimājā, kuras atribūti ir pilnīgi pretēji mājas marķējumam. Tā pārtop publiskā telpā, tās piespiedu atvērību nosaka varas institūciju neierobežotā patvaļa, kas cilvēkam liek dzīvot pastāvīgās bailēs. Faktiski cilvēks kļūst par bezpajumtnieku, viņš ir neaizsargāts, atvērts pasaules ļaunumam.

Māja kā patvēruma vieta, neaizskarama privātā telpa vairs nepastāv. Tā pārtop nedrošā, pat tās iemītniekam bīstamā telpā. Ojārs un Ines dzīvo, gaidot *baigos dūru ribienus dzīvokļa durvīs. Un vienu nakti dūru sietiņi tiešām atskanēja. Tikai stāvu augstāk. Tur ribēja smagnēji soļi,*

gāzās krēsli, tika spārdītas izrautas atvilktnes un spalgi kļiedza sievietes balss.¹⁹ Lai glābtu savu dzīvību, Ojārs ar Ines ir spiesti pamest mājas, bēgt prom no pilsētas.

Arī romānos *Toreiz* un *Mozaika*, atveidojot okupācijas sekas, telpas modelējumā tiek akcentēts antimājas lokuss. Piemēram, darbā *Toreiz* padomju varas pārstāvji Noru padzen no dzīvokļa. Tikai iluzoru patvērumu viņa atrod Jāņa mājās, jo pēc neilga laika te ielaužas karavīri un viņu aizved, aiz sevis atstājot izārdītu un sapostītu dzīvokli. Savukārt *Mozaikas* galvenais varonis Arturs, atgriežoties dzimtajās mājās, redz šādu ainu:

*Dārzā visas ābeles bija izcirstas. Tur kupli auga dadži un nātres. Tēvs un brālis Argods jau 41. gadā aizvesti uz Karagandu. Labi, ka māte jau bija mirusi un šo nelaimi vairs neredzēja.*²⁰

Izpostītā māja līdztekus prozas cilvēku pārdzīvojumu un izjūtu atveidojumam palīdz atklāt totalitāras varas ārdošo, iznīcinošo būtību. Ar dramatiskiem akcentiem rakstnieks tēlo indivīda drāmu, uzrādot tā vājumu un nespēju pretoties varas nežēlīgajai mašīnērijai.

Romānā *Ines* vācu okupācijas laikā Vilciņu ģimene atgriežas mājās, bet Rīga vairs nav tā pati, kas pirms kara. Tā kļuvusi par pilsētu, kuras pamatfunkcija ir nodrošināt iekarotājiem ērtu un komfortablu dzīvošanu un omulīgu pašjūtu. Latvietis Rīgā nu ir margināla persona. Šis pārmaiņas G. Janovskis nerāda, veidojot plaši izvērstu, panorāmisku tēlojumu, bet gan viņam raksturīgajā manierē, ar impresionistiskiem piesitieniem ieskicējot būtiskākās laika zīmes. Rīgā valdošā atmosfēra tiek atklāta, piemēram, lakoniski raksturojot Švarca kafejnīcu: *Pie Švarca latviešiem ieeja aizliegta, tur tikai vācu kungi tagad ēd tortes ar putukrējumu.*²¹ Ar sāpīgu ironiju nākas konstatēt, ka *iekarotājiem iekarotāju tiesības.*²² Neraugoties uz to, Ojārs neuztver Rīgu kā atsvešinātu telpu. Viņam Rīga joprojām šķiet sava un tuva, bet šādu redzējumu viņš saglabā, raugoties uz pilsētu caur atmiņu kontekstu, proti, katra vieta viņam atsauc atmiņā reiz notikušo, bērnībā piedzīvoto.

Vācu laikā Ojāra un Ines ceļi šķiras. Ines kļūst par kara ārsti un pazūd kara mutulī. Ojārs dodas leģionā, kara beigās sagaidot Vācijā. Jāpiekrit Rasmai Sinātei, kas romāna recenzijā *Laikā* par šādu vēstījuma noslēgumu raksta:

*Ines ir Ojāram zudušās dzimtenes, bērnības un jaunības simbols. Laikā, kad pazūd dzimtene, zūd arī Ines. Par Ines nav ziņu, ka viņa būtu mirusi, tātad vienmēr paliek cerība, ka Ojārs viņu vēl kādreiz ieraudzīs.*²³

Vācu okupācijas gadu attēlojums traģiskāko skanējumu gūst romānā *Pilsēta pie upes* (1992), kas ir uztverams kā ebreju genocīda liecība Latvijā

Otrā pasaules kara laikā. Raksturojot šo darbu, L. Bērziņa atzīmē, ka *G. Janovskis ir radījis grāmatu, kas izstaro līdzjūtību un siltumu.*²⁴

Galvenais varonis 76 gadus vecais trimdinieks Ansis Klētnieks savu mūža nogali aizvada veco ļaužu mītnē. Vientulība dod impulsu atmiņām. Proti, Ansis sāk rakstīt par pagājušo un pakāpeniski soli pa solim rekonstruē savus bērnības un jaunības laika iespaidus un pieredzi. Lasītāja acu priekšā atdzīvojas 20. gadsimta pirmās puses pilsēta. Katrīnpils un Vecpils tēlojumā ir atpazīstami Jēkabpils un Krustpils metri. Tās ir pilsētas, kuras pats autors labi pārzina, jo vācu okupācijas laiks tiek pavadīts tieši šeit, strādājot par tulkku. Jāpiebilst gan, ka G. Janovskis pats nepieredz ebreju iznīcināšanu šajās pilsētās, jo viņš ierodas vēlāk. Rakstnieka sieva Sarmīte Janovskis-Ērenpreiss, stāstot par šo periodu vīra dzīvē, atzīmē, ka, no vienas puses, tas ir posms, kad ir daudz draugu, laiks tiek vadīts jautri, bet, no otras puses, pilsētā ir nelaimes atmosfēra: *Tur bija drausmas bez gala [...] Tās pēcsekas, tās daudzās nelaimīgās ģimenes, pamestie dzīvokļi – šausmīga traģēdija.*²⁵ To, ka Jēkabpili literāta biogrāfijā ir būtiska vieta, apliecina arī A. Egliša vēstulē paustais 1988. gada decembrī: *Indra raksta, ka tu pošoties mājup uz mīlo dzimteni uz palikšanu, tikai nezinot, kur mesties. Rīgā vai Jekobštātē!*²⁶

Romānā portretētā Anša atmiņas aptver posmu, kurā notiek būtiski pavērsieni Latvijas valsts vēsturē, kas kardināli maina un lauž katra atsevišķa indivīda, bet plašākā mērogā vērtējot – arī tautu likteņus. Vēstījumā tiek modelēts gan parlamentārās republikas laiks, gan K. Ulmaņa autoritārā režīma gadi, sevi piesaka 1940. gads un padomju okupācija. Anša atmiņu traģiskākās lappuses saistāmas ar vācu okupāciju, kad Vecpili tiek veidots ebreju geto, kad tiek iznīcināti nevainīgi cilvēki un kad daiļkrāsotājam Ansim tiek dots rikožums zem pilsētas nosaukuma *Wetzburg* uzrakstīt *Diese Stadt ist judenfrei.*²⁷

Ansis pamazām atsauc no nebūtības 40. gadu norises. Lasītājam viegli vizualizēt Katrīnpili, jo tā tiek raksturota visnotaļ detalizēti. Balstoties uz vēstījumā fiksēto, varētu pat izveidot pilsētas karti. Ieskiecējot etnisko un sociālo komponentu, smalki tiek portretēta Katrīnpils sabiedrība, kas sākotnēji tiek pieteikta ar bērna kategorijas starpniecību:

*Žīdu bērniem vecāki bija veikalnieki vai sīki amatnieki. Latviešiem tēvi strādāja iestādēs un uz dzelzceļa. Krievi bija laivinieki un plostnieki. Bogdanovs cepa un pārdeva garšīgas barankas. [...] Vienam polim tēvs bija bankā kasieris, otram – dzelzceļa pārbrauktuves sargs. Un kas par to? Pliki un saulē iedeguši, mēs visi bijām vienādi. Vienīgi vācieši turējās par sevi.*²⁸

Būtiska teksta daļa ir atvēlēta ebreju tēmai, kas tiek risināta ciešā sasaistē ar vēsturisko laiku, īpaši aktualizējot attiecības *latvieši – ebreji*. G. Janovskis nelieto vārdu *ebrejs*, bet gan izmanto 20.–30. gadu Latvijā dominējošo *žids*, kam bija neitrāla nozīme un ko trimdinieki konsekventi saglabā gan ikdienas, gan zinātnes valodā (piemēram, trimdas vēsturnieku pētījumos), nepieņemot un diezgan asi kritizējot Latvijas latviešu argumentus par labu apzīmējumam *ebrejs*.

Romānā izvērsti tiek portretētas telpiskās reālijas, kas reprezentē ebrejus, to kultūru, piemēram, sinagoga, pamatskola, mājas, arī geto. Tiek ieskicētas ebreju dzīvesveida īpatnības, parasti sastatījumā ar latviešu dzīvesveidu, iekonturējot atšķirības ticībā, ēdienkartē, arī ārējā izskatā un nodarbošanās veidā. Tomēr nekur tekstā ebreji netiek pozicionēti kā svešie. Tiek respektēts un kā pašsaprotams traktēts, ka ebreji ir tauta ar savu pasaules redzējumu, tradīcijām. Ebreju tautu romānā reprezentē Bernšteinu ģimene: tirgotājs Solomons ar sievu Zāru, meitām Zislu un Rožu. Vēstījums par šīs ģimenes likteni tiek veidots, uzsverot politiskās varas noteicošo lomu tās dzīves peripetijās. Padomju laikā Bernšteina veikals tiek nacionalizēts, tas pats notiek ar viņam piederošajām dzīvojamajām ēkām. Meita Zisla sadarbojas ar padomju varu. Bernšteins atzīst: [...] *pasaule ir izsista no eņģēm un [...] mums viņā vairs nav vietas*.²⁹ Vācu okupācijas sākums vissmagāk skar, protams, ka ebrejus. Zisla tiek nošauta, Bernšteini un pārējie ebreji tiek sadzīti geto. Tiek pausts, ka ebreji pieņem savu likteni nepretojoties, viņi samierinās. Autors vēsta par ebreju māju izlaupīšanu, sieviešu piesmiešanu, „židu medībām”, geto valdošo badu un visbeidzot – Katrīnpils un Vecpils ebreju nogalināšanu. G. Janovskis vēstījumu par ebrejiem noslēdz ar atzinumu, ka nevar uz visiem laikiem iznīcināt to, kas ir bijis: *Vienmēr kaut kas palika ļaužu atmiņās, valodā, teikās*.³⁰ Holokaustam rakstnieks pievēršas arī mazāka apjoma tekstos, piemēram, krājumā *Gumars Janovskis stāsta iekļauts* izprozas darbs *Papēži*, kurā lakoniski, bet emocionāli spriegi tiek stāstīts par Rīgas geto.

Kā tika minēts, savdabīgākais teksts, kurā tiek vēstīts par Latviju nākotnes perspektīvā, ir romāns *Purvā*. Pirmo reizi tas laists klajā ASV izdevniecībā *Grāmatu Draugs* 1981. gadā. Latvijā grāmatas formātā romāna abas daļas, kas tapušas ar 15 gadu intervālu, tika publicētas 2012. gadā. Šo darbu var dēvēt par rakstnieka nepiepildīto ilgu un vēlmju augli. Vairākus gadu desmitus dzīvojot svešumā, viņš nerimst dzimtenes gruzde, kā to nosaucis Z. Skujiņš. Ikdienu vadot, pastāvīgi ir klātesošas domas par Latviju, atmiņas un nākotnes cerības par atgriešanās iespēju. Top savā ziņā praviētiski utopisks romāns, kurā autors modelē iespējamo

Latvijas nākotni, proti, darbība noris 1985. gadā neatkarīgā valstī pēc padomju impērijas sabrukuma.

J. Kadilis, rakstot par šo romānu, atzīmē, ka tas veidots kā pretstats trioloģijai par trimdinieku Skuju:

*Arturs Skuja, bijušais leģionārs un vientuļš trimdinieks ar dziļām kara un pēckara pārdzīvošanas rētām garīgajā sejā, un Arvids Graumalis (romānā „Purvā”) veselīgs jauns cilvēks ar augstiem ideāliem, kas vēl dzīvē pārbaudāmi, dzimis un audzis Kanadā, mierīgos un labvēlīgos apstākļos.*³¹

Būtisks caurviju motīvs prozas darbā ir latviešu trimdinieku bērnu un mazbērnu došanās mājup uz tēvu un tēvutēvu zemi. Galvenais varonis Arvids Graumalis ir jauns cilvēks (30 gadu), kas dzimis 1955. gadā Toronto latviešu ģimenē, ieguvis divas augstākās izglītības prestižās augstskolās, strādājis Ontario Zemes pētniecības institūtā.³² Šķiet, ko gan vēl var vēlēties: karjeras izaugsmes iespējas, materiālais nodrošinājums un komforts garantēti. Tomēr Arvida vērtību sistēmā noteicošā ir tēvzemes mīlestība. Lai arī dzimis un audzis citā valstī un Latviju iepazīs tikai no vecāku atmiņu stāstiem, viņš viens no pirmajiem ierodas tēva dzimtajā pusē, lai atjaunotu zudušo paradīzi – neatkarīgo Latviju: *No šīs zemes es esmu ņemts! [...] Es esmu atnācis kā strazds pavasarī!*³³

G. Janovskis, vēstot par atjaunoto valsti no trimdinieka skata punkta mazliet ironiskā tonalitātē, uzsver tās iezīmes, kas bija raksturīgas 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijai (Rīgā atkal iznāk avīze *Jaunākās Ziņas*, tiek labots Brīvības pieminekļis, kas 50 gadus bijis novārtā, Latvijā atgriežas vācbalti un poļi, toties liela daļa krievu aizbrauc prom). Tādējādi rakstnieks, paužot vecākās trimdinieku paaudzes pamatnostāju, apliecina, ka jaunajai valstij jābalstās uz pagātni kā pamatvērtību; veidojot jauno pasauli, paraugs meklējams pirmskara Latvijas dzīvē.

Arvids uzsāk īstenot grandiozu plānu – viņš vēlas nosusināt Zalves purvu, lai staignājs pārtaptu auglīgā zemē. Vienam tas nav pa spēkam. Graumaļa iecerī atbalsta gan latvieši Rietumos, gan starptautiskas organizācijas. Par viņa galvenajiem palīgiem kļūst cietumnieki. G. Janovskis smalki un prasmīgi atklāj Arvida un sodīto attiecību veidošanās procesu, sarežģīto ceļu uz saprašanos. Graumalis tiek rādīts kā spēcīga, harizmātiska personība (K. Ulmaņa līdzinieks), kas spēj pārliecināt un vienot kopīgam, turklāt sabiedriski nozīmīgam mērķim, pārvarot neticību, neuzticēšanos un pretdarbību. Cīņa ar purvu, ko var saprast arī kā padomju laika mantojuma seku pārvarēšanu, prasa no cilvēka pašizliedzību, smagu darbu, kas nav paveicams bez Dieva svētības. Autora skatījumā atjaunotās

valsts uzplaukums ir panākams, ja latvietim svarīgākās vērtības ir darba tikums, ģimene un Dievs.

Vēstījumā, reprezentējot dažādus skata punktus un viedokļus, G. Janovskis nevairās arī no kritiskiem spriedumiem par sabiedrību un laika iespaidu uz tās tikumiem, piemēram:

*Varām un iekārtām mainoties, nekādas lielās pārmaiņas patiesībā nenotiek. Zemnieks pa vecam ar un sēj. Strādnieki kausē, metina un kniedē. [...] Ierēdņi noliek pie malas vecos priekšrakstus, un viņiem iedod jaunus. Un dzīve rit tālāk.*³⁴

Kopumā vērtējot, romāns *Purvā* faktiski ir trimdnieka misijas apziņas izvērsts manifestējums. Tiek portretēts trimdnieks, kurš atgriežas dzimtenē un nesavtīgi darbojas tās labā, mēģinot šeit dzīvojošos latviešos arestantos (totalitārās varas marionetēs) pakāpeniski stimulēt pašvērtības apziņu, mudinot tos kļūt par brīviem cilvēkiem, kas paši lemj, domā un veido savu jauno pasauli, iznīcinot (romānā – nosusinot) padomju sistēmas radīto purvu. Var piekrist Z. Skujiņam, kurš priekšvārdā romāna *Purvā* izdevumam pauž:

*Būtu mulķīgi iedomāties, ka Gunara tēlotais purvs ir daži simti hektāru nomaļā Latvijas stūrī. Arī būt cietumniekam ne vienmēr nozīmē sēdēt ieslodzītām cietumā. Stāsts ir par mums visiem. Un par mūsu morālo stāju. Tie ir aktuāli jautājumi – bijuši, ir un būs, un tādēļ pelna uzmanību arī šodien.*³⁵

Noslēgumā jāatzīmē, ka G. Janovska prozas darbos Latvijas koncepta izvērsumā laika aspekts ir tikpat būtisks kā telpas komponente. Prioritāri pārstāvēts urbānais telpas modelis, aktualizējot lineārā, vēsturiskā laika kontekstu. Latvijas telpaika modelējumā priekšplānā izvirzītas norises, kas tieši ietekmējušas gan paša autora kā indivīda biogrāfiju, gan latviešu tautas un valsts likteņa pavērsienus. Trimdnieka apziņas determinēta ir akcentētā koncentrēšanās uz 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijas realitātes atveidi, tādējādi iemūžinot zudušo dzimto telpaiku.

Atsauces un piezīmes:

- ¹ *Uz neatgriešanos* tika publicēts žurnālā *Karogs* 1989. gada Nr. 10, 11, 12.
- ² RMM, inv. nr. 657142, G. Janovska f.
- ³ Janovskis G. Referāts par Indru Gubiņu, lasīts Latviešu grāmatu kluba sanāsmē 1969. gada 2. novembrī. *Ciba* Nr. 1, 1970. – 25. lpp.
- ⁴ Janovskis G. Ines. Laima. *Kopotī raksti*. 6. sēj. Rīga, Elpa, 1999. – 230. lpp.
- ⁵ Janovskis G. *Rolands*. ASV, Grāmatu Draugs, 1971. – 60. lpp.

- ⁶ Janovskis G. *Mozaikas ievadam*. Rokrakstā, no S. Janovskis-Ērenpreiss privātā arhīva.
- ⁷ Lasmanis M. Ines. *Jaunā Gaita* Nr. 3, 1984. – 55. lpp.
- ⁸ Zuzena E. Mūsu literatūrā vēl neaplūkots laikmets. *Jaunā Gaita* Nr. 4, 1975. – 56. lpp.
- ⁹ Башляр Г. *Поэтика пространства*. Москва, РОССПЭН, 2004. – с. 29.
- ¹⁰ Janovskis G. Toreiz. Bez ceļa. *Kopotī raksti*. 8. sēj. Rīga, Elpa, 2001. – 9. lpp.
- ¹¹ Федоров Ф. Дом в рассказе Фр. Де Ла Мотт Фуке *Ундина*. *Пространство и время в литературе и искусстве. Дом в европейской картине мира*. 11, 1 часть. Daugavpils, Saule, 2002. – с. 38.
- ¹² Detalizētāk par mājeles semantiku G. Janovska prozā K. Hamsuna daiļrades kontekstā skat.: Kupšāne I. Hamsuns un Janovskis. *Karogs* Nr. 12, 2009. – 152.–158. lpp.
- ¹³ Janovskis G. *Uz neatgriešanos*. ASV, Grāmatu Draugs, 1973. – 235. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 261. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 123. lpp.
- ¹⁶ *Uz neatgriešanos*. Latvijas Nacionālā teātra izrāde, režisore Indra Roga, 2009. gads.
- ¹⁷ Janovskis G. Ines. Laima. *Kopotī raksti*. 6. sēj. Rīga, Elpa, 1999. – 252. lpp.
- ¹⁸ Краснова Л. В. Структуроформирующие функции пространства и времени в малой прозе Бориса Зайцева. *Творчество Б. К. Зайцева в контексте русской и мировой литературы XX века*. Калуга, 2003. – с. 16.
- ¹⁹ Janovskis G. Ines. Laima. *Kopotī raksti*. 6. sēj. Rīga, Elpa, 1999. – 294. lpp.
- ²⁰ Janovskis G. *Mozaika. Brīvā Zeme*, 1996, 12./18. augusts. – 4. lpp.
- ²¹ Janovskis G. Ines. Laima. *Kopotī raksti*. 6. sēj. Rīga, Elpa, 1999. – 299. lpp.
- ²² Turpat.
- ²³ Sināte R. Atgriešanās uz mājām. *Laiks*, 1982, 23. jūnijs. – 3. lpp.
- ²⁴ Bērziņa L. Viena jauna grāmata. *Brīvā Latvija*, 1993, 2./9. augusts. – 2. lpp.
- ²⁵ Ingridas Kupšānes intervija ar Sarmīti Janovskis-Ērenpreiss 2016. gada 5. augustā, I. Kupšānes privātais arhīvs.
- ²⁶ RMM, inv. nr. 657139, G. Janovska f.
- ²⁷ Janovskis G. Pilsēta pie upes. Smieklīgam. *Kopotī raksti*. 13. sēj. Rīga, Elpa, 2007. – 202. lpp.
- ²⁸ Turpat, 16. lpp.
- ²⁹ Turpat, 79. lpp.
- ³⁰ Turpat, 217. lpp.
- ³¹ Kadilis J. Jaunas dzīves celšana. *Laiks*, 1981, 27. jūnijs. – 3. lpp.
- ³² Janovskis G. *Purvā*. Rīga, 2012. – 44.–45. lpp.
- ³³ Turpat, 132. lpp.
- ³⁴ Turpat, 45. lpp.
- ³⁵ Skujiņš Z. Gunars Janovskis. Caurums žogā. *Janovskis G. Purvā*. Rīga, 2012. – 27. lpp.

Literatūra:

- Bērziņa L. Viena jauna grāmata. *Brīvā Latvija*, 1993, 2./9. augusts. – 2. lpp.
Gunara Janovska korespondence. G. Janovska fonds. Rakstniecības un mūzikas muzejs.
- Gunars Janovskis stāsta*. ASV, Grāmatu Draugs, 1985.
- Ingrīdas Kupšānes intervija ar Sarmīti Janovskis-Ērenpreiss 2016. gada 5. augustā, I. Kupšānes privātais arhīvs.
- Janovskis G. Ines. Laima. *Kopoti raksti*. 6. sēj. Rīga, Elpa, 1999.
- Janovskis G. *Kaijas klieudz vētru*. ASV, Grāmatu Draugs, 1977.
- Janovskis G. *Ļaudis pie jūras*. ASV, Grāmatu Draugs, 1987.
- Janovskis G. Mozaika. *Brīvā Zeme*, 1996, 29. janvāris. – 12./18. augusts.
- Janovskis G. *Mozaikas ievadam*. Rokrakstā, no S. Janovskis-Ērenpreiss privātā arhīva.
- Janovskis G. Nams Slokas ielā. *Kaijas klieudz vētru. Kopoti raksti*. 1. sēj. Rīga, Elpa, 1997.
- Janovskis G. Pilsēta pie upes. Smiekliņam. *Kopoti raksti*. 13. sēj. Rīga, Elpa, 2007.
- Janovskis G. *Purvā*. Rīga, Apgāds VESTA-LK, 2012.
- Janovskis G. Referāts par Indru Gubiņu, lasīts Latviešu grāmatu kluba sanāksmē 1969. gada 2. novembrī. *Ciba* Nr. 1, 1970. – 19.–26. lpp.
- Janovskis G. *Rolands*. ASV, Grāmatu Draugs, 1971.
- Janovskis G. Toreiz. *Kopoti raksti*. 8. sēj. Rīga, Elpa, 2001.
- Janovskis G. *Uz neatgriešanos*. ASV, Grāmatu Draugs, 1973.
- Kadilis J. Jaunas dzīves celšana. *Laiks*, 1981, 27. jūnijs. – 3. lpp.
- Lasmanis M. Ines. *Jaunā Gaita* Nr. 3, 1984. – 55. lpp.
- Sināte R. Atgriešanās uz mājām. *Laiks*, 1982, 23. jūnijs. – 3. lpp.
- Zuzena E. Mūsu literatūrā vēl neaplūkots laikmets. *Jaunā Gaita* Nr. 4, 1975. – 56.–58. lpp.
- Uz neatgriešanos*. Latvijas Nacionālā teātra izrāde, režisore Indra Roga, 2009. gads.
- Башляр Г. *Поэтика пространства*. Москва, РОССПЭН, 2004.
- Краснова Л. В. Структуроформирующие функции пространства и времени в малой прозе Бориса Зайцева. *Творчество Б. К. Зайцева в контексте русской и мировой литературы XX века*. Калуга, 2003. – с. 13–22.
- Федоров Ф. Дом в рассказе Фр. Де Ла Мотт Фуке *Ундина*. *Пространство и время в литературе и искусстве. Дом в европейской картине мира*. 11, 1 часть. Daugavpils, Saule, 2002. – с. 36–60.

Inguna Daukste-Silasproģe

VALODA UN TRADĪCIJAS KĀ ROBEŽA STARP JAUNATBRAUCĒJIEM UN MĪTNES ZEMI. LATVIEŠU TRIMDAS PROZAS TEKSTU UN IKDIENAS DZĪVES ASPEKTS

Summary

Language and Traditions as the Boundary between Latvian Immigrants and the Host Country. The Dimension of Latvian Prose Texts and Everyday Life in Exile

Language as a basis of ethnic identity, native language as a sign of ethnicity, language as the embodiment of identity – all these aspects are essential in exile situation. Once in a new host country after several years spent in Latvian community in refugee camps in Germany, the so called small Latvia, the exiles came to quite a different environment, under the conditions of much greater isolation from their countrymen. Now it was not possible to speak Latvian and care for the Latvian traditions as they were used to during the camp years. Besides that their work for daily subsistence in uncustomary linguistic environment and climate conditions now took more time than before. Latvians faced particularly sharp contrast with the new environment when they reached the distant continent Australia which expected the arrival of workforce, where the national policy was focused on assimilation of immigrants and where multicultural society was a strange notion.

The article focuses on the use of the Latvian language in another linguistic environment with the main emphasis on the fact that Latvian was used only when exiles met their countrymen, but everyday language was predominantly English. Another important aspect is the search for identity of a young person born in exile including the language they use in everyday life and other communication situations. In the course of their life in a foreign land, the new generation adopted another language for their everyday activities, but their ‘home language’ was Latvian. This theme, viewed from the perspective of different generations, may become an important field of research; however, in this article it is only outlined and not widely deployed. It becomes an exile tradition for Latvians to come together and organize concerts, singing festivities, theatre performances, and memorial and remembrance events. The native language in a foreign country is also becoming a language of books which personifies a lost and vanished world. In Latvian poetry and prose the Latvian language is lively, rich and picturesque.

It should be noted that Australians negatively perceived even a couple of Latvians speaking in their native language in a public place. Thus it can be said that language became a kind of border between Australians and the newcomers. There was also self-isolation as to the culture and traditions which made it possible

to preserve the national identity, but in everyday life Latvians had to get along with the different values of Australians, their traditions and their understanding of traditions. The boundary between the new arrivals and local people was set up by life itself: at the weekends they had their own different life and entertainment; Australian people and exiles only met at work, in everyday life, in the shop or on the bus or train.

The article provides an insight into the possibilities to use the Latvian language and traditions in exile. The research is mainly based on a small number of Latvian prose texts in exile. A range of potential study issues are raised by this article.

Key words: *native language, traditions, national identity, border, everyday life, cultural life*

*

Ieceļojot mītnes zemēs (ASV, Kanādā, Austrālijā, Brazīlijā, Venecuēlā, Anglijā un citur) pēc vairākiem latviskā kopībā aizvadītiem gadiem bēgļu nometnēs Vācijā, t. s. mazajā Latvijā, jaunatbraucēji nonāca gluži citā vidē, apstākļos, lielākā izolētībā no saviem tautiešiem. Lietot latviešu valodu, kopt latviskās tradīcijas, kā to varēja bēgļu nometņu gados, vairs nebija iespējams lielās izklīdes dēļ.

Tuvojas laiks, kad arī DP – cilvēki bez vārda un tiesībām – jau būs izklīduši pasaules klajumos. Lielās un varenās tautas ir izkaisījušas mazi trimdnieku saujiņu tālās malās aiz jūrām¹ un okeāniem. [...] Turēsim tīru latviešu valodu, svešās mēlēs mācīdamies, jo citādi mēs, kopā sanākuši, viens otru vairs nepratīsim.²

Faktiski katrā jaunā mītnes zemē veidojās savas latviskās „saliņas” ar patstāvīgu kultūras un sabiedrisko dzīvi. Savu tiesu jaunajās zemēs paņēma neierastais ikdienas maizes darbs citā valodiskā vidē, citos klimatiskajos apstākļos, proti, citādībā. Īpaši asi kontrastus izjuta latvieši, nonākot tālajā kontinentā Austrālijā, kura arī gaidīja vienkārša darba strādātājus, kuras valstiskā politika bija vērsta uz asimilēšanu, kurai bija sveša multikulturāla sabiedrība un kuras iedzīvotāji līdz 20. gadsimta 40. gadu beigām bija dzīvojuši visai izolēti noslēgtā pilsoniskā vidē. *Viņi baidās no visa svešā un svešiniekiem – tie tik ilgi ir dzīvojuši izolēti no pārējās pasaules, ka ir pārspīlēti jūtīgi pret svešām ietekmēm,³* atklāj rakstniece Lūcija Bērziņa romānā *Eiņģāna*. Kā pirmie izceļotāji uz Austrāliju no visiem DP (*Displaced Persons*) tika uzraudzīti baltieši, kuri vizuāli maz atšķirušies no austrāliešiem, tomēr *vienīgais šķērslis ātrai asimilācijai un veiksmīgai iekļaušanai jaunās zemes apstākļos bija angļu valodas nemācēšana. Šī šķērssienu bija jānojauc un tas jādara, cik ātri vien iespējams,⁴* raksta L. Bērziņa. Imigrācijas pētniece Elija Vasta (*Ellie Vasta*;

1950) norādījusi, ka 20. gadsimta 60. gados bija izteiktas asimilācijas iekšējās pretrunas:

Būt „jaunaustrālietīm” nozīmēja runāt angļiski, dzīvot starp angloaustrāliešiem un izturēties kā viņiem, bet tai pašā laikā pastāvēja darba tirgus segmentācija un sociālās atšķirības. Valdības sākotnējā politika lielā mērā bija atbildīga, ka vairākums imigrantu strādāja kā nekvalificēts darbspēks.⁵

Vaira Viķe-Freiberga iezīmējusi vēl kādas problēmas:

[..]jautājums, kā svešumā palikt un pārdzīvot, savu latvietību nezaudējūšam, uzliek trimdai īpatnējās vides un apstākļu veidotas prasības un slodzi, kādu dzimtajā zemē dzīvojot nebūtu. Trimdas sabiedrības būtiskākā raksturība ir tās eksistence kā svešķermenim vietējās dominējošās sabiedrības vidē, kā skaitliski nenozīmīgai minoritātei apkārtējā vairākuma jūrā.⁶

Jaunatbraucēju ierašanās kļuva par pārbaudījumu ne vien Austrālijas pilsoņiem, bet arī *jaunaustrāliešiem*, kā tika nodēvēti agrākie Otrā pasaules kara bēgļi no Eiropas. *Katrs pamatskolnieks zina, ka Austrālija ir ķenguru un eukaliptu zeme, bet reti kāds DP izceļotājs uz turieni ir dzirdējis, ka Austrālija ir neiecietīga, intoleranta zeme. [...] Tikai vēlāk mēs brīnāmies lasījām, ka autobusā vietējie angļi apsaukuši iebraucējus, kas sarunājušies savā mātes valodā.⁷* Šādos apstākļos latviešu valodas lietojums palika vien pašu latviskajās tikšanās reizēs, kamēr ikdienā – darba gaitās un sadzīvē – dominēja angļu valoda. Vērojams, ka notika sava veida norobežošanās nacionālās kultūras un tradīciju jomā, ļaujot saglabāt savu identitāti, kaut ikdienā nācās sadzīvot ar austrāliešu atšķirīgām vērtībām, tradīcijām, arī mentalitāti.

Raksts balstīts teorētiskā pamatā, skatīti latviešu prozas teksti, kuros atklājas šīs problēmas jau literārā formā, lai arī tie ietver pamatīgu autobiogrāfisku slāni, kā arī nedaudz sniegts ieskats ikdienas situācijās. Problēmloks iezīmēts, turpmākajos pētījumos to iespējams vērst plašāk un detalizētāk.

Dzimtā valoda svešumā

Valoda kā etniskās identitātes pamats, dzimtā valoda kā etnosa pazīme, valoda, kas prezentē identitāti, – visi šie aspekti ir būtiski, vitāli trimdas situācijā. Latvieši trimdā nonāca dilemmas priekšā: *bijis jāizvēlas starp uzticību senču valodai un nedalītu uzmanību mītnes zemes valodai. Apbrīnas vērts ir tas, ka joprojām jau vairāk nekā sešdesmit gadu, lielākā daļa ģimeņu lieto dzimto valodu un saglabā lingvistisko identitāti ar*

pienākuma, pat misijas apziņu,⁸ raksta valodniece Sarma Kļaviņa. Psiholoģe Māra Vidnere, rakstot par valodu kā etnosa pamatkomponentu, atzīst, ka valoda jau izsenis tiek uzskatīta par vienu no svarīgākajiem etniskās identitātes faktoriem⁹. Minot psihologa Džona Berija¹⁰ (John W. Berry; 1939) divu dimensiju identitātes modeli, M. Vidnere secina:

[..] etniskā identitāte savā un citās etniskajās grupās var pastāvēt relatīvi neatkarīgi viena no otras. [..] Pārstāvjiem, kas saistīti ar etnisko grupu, var būt gan stipra, gan vāja identifikācija ar savu, kā arī ar dominējošo vairākuma grupu. Spēcīga identificēšanās tikai ar savu etnisko grupu politiskā vidē var būt saistīta ar tendenci uz separātismu un nošķirtu grupas attīstību. Identifikācija tikai ar svešu grupu noved pie pilnīgas asimilācijas, t. i., citas grupas paražu, ticības un valodas pieņemšanu līdz pilnīgai to saplūšanai. Spēcīgā identificēšanās ar abām grupām liecina par integrācijas un bikulturācijas tendenci. [..] Saskaņā ar divu dimensiju modeli etniskā identitāte var būt marginalizēta, t. i., vāja, skaidri neizteikta.¹¹

V. Viķe-Freiberga norāda, ka valoda ir etniskās identitātes galvenais stūrakmens un tās saglabāšanai jāvelta īpašas pūles.¹²

Trimdas situācija, ne tikai raugoties latviešu vēsturiskās pieredzes aspektā, bet vispārīn, aktualizēja jautājumu par *pazaudēto valodu*, ko vācu trimdas rakstniecības¹³ pētnieki apzīmē kā *die verlorene Sprache*. Tiek runāts par apdraudētību un izolētību, ieslēgtību svešas valodas telpā, kad nacionālā (dzimtā) valoda vairāk kļūst par literāro, daiļdarbu valodu, iepretim ikdienas valodai. Vācu kultūrtelpā mēdz runāt par pretstatu pāriem: dzimtā valoda un svešvaloda, literārā (literatūras) valoda un sarunvaloda (ikdienas valoda) (*Muttersprache – Fremdsprache, Literatursprache – Gebrauchssprache*). Svešumā dzimtā valoda rada iespēju „dzīvot” savā kultūrvīdē, kaut arī „iekonservētā” veidā, pat sastingumā, bet, tikai izolējoties, varēja saglabāt nacionālo identitāti, kultūras piederību un pašapziņu. Vācu esejists Ludvigs Markūze (*Ludwig Makuse*; 1894–1971) uzsver, ka katrs gramatiski pareizi veidots teikums vācu valodā ir kā tilts, kā saite starp vakardien un rītdien.¹⁴ Rakstnieks Leonhards Franks (*Leonhard Frank*; 1882–1961) konstatē: rakstnieks svešumā sāpīgāk apjauš, ka nevar eksistēt bez dzīvas, pastāvīgas bagātināšanās no savas tautas valodas, bez savas jaunrades rezonanses rakstnieks nespēj eksistēt kā radoša personība, rakstnieks emigrācijā spēlē uz klavierēm bez stīgām.¹⁵ Līdzīgas pārdomas un bažas iezīmējas arī latviešu trimdas rakstniekiem. Katrai tautai ir sava dziesma, jo katrai tautai ir savāda dvēsele, savāda gara pasaule,¹⁶ raksta dzejniece Zinaīda Lazda, *sargāsim mūsu valodu šinī nacionālo vērtību graušanas laikmetā, kad visa Eiropa ir izārdīta*

tautu juceklis un visur skan visādu valodu mistrs. Tikai pašu valodā mēs varam tvert un izteikt savu domu tālos lidojumus, savu izjūtu smalkumu, savas būtes nedalāmo vienību, paust savas dvēseles drebēšanu. [..] Būt bez savas valodas nozīmē apklust arī savā garā vai meklēt citus izteiksmes veidus.¹⁷ Latviešu valodas un rakstniecības, arī latviešu rakstnieku turpmākais liktenis vai pārbaudījumi visa mūža garumā nodarbina dzejnieci.

Zeme, kurā runā svešā valodā, vienīgā, dzimtā valoda (*die Muttersprache*) – parasti ir kā mājas un patvērums, garantē drošību, siltumu un savās iespēju robežās brīnišķīgu sajūtu bezgalību,¹⁸ tā par vācu trimdas rakstniecību. Savukārt dzejniece Z. Lazda atzīst, ka šādos sajukuma laikos, kad latvieši ir izklīdēti pa dažādām zemēm un satiekas vien nejauši, it kā garām ejot, ir būtiski saglabāt kādas „pazīšanās zīmes”, „kopīgas pazīmes”, kas latviešus vieno:

Ikvienas tautas valoda pauž savas tautas īpatno garu un noder tikai tās vērtību izteikšanai. Kamēr mums, latviešiem, nebūs kāda cita valoda kļuvusi ērtāka par latviešu valodu, tikmēr teka uz mūsu gara pasauli mums nebūs aizbirusi. Tādēļ blakus svešvalodai, kuņģi zemē mēs dzīvotu, jātur pirmajā vietā un godā latviešu valoda. Tā jārunā tirā mājā, ģimenē, nejaucot kopā dažādas valodas. Jāturas pie latviešu grāmatas, kur plūst mūsu dzīvā valoda, kur gars ar garu latviski sarunājas. Jāturas pie latviskām ierāžām, atmiņām. Jāsanāk kopā, jāsapulcējas, lai stiprinātos, veldzētos.¹⁹

Analizējot latviešu trimdas situāciju un valodas lietojumu, filozofe Dace Bormane uzver: *Latviešu trimda Rietumos ir varējusi atļauties „nebēgt valodā” vai tieši pretēji – būt valodā.*²⁰

Rezumējot valodas lietojumu svešuma apstākļos, jāpiekrīt V. Viķes-Freibergas atziņai:

[..] tā noteikti ir *parallelkultūra vai subkultūra, t. i., grupa, kas, kādā plašākā sabiedriskā vidē dzīvodama, savas dzīves emocionāli nozīmīgāko daļu pavada savā slēgtajā vidē, tur, turpinot kopt savas tradīcijas un sekot sev īpašiem ideāliem un vērtībām. Šādi apstākļi cilvēkam uzliek prasību dzīvot dubultdzīvi vienlaicīgi divās atšķirīgās sabiedrībās, kam katrai ir vismaz daļēji pretrunīgas prasības. Iesaistīšanās trimdas latviešu sabiedrībā nozīmē norobežoties no vietējās vides un uzturēt tādu kā cietokšņa mentalitāti, lai pretotos asimilācijai.*²¹

Dzīvošana trimdā iziet ārpus agrāk Latvijā ierastās dzīves – vides, kultūras, sadzīves un sabiedriskām rosmēm. Tā kļūst par dzīvi aiz-robežas, ārpus Latvijas (valstiskā un kultūras nozīmē), tomēr mēģinot uzturēt un turpināt latvisko dzīvošanu, domājot Latviju.

Latvietis Austrālijā: svešinieks svešumā

Uz šī kuģa ir apmēram četri simti latviešu. Tie Austrālijā dzīvos nevis vienkopus, bet būs izkļiedēti pa visu lielo kontinentu. Vai tādos apstākļos iespējams uzturēt kādu sabiedrisku darbību, kopt latviešu tradīcijas, saglabāt savu valodu,²² retoriski jautā varonis Richarda Krauļa romānā *Jaunaustrālieši*. Tieši neziņa, kas sagaida jaunajā zemē, asāk iezīmē bažas un bailes. No latviešu trimdas mītnes zemju kopuma izraudzītais Austrālijas piemērs izteikti atklāj jaunatbraucēju sajūtas, atsvešinātību, tāluma un citādības dimensiju, tostarp arī latviešu valodas iespējamību vai ierobežotību jaunajos apstākļos.

*Vairums austrāliešu svešvalodas nemācēja un tiem trūka pieredzes citu valodu mācīšanā, tādēļ, imigrācijas akcijai sākoties, tie ticēja, ka vidēji apdāvinātam iecerotājam vajadzētu varēt angļu valodu iemācīties astoņu nedēļu laikā. Bija tikai jālietā pareizā metode, jāatrod istā valodas mācīšanas atslēga. [...] Tad nebūs plaisas starp saimniekiem un viesiem un iespējamās grūtības lielajā emigrācijas akcijā būs novērstas.*²³

Ilgus gadus dzīvojuši noslēgtā vidē un valodas telpā, austrālieši bija rezervēti pret jaunatbraucējiem, kuri turklāt runāja citā valodā. R. Kraulis romānā *Jaunaustrālieši* tēlo ainu vilcienā, kurā brauc arī daži latvieši un sarunājas latviski. Viņiem tiek aizrādīts: *Te visi runā angļiski, kāpēc jūs buldurējat svešā mēlē?*²⁴ Savukārt L. Bērziņa romānā *Eingāna* ievij šādu sarunu:

„Dāmas, nerunājiet tik skaļi. Citi uz mums jau sāk skatīties. Austrālieši nemīl, ka runā citā valodā. Grib, lai visi iemācās angļiski un tad runā angļiski, kaut arī lauzīti.”

„Laiks viņiem pierast pie svešu valodu skaņām. Ja jau tik daudz svešinieku ievēd katru gadu, tad jāsamierinās ar domām, ka visi austrālieši nav britu izcelsmes un tie lietā citas valodas savā starpā.”

„Jā, bet austrālieši nevar pie tā pierast,” teica lielais jauneklis klusā balsī. [...]

„Gan austrālieši pieradīs pie svešu valodu skaņām. Es gan nedomāju lietot angļu valodu sarunā ar latviešiem, vai kaut kādā veidā kļūsināt savu balsi,” teica Anna varonīgi.²⁵

Rakstniece spiesta atzīt: *Jaunais latvietis pat baidījās brīvi runāt latviski ārpus nometnes.*²⁶ Vietējie iedzīvotāji pamatos neizprata Austrālijas valdības politiku, ievēdot tik daudz svešinieku no Eiropas. Viņi šajā situācijā saskatīja pat zināmu apdraudējumu: *šie bēgļu bari, kas te katru dienu pienāk, Austrāliju iedzīs postā.*²⁷ Tālab nereti tēlotas un aprakstītas situācijas, kad austrālieši pamatiedzīvotājos noraudzījušies ar pārākuma sajūtu:

[...] uz iebrāucējiem, kas bija izķepurojušies malā lielajā kontinentā un nu mēģināja rast pamatu zem kājām. [...] Pēc vietējo domām šiem svešiniekiem, kas bija izskaloti krastā pēc lielas vētras un ieradušies tukšām kabatām, vērtības nebija nekādas. Lielākais viņu grēks, protams, bija tas, ka tiem nebija naudas, mazākais, ka tie nepārvaldīja vai ļoti vāji pārvaldīja angļu valodu. Katrā ziņā tie bija otrās šķiras pilsoņi. Ja kāds no tiem vēl maldīgi domāja, ka der citam darbam, ne tikai fiziskam, tam šī doma bija iespējami ātri jāizravē.²⁸

Jāatzīmē, ka valoda (latviešu valoda), latviski teikts vārds svešuma apstākļos iegūst lielāku slodzi un konotāciju. Trimdiniekiem nereti rodas iluzora sajūta, ka mājas/patvērums no svešuma ir valodā. 1971. gada 26. maijā Arturs Plaudis no Melburnas Pāvilam Klānam uz Kopenhāģenu rakstīja:

*Vārds ir lokans kā bērza zars, tas reizē var izteikt laiku, skaitli, kārtu un visādas niansas. [...] Valoda, dziesma ir bijusi mūsu stiprums. Bet kā būs tālāk? – Kādreiz kādā latviešu pusstundā Austrālijas raidītājā intervētājs jautāja kādai latvietei izbrīnījies: ja nu viņa tik cieši pie savas valodas turoties, vai tad viņa domājot, ka ar to viņa iegūšot kādu praktisku labumu? Kāda starpība mentalitātē. Kamēr mūsu problēma ir: to be or not to be, viņa: to me or not to me.*²⁹

Šajā atziņā iezīmējas būtiska vērtību sistēmas atšķirība jaunatbraucēju un vietējo vidū, kuri, pretēji latviešiem, neizjūt savas dzimtas valodas un kultūras apdraudējumu. Savukārt dzejnieks Teodors Tomsons atzīst:

*Latvija ir ne vien tas zemes stūrītis, kuņā esam dzimuši un uzauguši, bet tā ir katra vietēja visā plašā pasaulē, kur skan tīra, krāšņa un bagāta latviešu valoda.*³⁰

Robežu starp jaunatbraucējiem un vietējiem Austrālijā veido pati dzīve, jo nedēļas nogalēs katram no viņiem ir sava izklaide un atpūta:

Piektdienas pēcpusdienas pavadišana krogū bija austrāliešu tradīcija, no kuras tik viegli vis nevarēja atteikties. [...] lai pēc tam, katram izkļīstot uz savu pusi, pavādītu sestdienu un svētdienu pēc savas patikas, vienam spēlējot golfu, otram ejot uz zirgu skriešanās sacīkstēm, trešajam dodoties izbraukumā ar ģimeni, lai vienu vai divas dienas maksšķerētu, brauktu ar laivu vai tāpat pabraukātos savā mašīnā. Paulis tad uz divi dienām pārcēlās latviešu pasaulē kopā ar Annu un saviem draugiem [izcēlums mans. – I. D.-S.].³¹

Šajos pāris teikumos rakstniece precīzi iezīmē divpasaulību (dzīvošanu divās sabiedrības daļās) un šo divu pasaulu šķirtību vai pat zināmu paralēlu pastāvēšanu. Savukārt latvieši pēc angļiskā vidē aizvadītas darba

nedēļas garīgu atveldzi meklē latviešu sabiedrībā, faktiski noslēgtā latviskā vidē – vienas pilsētas, vienas latviešu biedrības, vienas latviešu draudzes u. tml. ietvaros.

Trimdā dzimušais jauniešs un latviešu valodas lietojums

Literatūras kritiķis Jānis Andrupš atzīst, ka trimdā cilvēks nonāk apstākļos, kad viņa nacionālā daļa kļūst par svešķermeni.³²

*Un ar šo momentu, kad emigranta nacionālais elements saduras ar svešu nacionālu vidi, sākas visas trimdas problēmas, kas varbūt ir smagākās, kādas cilvēkam var liktenis uzlikt un kuņas ir risinājuši trimdinieki jau gadu tūkstošus pirms mums un risinās vēl gadu tūkstošus pēc mums.*³³

Vēl viens būtisks aspekts jaunieša identitātes meklējumos ir valodai – kādu valodu tas ikdienā un saziņai lieto. Ieilgstot dzīvei svešumā, jaunajai paaudzei par ikdienas valodu kļūva cita valoda, bet par „mājas valodu” – latviešu. Jūlijs Roze 20. gadsimta 60. gadu izskaņā konstatē: *Vecākā paaudze domā latviešu leksikā un ir vienādi veikla abās valodās, bet jaunatne runā ar latviešiem angļiski vai savas angļiskās domas pūlas tulkot latviski.*³⁴ Latviešu trimdas jauniešu izdevumā Mēs 20. gadsimta 60. gadu pirmajā pusē tika aktualizēta valodas problēma; redakcijā iesūtītā slejā 1965. gadā publicētas šādas pārdomas:

*Latviešu jauniešiem svešumā nav viegli. Viņiem lielākā dienas daļa jāpavada svešā tautā un svešā kultūrā. Tādēļ ir labi saprotams, kāpēc latviešu jauniešus var ievilkt svešu tautu saimē. Par latviešiem šādos apstākļos paliek tie, kas no mazām dienām audzināti atziņā, ka latviešu kultūra ir izvēle, nevis kaut kas uzspiests, vai arī tie, kas savos padsmītnieku gados paši izšķiras, ka būt latvietim nav grēks, bet privilēģija.*³⁵

Kā problēma tika atzīmēts fakts, ka jaunie savu valodu mācījušies trimdā un pa vaļas brīžiem, jo skolā [latviešu sestdienas / svētdienas skolā] un ārpus mājas neviens to nerunā.³⁶ Kad 1963. gadā rīkots forums par latviešu valodu, tajā iesaistījās jaunieši no dažādām mītnes zemēm³⁷, un Juris Jaunzems no Ņujorkas (ASV) atzina, precīzi iezīmējot vecāku un viņu svešumā dzimušo bērnu atšķirību (latviešu) valodas lietojumā: *Svešvaloda viņiem nav svešvaloda. Latviešu valoda viņiem ir svešvaloda. Dzīve viņiem rit visā dziļumā un seklumā Amerikā, Austrālijā, Zviedrijā un citur, ne Latvijā. Neviens viņiem nepārtulko dienā redzēto, skatīto, dzirdēto latviešu idiomā un valodā.*³⁸ Savukārt topošā dzejniece Paulīne Zalāne piebilst: *Visumā, tomēr, valoda ir pēdējā kopīgā saite. Bez latviešu valodas nemaz nav iedomājama latviskā pasaules pastāvēšana. „Asins radniecība” vien nevar piesaistīt cilvēku tautai, ja valoda un gars zuduši.*³⁹

Visi foruma dalībnieki kā būtiskāko faktoru tam, vai jauniešs paliks vai aizies no savas tautas (arī valodas aspektā), akcentēja ģimeni, valodas lietojumu un latviskās grāmatu pasaules iepazīšanu. Rakstniece Indra Gubiņa 1974. gadā atzīst, ka svešumā dzimušie bērni no mītnes zemes valodas nekur neizbēgs un to iemācīsies paši.

Bet latviešu valodas izjūtu viņi var iegūt tikai, augot un dzīvojot šai valodā, un to savukārt var dot tikai māja, respektīvi, ģimenē lietota valoda. [..] Bērnam pašam taču šī valoda ir ne tikai derīga, bet pat nepieciešama, tā ir durvis uz latviešu kultūru, piederības sajūtu un uz savu vecāku izpratni. Vai tiešām gribam viņiem šīs durvis aizcirst?⁴⁰

Latviešu valodas lietojumā trimdas zemēs jauniešu vidū bija vērojama īpatnēja tendence – nereti, satikušies ar vienaudžiem, viņi runājuši angļiski, bet, nonākot saskarē ar citu zemju jauniešiem, visbiežāk sarunājušies latviešu valodā. Jauna latviešu meitene Ilze Līcīte Viļņa Baumaņa romānā *Pārbaudījums*, tiekoties ar citiem jauniešiem pulciņā, teic:

*[..] mēs varētu sargāt savu valodu. Mazliet piespieties un savā starpā sarunāties tikai latviski, vai ne? Angļu valodu mēs ikviens protam un pratisim aizvien labāk – tā pielīp kā piķis. Bet dzimtā valoda mums jākopj pašiem.*⁴¹

Jaunākai paaudzei svešumā latviešu valoda kļūst par ceļu, lai iepazītu latviešu kultūru. Viņiem tā jāapgūst papildus, brīvdienā – latviešu sestdienas vai svētdienas skolās, jo ikdienā galvenokārt to nelieto. Irma Viksniņa romānā *Absolventu klase* tēlojusi latviešu skolu un tās audzēkņus *Vējainā pilsētā* (Čikāga) – abiturientu klasi un mazos sākumskolas bērnus. 2. klasē mācās arī puisēns no jauktās ģimenes, kuram problēmas ar latviešu valodu, tomēr tēvs (amerikānis) viņu ved uz skolu. Uz jautājumu, kālab tas viņam ir svarīgi, Andra tēvs atbild:

Kāpēc lai viņš nemācītos latviešu valodu? Vispirms – viņa māte ir latvietē, radi no mātes puses arī ir latvieši. Katra valoda cilvēku dara bagātāku, pie tam latviešu valoda Andrim nav svešvaloda. Tā ir viņa mātes valoda. Valoda ir atslēga, kas atslēdz tautas kultūras vērtības. Kā es varētu savam bērnam to liegt?⁴²

Tomēr – latviešu jaunieši nereti pretojas latviskajām mācībām, jo nesaskata to jēgu un nozīmi: *[..] kāda starpība, vai latviešu skolā esmu gājis vienu gadu vairāk vai mazāk. Diploms? [..] To kaķis var uz astes aiznest. Kāda tam nozīme? Lieks papīrs!*⁴³ Uz ko gan cits, gandrīz absolvents, Aivis atbild:

Protams, diploms par latviešu ģimnāzijas beigšanu nekādas tiesības nedod. Tur tev taisnība, tomēr savu kaķim uz astes likt es negribētu. Ne visu pasaulē var vērtēt, prasot, kāds tur labums. Tā nevar vērtēt arī latviešu ģimnāzijas diplomu. Tas liecina, ka esi pabeidzis latviešu skolu, ka esi gribējis un centies palikt pie latviešiem. Tas ir apliecinājums sabiedrībai, ka esi izturējis pārbaudi un tev var uzticēt pienākumus, ko no mums prasa trimda un Latvijas nākotne!⁴⁴

Cita absolventu klases jauniešu Ranta vairs nevēlas apmeklēt latviešu ģimnāziju. Arī viņas amerikāņu draudzene nesaprot, kāpēc jāiet uz to latviešu skolu: *Pie tam sestdienās, kad katrs var darīt, ko grib. Es neietu!*⁴⁵ Abu draudzeņu starpā raisās šāds dialogs:

[Ranta] *Lieta tāda, ka latviešu vecāki grib, lai bērni izaug par latviešiem, runā latviešu valodu, dzied latviešu dziesmas. Un tā. Tamdēļ ir latviešu skola.*

[Sandra] *Bet ko tu domā ar savām latviešu dziesmām, latviešu valodu, un citām būšanām iesākt? [..] Kāda jēga mācīties latviešu valodu, ko neviens Vējainā pilsētā nerunā.*

[Ranta] *Tā nu nav! Kāds nieks runā!*

[Sandra] *Daži runā. Bet kad reiz veikalā satikām tevi ar vienu no latviešu meitenēm, jūs runājāt angļu valodā.*

[Ranta] *Nu, jā... [..] Angļu valodā vieglāk izteikties.*

[Sandra] *Nu kāpēc tad jāmācās tāda valoda, kurā nevar izteikties?⁴⁶*

Jaunās paaudzes valodas lietojums un attieksme pret tēva/mātes valodu, kuru viņi vairs neuzlūko par dzimto valodu, spilgti, pat nedaudz kontraversāli, tēlots Lūcijas Bērziņas romānā *Līdzinieks*. Galvenā literārā varoņa Andra ieskatos valodas prasme vairs netiek uzlūkota kā nacionālās identitātes zīme, bet uztverta vien kā vēl viena svešvaloda. Sarunā ar profesori izgaismoja Andra (dzimis bēgļu nometnē) attieksme pret vecāku (latviešu) valodu:

[Andris] *Es neesmu latvietis, – teica Andris spītīgi arvien vēl lietādams vācu valodu. – Esmu kosmopolīts. Mani vecāki ir latvieši, un tie ticēja, ka arī es sevi par tādu atzīšu. Bet es par sevi nedomāju kā par latvieti.*

[Profesore] *Bet jūs runājat latviski...*

[Andris] *Jā, es runāju, – arī Andris lietāja latviešu valodu. – Bet es runāju arī trīs citas valodas. Valoda ir tikai līdzeklis, ar ko ļaudis sazinājas viens ar otru. [..]*

[Profesore] *Tikai vienā valodā cilvēks var skaisti un dziļi pateikt to, ko izjūt, un tā ir mātes valoda.*

[Andris] *Tie ir māņi, kundze, veclaiku māņi. Esmu saviem vecākiem pateicīgs, ka viņi man deva izdevību iemācīties vienu valodu vairāk.⁴⁷*

Indra Gubiņa romānā *Uz akmeņa stāvēdams* vidējās paaudzes latvietes Mariannas izjūtas raksturo kā *bezpaaudzes piederīgu* (tikpat kā nav atmiņu par Latviju, mainot mītnes zemes, tā arī nekur nav „iesakņojusies”, neizjūt piederību): kā maza meitene, viņa bēgļu laivā mērojusi bīstamo ceļu uz Zviedriju; tur nodzīvotos sešus gadus atminas ar zināmu smeldzi. Viņa visasāk kā bērns ir izjutusi valodas barjeru (valodas nezināšanu):

Sākumā neviens nekā nesapratām. Kaut jūs zinātu, kas tā par šausmīgu sajūtu, iet skolā un nevarēt ar citiem sarunāties. Gribi ko prasīt, nezini – kā. Es blenzu uz citiem bērniem, teicu kaut ko latviski, viņi savukārt blenza uz mani kā uz kādu ērmu. Tie tomēr vēl bija mazi bērni un pieņēma mani tādu, kāda es biju – bez valodas. Bet uz ielas citi, lielākie, tie gan mūs tik mierīgi nepieņēma. No tiem dabūju daudz ciest!⁴⁸

Kad vecāki pēc sešiem gadiem pārceļas uz dzīvi Kanādā, Mariannai otrreiz nākas pieredzēt to pašu situāciju – apmeklēt skolu svešā vidē, svešā zemē un bez valodas zināšanām, jo ne vecāku latviešu valoda, ne apgūtā zviedru valoda šajā zemē netiek praktizēta. Šādas problēmas gan nerodas Kanādā dzimušajam jauniešim Gatim, kurš teic:

Kanādā ir tādu daudz, kas neprot angļiski, un par to neviens neuztraucas. Kad es sāku skolu, es arī angļiski nepratu, kaut esmu te dzimis. Mājās jau mēs runājām tikai latviski.⁴⁹

Skatot gan ikdienas situāciju atainojumu, gan literāros tekstus un citus avotus, kļūst skaidrs, ka (latviešu/dzimtās) valodas lietojums dažādās mītnes zemēs un ar to saistītās problēmas diferencējas pa paaudzēm. Ļoti personiska un smeldzīga (*Mēs visi piedzimstam valodas vidē, bet, ja nu šī valoda netop par valodu, kurā mēs runājam?*⁵⁰) ir dramaturga Jāņa Baloža pieredze: piedzimis cukurražošanas pilsētiņā Austrālijā, kur neviens, izņemot viņa septiņu cilvēku ģimeni, nerunāja angļiski, nonācis bērnamā Taunsvillā⁵¹, kur *mums gan oficiāli, gan neoficiāli ieteica latviski nerunāt. Angļu valoda bija ne tikai pielāgošanās, bet pat izdzīvošanas valoda. Pat tēva apmeklējuma laikā mums visiem, ieskaitot manu tēvu, lika runāt angļiski*⁵². Smeldzīga ir viņa atziņa par „pazaudēto valodu”: *Nespēja brīvi sazināties latviešu valodā man bija šķērslis, lai būtu kopā ar latviešiem.*⁵³ Tādējādi viņa literārā darba valoda ir angļu valoda, kuru nav pazaudējis un nevar atļauties pazaudēt, tomēr *par savu īsteno balsi jāsaka, ka vēl arvien saucu no kādas nenoteiktas teritorijas, kas atrodas kaut kur pa vidu, ne šeit, ne tur, neesmu ne latvietis, ne austrālietis, bet, ļoti iespējams, abi*⁵⁴.

Filozofs Jānis T. Ozoliņš, dzimis Austrālijā, uzsver, ka valoda ir būtisks aspekts, bet tikpat svarīga ir pieredze, kas iegūta, uzaugot noteiktā vidē.

Uzaugot noteiktā vidē, mēs apgūstam vērtības un pasaules uzskatu, kas nāk mums dzīvē līdzīgi praktiski bez izmaiņām. [...] Latvieši – austrālieši ir līdzīgi adoptētiem bērniem: viņi mil viņus pieņēmušo valsti, bet alkst iepazīt arī savu īsto dzimteni.⁵⁵

Jaunās paaudzes valodas lietojums un attieksme pret tēva/mātes valodu, kuru viņi vairs neuzlūko par dzimto valodu, mēdza būt diametrāli pretēja, tomēr nenoliedzami, ka tēva un mātes valoda kļuva par atslēgu uz tautas vēsturi, folkloru, literatūru un kultūru kopumā, tā kļuva par saikni starp pagātni, tagadni un nākotni.

Valoda un tradīcijas: vecāku paaudzes sasaiste ar Latviju (zudušo pasauli); savu tradīciju apliecinājums svešā vidē

Svešā zemē un citu tautu kultūrvides un tradīciju ieskausti, latvieši tomēr centās uzturēt, jaunajā vidē un apstākļos „ievieš” latviešu tradīcijas. Tā bija vitāla nepieciešamība, lai nepazaudētu nacionālo piederību, savu sakņu sajūtu. Turklāt tradīcijas svešumā kļuva arī par simbolisku saiti ar agrāko dzīvi, Latvijas kultūrvīdi, tādējādi apliecinot, ka nekādas „dzelzs sienas” nespēj šķirt tautu, jo tās ārpus visām politiskajām, ideoloģiskajām barjerām nepārprotami vieno kopīga valoda un kultūra.

Nonākot jaunajās mītnes zemēs, latvieši, nedaudz iedzīvojušies, pamanija kontrastus, atšķirības no Latvijas, tās kultūras un tradīcijām. Austrālijā latvieši iezīmēja arī mentalitāšu atšķirības – austrālieši interesējās par sportu, zirgu sacīkstēm, daudz laika pavada ārā, tomēr visur brauc tikai ar auto, kamēr latvieši daudz staigā kājām. *Ļaudis šeit gribēja, lai citi tiem kavētu laiku, tie skatījās filmas, komēdijas, sporta sacīkstes. Priecājās par to, ko rādīja citi, profesionāli liksmes radītāji. Bet vai paši viņi spēja radīt liksmi?*⁵⁶ Kaut arī latvieši pēc rakstura ir atturīgi, tomēr Austrālijā viņi ievēro to, ka vietējie iedzīvotāji neizrāda savas emocijas, savalda īgnumu un nekad nav sliktā omā. Austrālietis Allens L. Bērziņas romānā *Eingāna* teic:

Jūs, eiropieši, esat pieraduši pie sēdēšanas istabā un grāmatu lasīšanas. Austrālijā telpās nebūtu daudz jāuzturas. Jāinteresējas par sportu un jāpriecājas par svaigo gaisu.⁵⁷

Par sava veida tradīciju trimdas apstākļos kļūst latviešu kopā sanākšanas literāros, muzikālos, sabiedriski politiskos sarīkojumos, koncertos, dziesmu dienās, latviešu teātru/kopu izrādēs utt. Rakstniece L. Bērziņa

šo trimdinieka nepieciešamību atklāj šādi: *Strādājot fabrikās kopā ar ļaudīm, kam nebija nekādas intereses par grāmatām, bija radušās grūti izteicamas slāpes pēc lasīta un dzirdēta latviešu vārda.⁵⁸* Savukārt kādā citā romāna fragmentā precīzi atklāj šo „patvēruma” sajūtu valodā, literatūrā un miniatūrā latviskā vidē (katra latviešu pulcēšanās kā neliels Latvijas ikdienas/kultūras dzīves modelis), kas izteikti iezīmē norobežošanas un „dzīvošanu” pagātnē.

Latviešu pulciņš, kas bija sanākuši, lai klausītos darbus, lasītus savā valodā, atteicās tagadni pieņemt. Tagadne bija nenozīmīga, tā bija tikai tilts starp to, kas bijis, un to, kas būs. Lai nezaudētu garīgo līdzsvaru svešajā kontinentā, vajadzēja izjust, ka iederies kaut kur, ka esi kādas grupas sastāvdaļa, ka šai grupai ir saites ar tavu pagātni un tā saistīs tevī arī nākotnē. Bija vajadzīga kontinuitāte.⁵⁹

Annas krusttēvs, kādreizējais saimnieks Lejiņš, šajā romānā precīzi iezīmē vecākās paaudzes nepieciešamību tikties⁶⁰, galvenokārt lai parunātos latviešu valodā: *Latviešu valodu gan man vienmēr gribas dzirdēt. Piecus gadus jau mocos ar to svešo valodu, tomēr tā īsti ar kaimiņiem vēl nevaru saprasties.⁶¹*

No vienas puses, pirmie mēneši iecerotāju nometnēs veidoja robežu no ār pasaules, distancēja no jaunās pasaules un vides, bet, no otras puses, tikai šeit, šajā norobežotajā vidē (nometnē) ar žogu visapkārt bija iespējams latviešiem brīvi sarunāties latviski, pat svinēt svētkus. Nonākusi ārpus dažādu tautību nometnes žoga, Anna L. Bērziņas romānā *Eingāna* atzīst: *Esmu noilgojusies pēc latviešu sabiedrības. [...] vislabāk var saprasties ar ļaudīm, ar kuriem tev bijusi vienāda pagātne, vienāds liktenis. Tevi saprot bez liekiem gariem ievadiem.⁶²* Rakstnieces paustais par latviešu valodu un tās lietojumu trimdā (literāros sarīkojumos, dzejas lasījumos) izteic būtisku kvintesenci visai latvieša sajūtai, dzīvojot tālu projām no mājām un dzimtās zemes: *[...] siltās latviešu valodas skaņas neitralizēja svešuma izjūtu.⁶³*

Dažas latviskā tradīcijas Austrālijā

Te jau viss citādāk, jo Jāņos mēs salstam un Ziemassvētkos svīstam,⁶⁴ nedaudz ironiski, toties precīzi svešādo dzīvošanu tālajā kontinentā ieskicējis Sidnejas latviešu kultūras dzīves organizētājs Spodris Klauverts. Latvieši Austrālijā kopj latviskā tradīcijas – svin Jāņus un Ziemassvētkus (Austrālijas pašā karstumā), dzied koros un dejo tautas dejas, spēlē teātri, tiekas literāros sarīkojumos un veido jaunas tradīcijas, piemēram, kopš 1951. gada riko Kultūras dienas, kas manifestē svešumā visu latviešu

kultūras bagātību. Tās ar laiku kļuva par neatņemamu latviskās Austrālijas sastāvdaļu:

Daudziem simtiem latviešu Ziemsvētku laiks Austrālijā nozīmē ceļa jūti uz Kultūras dienām. Mēs dodamies ceļā uz Sidneju, Melburnu, Adelaidi vai Brisbenu, lai pie latviešu mākslas un kultūras avotiem smeltos spēkus nākošā gada dzīvei un darbam. Daudzi pareizi šos ceļojumus nosaukuši par svētceļojumiem. Tādi tie arī ir – svētceļojumi uz mūsu gara un kultūras parādēm – kultūras dienām,⁶⁵ rakstīja Eduards Šmugajs.

Tiesa, šādas latviskas tradīcijas ne vienmēr atradušas vietu literārajās tekstos, bet biežāk periodisko izdevumu lappusēs. Tomēr ieskatam interesanti varētu šķist vēl ieceļotāju nometnē svinētie Ziemassvētki austrāliešu stilā, kas kontrastē ar latviešu svētku izjūtu un pašu svinēšanas procesu, kas atklājas L. Bērziņas romānā *Eingāna*. Pirmām kārtām asi kontrastē klimatiskie apstākļi. Latvijā ierasto ziemu Austrālijā neatrast, to apjauš arī nesen tur ieceļojusi Anna:

Ziemassvētki neiederējās vasaras kņadā. Ieceļotājiem drīz bija skaidrs, ka austrālieši nezināja, ka var svinēt svētku vakaru. [...] Skaļruni no rīta līdz vakaram atskaņoja „Klusa nakts, svēta nakts”.⁶⁶

Ieceļojušos bēgļus administrācija aicina uz koncertu, savukārt nometnes skolotāji aicina apkopēju, latvieti Annu pievienoties Ziemassvētku svinībām:

Jaunās skolotājas jau bija ķērušās pie darba un zieda sviestu uz sālītiem siera biskvītiņiem. Bija sagatavotas dažādas aukstas uzkodas. Mazā telpa bija pienācīgi uzposta svētkiem, raibiem baloniem pie griestiem, krāsainām papīra vitnēm no vienas sienas līdz otrai, zelta zvaigznēm virs pelēki krāsotajām durvīm un mazajiem logiem.⁶⁷

Turpmākajās romāna lappusēs, kur iezīmēts šis Ziemassvētku laiks, autore ieskicē atšķirības svētku izpratnē, svinēšanas tradīcijās:

[Allens] *Cēlā eiropiete, vai tad jūs nemaz vairs neprotat priecāties? Ziemsvētki ir prieka svētki, arī jums jābūtu liksmoties. [...] Kas būtu Ziemsvētki bez baloniem un bez taurītēm? [...] Redzēju Vācijā Ziemsvētkos izpušķotu eglīti. Arī tajā bija sakārtas dažādas bumbiņas un spīguļi. Un vācieši sēdēja pie eglītes un dziedāja svinīgiem ģimījiem. Vai tas nav bērnišķīgi? Ha, ha...*

[Citi skolotāji] *Žēl, [...] ka mēs saviem skolēniem nevaram parādīt, kā jāsvin austrāliešu Ziemassvētki. Tie droši vien savās istabīnās dedzina svecītes, saspraustas prieku zariņos, un dzied savas svētku dziesmas.⁶⁸*

Rakstnieces L. Bērziņas tēlotajā ieceļotāju nometnē tiek svinēti latviskie Jāņi, kas, tieši tāpat kā Ziemassvētki, iezīmē izteiktu kontrastu, pat zināmu svētku neiespējamību, jo latvisko Jāņu svinēšanas laiks Austrālijā ir visvērākais un negantākais laiks; šādos klimatiskos apstākļos ir visai problemātiski izdzīvot latvisko Saules ritu. *Jāņi – ziemas vidū! Br... man top auksti, par to domājot.* [izcēlums mans – I. D.-S.]⁶⁹ Un tomēr latvieši nometnē dabū atļauju svinēt Jāņus. Komandants pat apsola svētku rīkotājiem lielu zāli dejošanai:

[...] tas pat atvēlēja nometnes mašīnas jaunu eikalīptu kociņu atvešanai zāles dekorēšanai. Meiju vietā! Eikalīptu lapas neizskatījās pēc bērzu lapām, tās nebija isti zaļas, bet gandrīz brūnas, notiklotas sīkām sarkanām dzīslīnām. Jaunie kociņi nosedza pelēkās ēdamistabas sienas. Starp eikalīptu lapām bija piestiprināti latviešu bērnu zīmētie un no papē izgriezti latviešu ornamentu un ēdamistabas vidū uzstādīja nometnes iedzīvotāju apbrīnas objektu – Jāņu mucu. Latviešu inženiera pagatavoto papē mucu no iekšpuses apgaismoja stipra elektriskā spuldze, un mucā ievietotā pūšamā ierīces lika celties gaisā sarkanām un dzeltenām papīra strēmelēm. Iespaids bija tāds, it kā muca degtu gaisās liesmās. Ārpusē mucai bija uzvilktas reālistiskas stīpas. Visu dienu gar latviešu „Jāņu mucu” godbijīgi defilēja citu tautību nometnes iedzīvotāji, kas nebija lūgti latviešu svinībās.⁷⁰

L. Bērziņa tēlotajā ieceļotāju nometnē notiek latviska ligošana, dziedāšana, dejošana, kaut vai apkārtnē nekas nespēj radīt Jāņu sajūtu; viesi (citu tautību ieceļotāji) tiek cienāti ar pīrādziņiem, Jāņu sieru un alu. Šādas svētku svinēšanas ainas, kas tēlotas ieceļotāju nometnēs, ļauj latviešiem kaut uz mirkli aizmirst to, ka viņi ir tālu projām no mājām, ka viņi atrodas nometnē, kas apjozta ar žogu, tomēr šie mirkli rada vienreizēju kopības sajūtu.

Rakstīt latviski vēl joprojām nozīmē piederēt pie tādas kultūras un izteikties tādas kultūras apjomā, kuņas robežas ir tās valoda. Tas nozīmē ierobežotu lasītāju skaitu. [...] sava valoda kļūst par rakstnieka ģeogrāfiju, vēsturi, biogrāfiju un cietoksni. Rakstīt latviski ir ar vienu roku izdarīt izrakumus senču pilskalnos, ar otru konstruēt telpas kuģi, kas, vienkārši runājot, nozīmētu celt gaismā senās valodas bagātības un vienlaikus nenokavēt nevienas jaunas lietas, jēdziena un situācijas pierakstīšanu latviešu valodā,⁷¹ savulaik rakstīja Aivars Ruņģis, apliecinot, ka latviskā pasaule iegūst „patvērumu” latviešu valodā uzrakstītā grāmatā. Valoda svešuma apstākļos kļūst par fiksētu grāmatu valodu, kas ietver arī kādu zaudētu pasauli (Latviju, agrāko dzīvi, mājas, ģimeni, pašiem savu valsti u. tml.), kas nereti „patvērusies” gan sava laika rakstnieku darbos jau ar nostal-

ģisku nokrāsu, gan arī latviešu klasiķu darbos, bet šolaiku lasītājam ļauj ielūkoties kādā aizgājušā laikmetā un izjūtās. *Paradoksu zeme. Tā ir bijusi viesmīlīga, bet iedzīvotāji palikuši tikpat atturīgi kā sākumā. Tie dalās ar mums zemes turībā un nekad nav lieguši brīvību – mēs savaram rikot savus Dziesmu svētkus, savas sanāksmes, celt savus latviešu namus.*⁷² Par savdabīgu miniatūru Latviju, noslēgtu nacionālu kopu kļūst latviešu sabiedrība svešumā tās pulcēšanos brīžos, kaut uz mirkli ļaujot aizmirst ikdienu svešumā un svešos apstākļos, kur ikdienu aizrit citā valodā, citos ļaudīs, kamēr nedēļas nogale kļūst par latviešu pasauli.

*Kā atsvars un kompensācija visam zaudētajam tad kļūst latviskā trimdas sabiedrība, ja ne ikdienā, tad vismaz laiku pa laikam, sarīkojumos un svētkos. Tur turpina skanēt tēva un mātes valoda, tur valda latviskās paražas, tur cieņā latviskās vērtības, tur iespējams saprasties pusvārdā ar saviem gara līdziniekiem un dalīties pārdzīvojumos, kas vietējiem iedzīvotājiem (lai cik tie būtu draudzīgi un iejutīgi), mūžam būs un paliks sveši,*⁷³ rakstīja V. Viķe-Freiberga.

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Citātos saglabāta oriģinālrakstība.
- ² Dziļleja I. Svešumā kļīstot. *Tilti. Studentu vienības „Auseklis” izdevums.* Pineberga, 1950, Nr. 6. – 2. lpp.
- ³ Bērziņa L. *Eingāna.* Sidneja, Salas apgāds, 1973. – 199. lpp.
- ⁴ Turpat, 23. lpp.
- ⁵ Vasta E. Migration and migration research in Australia. *International migration and the social sciences: confronting national experiences in Australia, France and Germany.* Ed. by Vasta E. and Vuddamalay. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York, NY, Palgrave Macmillan, 2006. Citēts pēc: Didrihsone-Tomaševska I. *Latvieši Austrālijā: skats no tālienēs. Trimdas gadi.* South Yarra, Victoria, Sterling Star, 2014. – 17. lpp.
- ⁶ Viķe-Freiberga V. Trimdas psiholoģija. *Viķe-Freiberga V. Pret straumi. Runas un raksti par latvietības tēmām 1968–1991.* Rīga, Karogs; Montreal, Helios, 1995. – 25., 26. lpp.
- ⁷ Ābers B. Austrālijas gaiss. *Laiks*, 1950, 5. augusts.
- ⁸ Kļaviņa S. Latviešu lingvistiskā identitāte kā piederība un patība zem svešu varu sloga un savā valstī. *Kultūra un vara. Raksti par valodu, literatūru, tradicionālo kultūru.* Sast. J. Kursīte, J. Stauga. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 86. lpp.
- ⁹ Vidnere M. *Etnopsiholoģija. Etniskais cilvēkā un sabiedrībā.* Rīga, RaKa, 2011. – 222. lpp.
- ¹⁰ Berry J. W. *Cross-cultural psychology: Research and applications.* Cambridge UK, New York, Cambridge University Press, 2002.
- ¹¹ Vidnere M. *Etnopsiholoģija. Etniskais cilvēkā un sabiedrībā.* – 222., 223. lpp.

- ¹² Viķe-Freiberga V. Latviskā identitāte. *Viķe-Freiberga V. Pret straumi. Runas un raksti par latvietības tēmām 1968–1991.* Rīga, Karogs; Montreal, Helios, 1995. – 63. lpp.
- ¹³ Daļa vācu un vāciskas cilmes autoru pēc 1933. gada politiskajām norisēm Vācijā devās vai bija spiesti doties svešumā. Šis laiks iezīmīgs ar masveida grāmatu dedzināšanu, aizliegto grāmatu sarakstiem, kultūras cilvēku izstumšanu no publiskās dzīves, fiziskas izrēķināšanās draudiem. Pēc 1933. gada svešumā atradās ap 2500 dažādu paaudžu vācu rakstnieku, lielākoties pazīstami tālaika autori, arī zinātnieki, mākslinieki, mūziķi, kuri vācisko apziņu, mākslu un rakstniecību prezentēja visā pasaulē.
- ¹⁴ Skat.: Wegner M. *Exil und Literatur. Deutsche Schriftsteller im Ausland 1933–1945.* Frankfurt/Main, Bonn, Athenäum Verlag, 1967. – S. 146.
- ¹⁵ Skat. turpat, 149. lpp.
- ¹⁶ Lazda Z. *Ogle: dzejoļi, raksti, runas.* Sast. Zariņu Jānis. Linkolna, Vaidava, 1960. – 84. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 89., 90. lpp.
- ¹⁸ Citēts pēc: Weiskopf F. C. *Unter fremden Himmeln. Ein Abriss der deutschen Literatur im Exil 1933–1947.* Berlin, Weimar, Aufbau-Verlag, 1981. – S. 42.
- ¹⁹ Lazda Z. *Ogle: dzejoļi, raksti, runas.* Sast. Zariņu Jānis. Linkolna, Vaidava, 1960. – 70., 75. lpp.
- ²⁰ Bormane D. Runāts/rakstīts jeb par „teksta ekoloģijas” kontekstiem. *Kultūras identitātes dimensijas.* Rīga, FSI, 2011. – 143. lpp.
- ²¹ Viķe-Freiberga V. Trimdas psiholoģija. *Viķe-Freiberga V. Pret straumi. Runas un raksti par latvietības tēmām 1968–1991.* Rīga, Karogs; Montreal, Helios, 1995. – 26. lpp.
- ²² Kraulis R. *Jaunastrālieši.* Rīga, Junda, 1998. – 12. lpp.
- ²³ Bērziņa L. *Eingāna.* Sidneja, Salas apgāds, 1973. – 23. lpp.
- ²⁴ Kraulis R. *Jaunastrālieši.* Rīga, Junda, 1998. – 60. lpp.
- ²⁵ Bērziņa L. *Eingāna.* Sidneja, Salas apgāds, 1973. – 96. lpp.
- ²⁶ Turpat, 97. lpp.
- ²⁷ Kraulis R. *Jaunastrālieši.* Rīga, Junda, 1998. – 61. lpp.
- ²⁸ Bērziņa L. *Eingāna.* Sidneja, Salas apgāds, 1973. – 43. lpp.
- ²⁹ ZA FB RK (Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Retumu un rakstu nodaļa), Artura Plauža fonds. Inv. Nr. 01943/15
- ³⁰ Tomsons T. Bez rakstniecības nav tautas, bez dzejas nav valodas. *Tomsons T. Kļiedziens. Veci avīžraksti.* Sidneja, Jumara, 1988. – 64.–66. lpp.
- ³¹ Bērziņa L. *Eingāna.* Sidneja, Salas apgāds, 1973. – 225., 226. lpp.
- ³² Andrupis J. Otra trimdas paaudze. *Latviešu Almanachs 1956. gadam.* Red. A. Bērziņš. Londona, Lapress apgāds, 1955. – 115. lpp.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ Roze J. Paaudžu atšķirības. *Jaunā Gaita* Nr. 83 [1971]. – 19. lpp.
- ³⁵ Rūsiņš A. Mēs paši par savām problēmām. *Mēs* Nr. 14 [1965]. – 37. lpp.
- ³⁶ *Mēs. Raksti jaunatnei* Nr. 7, 1963. – 5. lpp.
- ³⁷ Pilnu diskusiju skat.: *Mēs. Raksti jaunatnei* Nr. 7, 1963. – 1.–12. lpp.

- ³⁸ Turpat, 6. lpp.
- ³⁹ Turpat, 9. lpp.
- ⁴⁰ Gubiņa I. Nebūsim savas tautas kaprači. *Archivs. Raksti par latviskām problēmām*. 14. sēj. Melburna, Latviešu apvienības Austrālijā zinātnes nozare, piedaloties Kārļa Zariņa fondam. 1974. – 8., 9. lpp.
- ⁴¹ Baumanis V. *Pārbaudījums*. Rīga, Laika grāmata, 2011. – 144. lpp.
- ⁴² Viksniņa I. *Absolventu klase*. Bruklina, Grāmatu Draugs, 1969. – 37. lpp.
- ⁴³ Turpat, 92. lpp.
- ⁴⁴ Turpat.
- ⁴⁵ Turpat, 138. lpp.
- ⁴⁶ Turpat.
- ⁴⁷ Turpat, 160., 161. lpp.
- ⁴⁸ Gubiņa I. *Uz akmeņa stāvēdams*. Bruklina, Grāmatu Draugs, 1986. – 48. lpp.
- ⁴⁹ Turpat, 49. lpp.
- ⁵⁰ Balodis J. Rakstnieka valoda. *Australian Latvian Artists / Austrālijas latviešu mākslinieki*. A collection of works by Latvian artists in Australia. Sydney, published by Australian latvian artists association (ALMA), 2008. – 229. lpp.
- ⁵¹ Māte saslumusi, bet tēvam bija ik dienas jāstrādā smags darbs cukurniedru laukos.
- ⁵² Balodis J. Rakstnieka valoda. *Australian Latvian Artists / Austrālijas latviešu mākslinieki*. A collection of works by Latvian artists in Australia. Sydney, published by Australian latvian artists association (ALMA), 2008. – 229. lpp.
- ⁵³ Turpat.
- ⁵⁴ Turpat.
- ⁵⁵ Ozoliņš J. T. Latviskā identitāte Austrālijā: filosofiskas pārdomas. *Filosofija. Almanahs*. Rīga, FSI, 2004. – 186., 187. lpp.
- ⁵⁶ Bērziņa L. *Eingāna*. Sidneja, Salas apgāds, 1973. – 179. lpp.
- ⁵⁷ Turpat, 52. lpp.
- ⁵⁸ Turpat, 130. lpp.
- ⁵⁹ Turpat, 131. lpp.
- ⁶⁰ Latvieši pat vienas zemes ietvaros dzīvoja tūkstošiem kilometru attālumā, piemēram, ASV vai Austrālijā, un, strādājot ikdienas darbu, varēja tikties ar ierobežotu tautiešu skaitu, vien tiem, kuri strādāja tajā pašā pilsētā.
- ⁶¹ Bērziņa L. *Eingāna*. Sidneja, Salas apgāds, 1973. – 188. lpp.
- ⁶² Turpat, 107. lpp.
- ⁶³ Turpat, 111. lpp.
- ⁶⁴ Klauverts S. Zemes lode un ar galvu uz leju jebšu pasaulīga pačala par Austrālijas latviešu rakstniekiem. *LaRAs Lapa* Nr. 3, 1976. – 23. lpp.
- ⁶⁵ Šmugajis E. Mūsu kultūras dienas. *Austrālijas Latvietis*, 1959, 12. decembris.
- ⁶⁶ Bērziņa L. *Eingāna*. Sidneja, Salas apgāds, 1973. – 50. lpp.
- ⁶⁷ Turpat, 54. lpp.
- ⁶⁸ Turpat, 58. lpp.
- ⁶⁹ Turpat, 83. lpp.
- ⁷⁰ Turpat, 85. lpp.

- ⁷¹ Ruņģis A. Trimdas latviešu rakstnieki: definīcija un biedrošanās. *LaRAs Lapa* Nr. 26, 1982. – 44., 45. lpp.
- ⁷² Bērziņa L. *Eingāna*. Sidneja, Salas apgāds, 1973. – 199. lpp.
- ⁷³ Viķe-Freiberga V. Trimdas psiholoģija. *Viķe-Freiberga V. Pret straumi. Runas un raksti par latvietības tēmām 1968–1991*. Rīga, Karogs; Montreal, Helios, 1995. – 29., 30. lpp.

Literatūra:

- Archivs. Raksti par latviskām problēmām*. 14. sēj. Melburna, Latviešu apvienības Austrālijā zinātnes nozare, piedaloties Kārļa Zariņa fondam, 1974.
- Australian Latvian Artists / Austrālijas latviešu mākslinieki*. A collection of works by Latvian artists in Australia. Sydney, published by Australian latvian artists association (ALMA), 2008.
- Baumanis V. *Pārbaudījums*. Rīga, Laika grāmata, 2011.
- Bērziņa L. *Eingāna*. Sidneja, Salas apgāds, 1973.
- Bērziņa L. *Līdzinieks*. Bruklina, Grāmatu Draugs, 1976.
- Didrihsone-Tomaševska I. *Latvieši Austrālijā: skats no tālienes. Trimdas gadi*. South Yarra, Victoria, Sterling Star, 2014.
- Filosofija. Almanahs*. Rīga, FSI, 2004.
- Gubiņa I. *Uz akmeņa stāvēdams*. Bruklina, Grāmatu Draugs, 1986.
- Kraulis R. *Jaunastrālieši*. Rīga, Junda, 1998.
- Kultūras identitātes dimensijas*. Rīga, FSI, 2011.
- Kultūra un vara. Raksti par valodu, literatūru, tradicionālo kultūru*. Sast. J. Kursīte, J. Stauga. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2007.
- Latviešu Almanahs 1956. gadam*. Red. A. Bērziņš. Londona, Lapress apgāds, 1955.
- Lazda Z. *Ogle: dzejoļi, raksti, runas*. Sast. Zariņu Jānis. Linkolna, Vaidava, 1960.
- Tomsons T. *Kliedziens. Veci avīzraksti*. Sidneja, Jumara, 1988.
- Viķe-Freiberga V. *Pret straumi. Runas un raksti par latvietības tēmām 1968–1991*. Rīga, Karogs; Montreal, Helios, 1995.
- Vidnere M. *Etnopsiholoģija. Etniskais cilvēkā un sabiedrībā*. Rīga, RaKa, 2011.
- Viksniņa I. *Absolventu klase*. Bruklina, Grāmatu Draugs, 1969.
- Weiskopf F. C. *Unter fremden Himmeln. Ein Abriss der deutschen Literatur im Exil 1933–1947*. Berlin, Weimar, Aufbau-Verlag, 1981.
- Wegner M. *Exil und Literatur. Deutsche Schriftsteller im Ausland 1933–1945*. Frankfurt/Main, Bonn, Athenäum Verlag, 1967.

Janīna Kursīte

MŪSU DIENIŠĶĀS MĀJAS

Summary

Our Daily Home

The article regards the understanding of the notion “home / my home” in the present-day Latvia, mostly rural areas where folk traditions have been preserved. Apart from folklore as non-material value, wooden architecture is treated as a material value in the countryside. In the course of time, part of previously significant in economy and history of culture wooden buildings (threshing barn, cattle-shed, barn) have no direct use any more nowadays. These buildings either vanish from the rural environment or are rebuilt into garages or buildings with some other practical functions. People living in the countryside have preserved the notion of the symbolical worth of separate parts of wooden buildings (roof – windows – doors) and their surroundings (flower garden, fruit orchard, tended meadow).

Key words: *wooden buildings, architecture traditions, symbolical worth (door, windows, roof)*

*

Priekšstats par to, kas ir centrs un kas perifērija, atkarīgs no tā, kādā perspektīvā šīs lietas vērtējam. Ekonomiskas ievirzes skata punkts no Latvijas galvaspilsētas Rīgas uz Daugavpili vai Daugavpils novadu, vai pat visu Latvijas austrumdaļu ir redzējums no centra uz perifēriju. Taču lūkojoties nedaudz tālāk, piemēram, pārtikuša un pasaules līmeņa modernās kultūras notikumiem izlutināta berlīnieša vai parīzieša skats uz Rīgu vai Latviju būs līdzīgs. Situācija būs pretēja, ja vērtēsim, cik daudz no tautas tradīcijās izveidotajām materiālajām un nemateriālajām vērtībām (folklorā, koka arhitektūra, reģionālā virtuve u. tml.) ir saglabāties Parīzē, Berlīnē, Rīgā, Daugavpilī un, piemēram, mazajā Daugavpils Demenes pagastā. Tieši Demenes pagasts šajā gadījumā atradīsies centrā, bet Rīga un Parīze – perifērijā.

Pēdējās desmitgadēs uzmanības centrā kā Latvijā, tā arī Eiropā ir bijusi tiecība uz globālo, kas jau apriori ietver lielāku pārmaiņu ātrumu, nekā tas iespējams mazākā telpā. Vēl 2009. gadā toreizējais Latvijas premjerministrs Ivars Godmanis uzrunā akcentēja nepieciešamību pēc globālākām, ja ne globālām koordinātēm: *Latvietis pieradis pie maza un skaista, bet ne pie liela un sveša, bet tas nevar tā turpināties.*¹ Kategorijā „mazs un skaists” iekļaujamas kā lauku viensētas, tā koka arhitektūra un kas cits, kas nav sērījveida. Pie sērījveida lietām cilvēks var pierast, un ikdienā

varbūt tās ir pat parocīgas un ērtas, bet tās nevar iemīlēt, tās nevar tapt tuvas: *Lietīgošanās ir pasaules tuvināšanās. Tuvināšanās ir tuvuma būtība. Saudzēdami lietu kā lietu, mēs apdzīvojam tuvumu [..]. Trūkstot tuvu-mam, lieta minētajā nozīmē kā lieta paliek nenotikusi.*²

Ir pagājis gandrīz desmit gadu kopš I. Godmaņa mudinājuma sākt pierast pie liela un sveša. Vēl desmit – piecpadsmit gadu, un, iespējams, mēs to būtu izdarījuši. Taču pēdējos gados tieši Rietumeiropā un Ziemeļeiropā noticis un turpinās pakāpenisks „pagrieziens atpakaļ” – no globālā uz lokālo, no lielā un gandrīz netveramā uz aptaustāmo, fiziski sajūtamo, no stikla un plastmasas izmantojuma uz koka arhitektūru (vismaz privātmāju celtniecībā). Pārdzīvojot, ka neesam pārmaiņu centrā vai priekšgalā, mēs ar savām koka viensētām esam neviļus nokļuvuši ja ne pašā centrā, tad tuvu tam. Jēdzieni „mazs” un „skaists” ietver paša celtas ēkas vai ēkas ar tā saimnieka personības zīmogu mājas iekštelpu vai apkārtnes iekārtojumā.

2004. gadā kopā ar toreizējo Latvijas vēstnieku pie Svētā Krēsla Albertu Sarkani, daugavpīliešiem Henrihu Somu un Genovefu Barkovsku apmeklējām Vatikānu saistībā ar iespēju izdot *Terra Mariana* albuma faksimilu ar tulkojumu un komentāriem latviešu valodā, viesojāmie arī pie cieniņāmā jezuītu tēva Staņislava Kučinska (1913–2008). Varbūt saasināti, bet varbūt arī nē – toreiz S. Kučinskis norādīja, ka darbu *Terra Mariana* diez vai vajadzētu izdot, jo latvieši (zemnieki) tajā atspoguļoti kā zemāki iepretī poļu muižniekiem, latviešu koka arhitektūra kā uzmanības nevērta iepretī muižnieku mūra pilīm un muižām: *Latgalē mūra mājās būtu mītrs, kurīni vai nekurīni. Mūra mājas ir neveselīgākas par koka mājām.* „*Terra Mariana*” ir muižnieku, ne kalpu, ne zemnieku vēsture, tāpēc mums tā nav no svāra.³ 2008. gadā *Terra Mariana* sagatavotais faksimils iznāca. Tā, protams, ir daļa no Austrumbaltijas vēstures, bet laika perspektīvā – ne vienīgā un varbūt pat ne galvenā, kaut albuma autoriem – muižniekiem – 19. gadsimta beigās neapšaubāmi likās, ka tā ir gan galvenā, gan vienīgā vēsture, jo ietver gan centra, gan globālā jēdzienu.

Muižu un piļu mūra ēkām ir sava vēsture – gan uzrakstītā, gan vēl rakstāmā. Taču sava vēsture ir arī koka ēkām. Tās gan nav tik ilglaicīgas kā mūra ēkas, taču celtniecības paņēmieni gadsimtu gaitā ir bijuši samērā noturīgi, jo balstījušies noturīgā tautas tradīcijā. Plašākā izklāstā latviešu koka ēkas tās semiotiskajā aspektā analizētas raksta autore monogrāfiskā pētījumā (Kursīte, 2014). Šajā rakstā tiek aplūkots, ko mūsdienās saprotam ar jēdzienu „mājas”.

Vai mājas ir tikai istaba, dzīvoklis vai vesela ēka, kurā mītam, vai arī citas telpas (kūts, stallis, klēts, šķūnis, mūsdienās arī garāža), kurās izmiti-

nāti mājlopi, iedzīvei nepieciešamie krājumi un lietas? Bet varbūt mājas ir arī mums piederošā zeme?

Dienišķā parasti saka par maizi, ko ēdot cilvēks gūst spēku pilnvērtīgi dzīvot. *Mūsu dienišķo maizi dodī mums šodien* teikts lūgšanā Dievam, kas nozīmē – dod pārtiku ne tikai vienu dienu, bet katru dienu. Pirmskristietiskajā lūgšanā norādīts: *Dievs gausini*, t. i., dod Dievs tā, lai pietiek ilgam laikam. Tas tika lūgts arī attiecībā uz patvērumu – māju: lai pietiek visam mūžam, bet arī vēl bērnu un bērnbērnu mūžam.

Māju jēdziens pēdējās desmitgadēs ir kardināli mainījies. Pirmkārt, vai daudziem mūsdienās, pat ja dzīvo laukos, vairs ir mājlopi un līdz ar to nepieciešamība pēc kūts, šķūņa? Pēc garāžas – jā, bet ne pēc šķūņa, kūts vai rijas. Otrkārt, Latvijā atšķirībā, piemēram, no ASV pilsētu, daļēji arī lauku cilvēki nedzīvo vairs privātmājās, bet daudzstāvu māju dzīvokļos. Treškārt, māja un mājvieta agrāk bija vai nu uz mūžu, vai, piemēram, sievietei, līdz kāzām – nemainīga. Tradīciju sabiedrībā, kā rakstījis Mirča Eliade (*Mircea Eliade*, 1907–1986), *mainīt dzīvesvietu – tas nebūt nav vienkārši, jo nav nemaz tik viegli atstāt savu pasauli. Māja – tas nav vienkārši objekts, vieta, kas iekārtota dzīvei, tā ir pasaule, kuru cilvēks ceļ pats sev, atdarinot dievišķo radīšanu, kosmogoniju. Katra jaunas mājas celšana vai tās svinīga atklāšana zināmā mērā ir līdzvērtīga jaunam sākumam, jaunai dzīvei*⁴.

Par mūsdienu cilvēku, eiropieti, bez pārspilējuma var teikt, ka mājas tam ir tur, kur darbs, bet varbūt māju, īstu māju tam vairs nav. Cilvēku, kam nav māju, plašāk – kam nav pastāvīga patvēruma, krieviski sauc par *bezdomnyj*, lietuviski – *benamis*, angliki – *homeless*, lietuviski arī vēl – *bekampis*, t. i., ‘bez sava kakta’. Latviski nesaka ne *bezmājis*, ne *bezaktnieks*, bet plašāk – bezpajumtnieks, kas ir atvasinājums no vārda *pajumte* – patvēruma, kas savukārt no vārda *jumts*. Tātad latviešiem tradicionāli dienišķā patvēruma jēdzienā svarīgākais ir jumts, pat ne kakts, ne māja, bet tieši jumts virs galvas.

Māja kā baltu, tā slāvu, plašāk – indoeiropiešu mītiskajos priekšstatos asociējās ar cilvēka ķermeņa daļām un to funkcijām – nama fasāde bija izofunkcionāla cilvēka ārējam izskatam, jumts – galvai un prātam, pagrabs – zemapziņai, instinktiem un tai ķermeņa daļai, kas ir krietni lejāk par galvu: *Māja [...] vienlaikus ir gan „imago mundi”, gan arī cilvēka ķermeņa „kopija”*.⁵ Gan krieviski, gan latviski saka *Krysha pojehalā – jumts aizbraucis* par cilvēku, kas rikojas nesaprātīgi, kuram kaut kas noticis ar prāta spējām. Nesaka taču – *grīda* vai *siena aizbraukusi*, bet tieši *jumts aizbraucis*. Jumts, no vienas puses, un galva, no otras, ir pamatu pamats, bez kura māja nav māja un cilvēks nav cilvēks. Ne velti latviešiem

ir paruna: *Kāda māja, tāds jumts*,⁶ ko var apvērst arī otrādi: *Kāds jumts, tāda māja*. Jumta detaļas varēja atšķirties, bet Latvijas novados bija pierasts, ka *jumta muguras slīpums [...] parasti līdzinājas taisnam leņķim (90 grādi)*. *Pamazīnot vai palielinot šo slīpumu, ēka tūdaļ zaudē savu latvisko, acij parasto izskatu*⁷. Jāpiezīmē, ka šāda veida jumts ar tiecību uz augšu ir vizuāli izomorfs Dieva jeb debesu zīmei. Taču arī praktiski tas gadsimtu gaitā izrādījies Latvijas klimatiskajiem apstākļiem (īpaši sniegotās ziemās) vispiemērotākais. Mūsdienās šī forma koka ēkām pamatā saglabāta, lai gan vērojama jumta formu daudzveidība.

Mūsdienu, īpaši lauku ainavā dominē šiferis, kura tiešais kaitīgums saistībā ar azbestu, pēc būvnieku domām, gan esot pārspilēts. Tomēr vecas un skaistas koka mājas ar šiferotiem jumtiem ir kā mākslīgā āda, kas ne tikai nesilda, bet atstāj milzīgas nesaderības iespaidu. Padomju laikos šiferis bija vispieejamākais jumta seguma materiāls, jo dakstiņus varēja dabūt (tieši dabūt, ne nopirkt!) tikai ar lielu paziņanos, tāpat kā cinkoto skārdu, – un tas bija dārgi. Lietuvā, cik dzirdēts, ražo ekoloģisko šiferi, tas laikam pēc ES standartiem nav aizliegts. Tā vai citādi – pelēkais šiferis ir Latvijas jumtu jumts joprojām.

Tie, kuriem jādoma par to, kādu jumta klājumu jaunuzceltai mājai izvēlēties, pēdējos gados diezgan bieži ir izmantojuši ondulatu – viļņotas bitumena loksnes. Šāda veida jumta pārklājums, izrādās, ir visai ugunsnedrošs un, kā secinājuši būvniecības speciālisti, nav ilgtspējīgs – pēc 10–15 gadiem sākotnējā krāsa pazūd, jumts paliek pelēcīgi brūngans, sāk veidoties ķērpji un sūnas, kas saēd segumu⁸, dzirdēti arī gadījumi par to, ka ondulats deformējas saulē⁹. Ondulats esot tas pats, kas agrāk melnā pape, tikai biezāks un ārēji glītāks. Iecienīti mūsdienās ir arī profilētā metāla jumti, īpaši jaunām mājām, arī uz atjaunotām vecām ēkām. Ja neuzliek pietiekošā skaitā skrūves vai arī gumijas blīves ir nekvalitatīvas, šāds jumts sāk rūsēt. Arī kad neieliek labu skaņas izolāciju, kā, piemēram, akmens vati, apakšā, „bleķa” *jumts grab kā nelabais lietus laikā*¹⁰.

Ilgus gadsimtus Latvijā mājas tika segtas ar niedrēm, salmiem, skaidām, lubiņām jeb jumstiņiem, jeb šķindeļiem, t. i., plāniem koka dēļiņiem. Kā savā atmiņu grāmatā *Reiz bija..* par laiku no 20. gadsimta sākuma līdz Otrajam pasaules karam atceras trimdnieks no Latgales Jānis Vaivods: *Jumti [bija] salmu. Turīgākiem saimniekiem – lubiņu vai skaidu, vēl retāk – bleķa jeb skārda. Pirtij un namiņam – lubu (no priežu bluķa saplēstas garas, platas strēmeles)*.¹¹ Niedres, salmi, skaidas, lubiņas bija labs pārklājuma veids, jo māja elpoja, taču ugunsnedrošs materiāls. Skaidu jumti skaisti, bet problemātiska to uzlikšana, un tie nav ilglaicīgi. Niedru un salmu jumti, kādus tos piedāvā mūsdienās, ir ugunsdrošāki vēl par metāla

jumtiem, bet ļoti dārgi. Tiesa, pēc būvnieku uzskatiem, tie stāvēs 100 gadu. Bet kurš šodien domā 100 gadus uz priekšu? Māla dakstiņi arī ir ļoti dārgi. Nav lēti cementa dakstiņi, bet, tāpat kā māla dakstiņi, ir mūžīgi, tikai uzlikšana darbietilpīga.¹²

Jautājums, ko darīt – gan no praktiskā, gan no estētiskā, gan arī no maģiskā viedokļa –, kādu veidot Latvijas privātmāju jumtu ainavu turpmāk? Jautājums īstenībā ir daudz plašāks – kāds jumts, tāda arī pati ēka būs. Kā atgriezīt *aizbraukušo* jumtu vietā?

Nav mazsvarīgi arī māju logi – mūsu acis uz ārpusi, kas pēdējās desmitgadēs no dabiskiem koka masveidā nomainīti uz plastmasas, no elpojošiem uz neelpojošiem, no agrāk skaisti, ar izdomu, ar tradīcijas mīlestību izrakstītām logu aplodām uz šauri funkcionālām mūsdienās.

Kāds vienmēr atver māju durvis. Durvis, no vienas puses, bija kā iedvesmojoša apsveikuma kartīte – skaisti krāsotas, ornamentiem izrakstītas, vēl pirms to atvēršanas rosināja ciemiņa fantāziju un skaistus sapņus par to, kas sagaida, ienākot mājā iekšā. Durvis bija arī aizsargs pret nelabvēlīgu aci, iespējamu drošības apdraudējumu. Katoļiem šis vairogas manifestēts parasti trīs Austrumu ķēniņu iniciāļos (Caspars + Melhioris + Baltazars), kuriem kopš viduslaikiem ir arī otrs – labvēlējuma simboliskais aspekts (*Christus mansionem benedicat!* ‘Lai Kristus svētī Tavu namu!’). K+M+B katru gadu tiek ar svētītu krītu uzrakstīti uz māju durvīm 6. janvārī – Triju ķēniņu jeb Zvaigznes dienā. Dažkārt, kā var spriest no folkloras ekspedīcijām Latgalē, K+M+B tiek papildināts ar pentagrammu jeb lietuvēna krustu kā aizsardzības zīmi – visbiežāk uz saimniecības ēkām. Māju aizsardzībai lietoti vienkārši krustiņi. Vairāk gan Kurzemē, bet arī Latgalē pie durvīm uz Jāņiem tiek iesprausts pilādža zars, par kuru tic, ka tas atbaida ļaunos garus un nelabvēļus. Mājai logu aizsargam agrāk bija slēgi, tagad aizkari.

Mājas apkārtnes iecienītākais kosmizācijas veids ir puķu dārzs. Gan Pleskavas, Novgorodas, Smoļenskas apgabalos, gan Sibīrijā latviešu 19. gadsimta koloniju vietās paši kolonistu pēcteči puķu dārziņus min kā latviešu māju raksturīgu īpatnību. Var teikt plašāk – ne tikai latviešu, bet Latvijas 19.–20. gadsimta telpas raksturīga īpatnība ir puķu dārziņš pie mājas. Goliševā, pašā pierobežā ar Krieviju, puķu dārziņi mūsdienās ir pie visām mājām neatkarīgi no tā, kas tajās dzīvo – latvieši, krievi, baltkrievi vai poļi. Dārzu kultūru, tostarp puķu dārza kopšanu, ieviesa 1920.–1930. gados Latvijas robežsargi.

Īpašnieku / saimnieku etniskā vai konfesijālā piederība, sākot ar 20. gadsimtu, Latgalē tika iezīmēta ar māju krāsojumu. Katoļiem – latviešiem, poļiem – dominēja brūnā vai dzeltenā krāsa, pareizticīgajiem,

vec ticībniekiem – zilā. Nav pareizu vai nepareizu krāsu, ir no gadsimtiem pārmantota tradīcija kosmizēto mājas telpu iezīmēt ar savējām zīmēm. Padomju gados tradīciju zīmes pakāpeniski izzuda, bet nepavisam, par ko var joprojām pārliecināties Latgalē vai ārpus Latvijas teritorijas – Krievijas, Baltkrievijas pierobežā ar Latviju. Īpaši nozīmīga savējās telpas pazīmju akcentēšana ir bijusi tieši pierobežā.

Vai ir jēga par to runāt laikā, kad jebkuras tradīcijas pēdas pazūd ne tikai no Rietumeiropas, bet arī no Austrumeiropas mītnes kultūras, zūd mājas kultūra kā tāda. Vēl 20. gadsimta sākumā uz Latgales māju jumtiem bija redzami zirdziņi, kas simbolizēja dievišķos divņus Dieva dēlus un vienlaikus kalpoja par mājas aizsargu.¹³ Pirms un īsi pēc Otrā pasaules kara tādi bija saglabājušies tikai šaurā aplocē Kurzemē – Rucavā, Nicā, bet vairs ne Vidzemē, ne Latgalē. Tie kā reliktus palikuši tikai Kuršu kāpās, plašāk – bijušajā Austrumprūsijas teritorijā¹⁴, bet kādreiz bija piederīgi visai indoeiropiskajai kultūrtelpai, tostarp arī baltu un slāvu tautām.

Varbūt nav nejauši, ka tieši pēdējās desmitgadēs pētnieku aprindās aktualizējies topofilijas (gr. *topos* ‘vieta’ + *philia* ‘mīlestība’) jēdziens jeb vietas mīlestība, kas sākotnēji lietots dzejā (*John Betjeman*, 1906–1984), pēc tam filozofijā – franču pētnieka Gastona Bašlāra (*Gaston Bachelard*, 1884–1962) grāmatā *Telpas poētika* (*La Poétique de l'Espace*, 1958). Pētnieciskajā aprītē termins ienāca pēc ķīniešu izcelsmes amerikāņu ģeogrāfa Ji Fu Tuana (1930) grāmatas ar tādu pašu nosaukumu (*Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*, 1974). Virkne sociologu (galvenokārt ASV, piemēram, *Jennifer Cross*, *David Hummon*) pētījumu 20. gadsimta beigās un 21. gadsimtā veltīti ar topofiliju saistītajai vietas sajūtam, cilvēka vietas piederības pētniecībai. Vietas piederība saistījusī arī t. s. kultūrģeogrāfus, tostarp latviešu izcelsmes zinātnieku Edmundu Valdemāru Bunkši (1935). Divas pētnieka grāmatas tulkotas arī latviešu valodā – *Sirēnu balsis: ģeogrāfija kā cilvēcīga erudīcija. Bērklījas ainavu skola* (1998) un *Intīmā bezgalība* (2007). Te gan jāpiebilst, ka jau 20. gadsimta sākumā – ja runā konkrēti par Latviju – topofilijas ideju attīstīja mākslinieks un senatnes pētnieks Ernests Brastiņš¹⁵.

Cilvēka piesaiste dzimtajai vietai, vietas mīlestība ir nozīmīga arī latviešu folklorā. Latviešu kultūrtradīcija lielākoties veidojusies no lokālās piederības sajūtas:

Emocionāla pieķeršanās savas fiziskās vides vissīkākām detaļām latviešu kultūrā vispār ir ļoti sakāpināta. Nekā gluži tāda neatradīsim mednieku vai ganu tautu folklorā. Mednieku ciltis nepārtraukti pārvietojas medījumu meklējot, un tad nevar būt runa par pieķeršanos tieši šādai vai citai koku šķirnei, par kādu konkrētu, īpašu koku nemaz nerunājot.

Zemnieku sētā dzīvojot, turpretim, katra vides detaļa, diendienā skatīta, kļūst it kā par cilvēka esmes neatņemamu sastāvdaļu, tā ir tikpat zīmīga daļa no apzinātā „es” pārdzīvojuma, kā pašam savu drānu, savu ķermeņa kustību vai savu domu un jūtu apziņa.¹⁶

Tieši subjektīvā vietas piederības sajūta liek kaut ko uztvert kā skaistu vai kā nepieņemami kroplīgu, nederīgu. E. V. Bunkše apraksta gadījumu, kad viņa – trimdas, bet Latvijā dzimuša latvieša – vietas piederības sajūta bija pilnīgi atšķirīga no kolēģu dāņu emocijām:

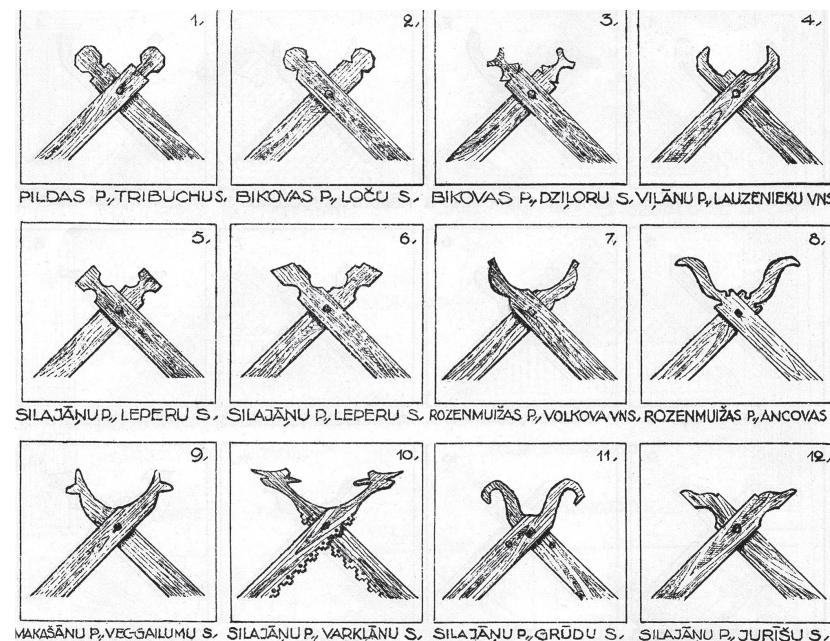
1990. gada pavasarī man bija diezgan sāpīgi rādīt dāņu ģeogrāfiem pāris lielu, vecu koka šķūņu Vecpiebalgā ar sašķobītiem, lieliem skaidu jumtiem. Man tie bija mīļi gan savās proporcijās, gan pelēcīgumā, turpretim dāņi, pieraduši pie precīzi restaurētiem, parasti mūrētiem un spoži krāsainiem arhitektūras objektiem, tos uztvēra kā primitīvus un nesakoptus.¹⁷

Mēs nevaram atgriezties dūmistabās, katru dienu celt vaļā un ciet dvartu jeb ganu vārtus, jo nav jau lopu, ko ganos laist, Latvijas personības – brūnaļas – aizlaistas vējā, to vietā kaut kādas piena devējas būtnes, no kuru piena ne silts, ne auksts. Diez vai mums vairs būs rijas, ja nu vienīgi rijas muzejs, kurā goda vietā būtu riju poetizētāja Jāņa Kalmītes gleznas. Taču var padomāt par savas mājas jumtu, logiem, durvīm, jumtgali ar indoeiropiešu tautām raksturīgo dvīņu zirdziņu motīvu, iemiesotu koka tēlā. Gan tūristiem būtu ko redzēt, gan mūsu dienšķās mājas iegūtu pašu acis patīkamāku skatu, kas piesaistītu un liktu domāt un tiekties uz sakārtotāku dzīvi Latvijā vispār – uz dzīvi, kurā nav pareizu vai nepareizu māju vai citu krāsu, bet kurā krāsas ir saskaņā un daudzkrāsainība nav trūkums, bet tieši otrādi – bagātība.

Fotoattēli

Kārsavas novada pierobežā. 2008. gads: no J. Kursītes arhīva

1. PILDAS P., TRIBUCHUS S. 2. BIKOVAS P., LOČU S. 3. BIKOVAS P., DZĪLORU S. 4. VIĻĀNU P., LAUZENIEKU VNS

5. SILAJĀŅU P., LEPERU S. 6. SILAJĀŅU P., LEPERU S. 7. ROZENMUIŽAS P., VOLKOVA VNS. 8. ROZENMUIŽAS P., ANCOVAS.

9. MAKAŠĀNU P., VECGAILUMU S. 10. SILAJĀŅU P., VARKĻĀNU S. 11. SILAJĀŅU P., GRŪDU S. 12. SILAJĀŅU P., JURĪŠU S.

Latgales jumta zirdziņi. 20. gadsimta sākums.

Avots: *Pieminekļu valdes materiālu krājumi. 4. sējums. Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apriņķī.* Prof. A. Tenteļa redakcijā. Rīga, 1933

Latviešu māju krāsas. Indra. 2009. gads: no J. Kursītes arhīva

Puķu dārziņš Goliševā. 2008. gads: no J. Kursītes arhīva

Sabrukušie šifera jumti Kārsavas novadā. 2011. gads: no J. Kursītes arhīva

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Citēts no premjerministra Ivara Godmaņa runas LR Saeimā 04.02.2009.
- ² Heidegers M. Lieta. *Kentaurs XXI* Nr. 14, 1997. – 113. lpp.
- ³ Intervija ar Staņislavu Kučinski, Romā, 2004. gads.
- ⁴ Eliade M. Pasaule, pilsēta, māja. *Kentaurs* Nr. 46, 2008. – 11. lpp.
- ⁵ Eliade M. *Sakrālais un profānais*. Rīga, Minerva, 1996. – 155. lpp.
- ⁶ *Latviešu tautas mīklas, sakāmvārdi un parunas*. Red. K. Straubergs. Kopenhāgena, Imanta, 1956. – 359. lpp.
- ⁷ Brašņiņš E. *Daiļā sēta*. Rīga, Zemnieku Domas, 1926. – 56. lpp.
- ⁸ Intervija ar Ziedoni Zālīti, Rīgā, 2013. gads.
- ⁹ Intervija ar Guntu Kursīti, Koknesē, 2014. gads.

- ¹⁰ Intervija ar Ziedoni Zālīti, Rīgā, 2013. gads.
- ¹¹ Vaivods J. *Reiz bija: kā mēs dzīvojām, darijām, runājām*. Manuskripts. 1982. – 3. lpp.
- ¹² Intervija ar Guntu Kursīti, Koknesē, 2014. gads.
- ¹³ *Pieminekļu valdes materiālu krājumi. 4. sējums. Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apriņķī*. Prof. A. Tenteļa redakcijā. Rīga, 1933. – zīmējumi nr. 43, 44.
- ¹⁴ Detlezenas R. *Rytu Prūsijos kaimo namai ir medines bažnyčios*. Vilnius, Mintis, 1995.
- ¹⁵ Brašņiņš E. *Daiļā sēta*. Rīga, Zemnieku Domas, 1926.
- ¹⁶ Viķe-Freiberga V. *Dzintara kalnā*. Montreal, Helios, 1989. – 176.–177. lpp.
- ¹⁷ Bunkše E. V. *Sirēnu balsis: ģeogrāfija kā cilvēcīga erudīcija. Bērklījas ainavu skola*. Rīga, 1998. – 113. lpp.

Literatūra:

- Bachelard G. *La Po tique de l'Es pace*. Presses Universitaires de France, 1958.
- Brašņiņš E. *Daiļā sēta*. Rīga, Zemnieku Domas, 1926.
- Bunkše E. V. *Sirēnu balsis: ģeogrāfija kā cilvēcīga erudīcija. Bērklījas ainavu skola*. Rīga, Norden, 1998.
- Bunkše E. V. *Intīmā bezgalība*. Rīga, Norden AB, 2007.
- Detlezenas R. *Rytu Prūsijos kaimo namai ir medines bažnyčios*. Vilnius, Mintis, 1995.
- Eliade M. Pasaule, pilsēta, māja. *Kentaurs* Nr. 46, 2008. – 4.–13. lpp.
- Eliade M. *Sakrālais un profānais*. Rīga, Minerva, 1996.
- Heidegers M. Lieta. *Kentaurs XXI* Nr. 14, 1997. – 101.–113. lpp.
- Kursīte J. *Latviešu māja*. Rīga, Rundas, 2014.
- Latviešu tautas mīklas, sakāmvārdi un parunas*. Red. K. Straubergs. Kopenhāgena, Imanta, 1956.
- Pieminekļu valdes materiālu krājumi. 4. sējums. Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apriņķī*. Prof. A. Tenteļa redakcijā. Rīga, 1933.
- Terra Mariana. 1186–1888*. Biblioteca Apostolica Vaticana – Latvijas Nacionālā bibliotēka: Franco Cosimo Panini, 2008.
- Tuan Yi-Fu. *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. Columbia University Press, 1974.
- Vaivods J. *Reiz bija: kā mēs dzīvojām, darijām, runājām*. Manuskripts. 1982.
- Viķe-Freiberga V. *Dzintara kalnā*. Montreal, Helios, 1989.

Intervijas no autores personīgā arhīva:

- Intervija ar Staņislavu Kučinski, Romā, 2004.
- Intervija ar Guntu Kursīti, Koknesē, 2014.
- Intervija ar Ziedoni Zālīti, Rīgā, 2013.

Elīna Vasiļjeva

EBREJU TEKSTS LATVIEŠU LITERATŪRĀ: „SVEŠINIEKA” TIPS

Summary

***Jewish Text* in Latvian Literature: the Type of “a Stranger”**

The way one culture perceives another one is a multifaceted social and historical phenomenon. Historical, political, social context forms the basis of attitudes and perceptions. The perception of the *Jewish text* demonstrated by European cultures is a specific model. The traditional opposition “self-other” becomes actualised in the relations towards the Jews. The opposition is a universal indicator of the attitude towards other people within the same culture. A specific model of religious, social and domestic traditions makes the Jews in the perception of other cultures exotic, different, foreign.

In the cultural space of Latvia, the Jewish model has always occupied a special place. The attitude towards the Jews changed depending on the overall political and social tendencies. Various components of public consciousness (politics, ideology, religion, communication) influenced the shift of emphasis in the opposition “self-other” revealed towards the Jews. Literature turns out to be one of the reflections of such attitudes, which are presented in an art form, rather than in a documentary one.

If 19th century literature displays a specific socio-cultural situation, where the Jews are an integral part of the Latvian world, then in 20th century literature there appears a certain system of opposition. The opposition “we-other” is actualised in connection with the search for a model of national identity. The theme of the involvement of the Jews into the revolutionary movement turns out to be important. Finally, explicitly anti-Semitic literature appears to have anthropological significance.

The Jews as a constituent part of Latvian literature is presented in a variety of stereotypical and historical perceptions, reflecting the social and historical aspects of the historical memory.

Key words: *Jew, self-other, Latvian literature, historical memory, anti-Semitic*

*

Kādas kultūras uztvere citā kultūrā ir daudzpusīgs fenomens. Vēsturiskais, politiskais un sociālais konteksts veido uzskatu un uzstādījumu kontekstu. *Ebreju teksta* funkcionēšana Eiropas kultūrā demonstrē savdabīgu modeli. Ebreju uztverē tiek aktualizēta tradicionālā opozīcija „savējais – svešais”, kas ir universāls indikators tam, kā vienas kultūras ietvaros tiek apjausti citas tautas pārstāvji. Specifiskais reliģisko, sabied-

risko un sadzīves tradīciju modelis padara ebrejus eksotiskus, atšķirīgus, svešus citu kultūru pārstāvju skatījumā.

Pētījuma mērķis – iztirzāt modelēšanas principus, kas ietekmē ebreju uztveri dažādos Latvijas sabiedrības pašapziņas un nacionālās identitātes formēšanās posmos. Šajā aspektā tieši literatūra kļūst par šādu priekšstatu reprezentācijas lauku un par telpu, kurā tiek konstruētas noteiktas idejas, kas turpmāk rod izplatību sabiedrībā.

Latvijas kultūrā *ebreju teksts* vienmēr ieņēmis īpašu vietu. Attieksme pret ebrejiem mainījusies atkarībā no politiskajām un sociālajām tendencēm. Sabiedriskās apziņas dažādi komponenti (politika, ideoloģija, reliģija, komunikācija) ietekmējuši opozīcijas „savējais – svešais” akcentu maiņu ebreju uztverē. Literatūra funkcionē kā šo attiecību atspoguļošanas variants, gan ne dokumentālā, bet mākslinieciskā formā. Protams, reālie vēsturiskie apstākļi būtiski koriģē māksliniecisko uztveri. Vēsturiskais, politiskais, sabiedriskais fons veido uzstādījumu bāzi. Te var runāt par tā saukto „nulles parādības”, „minus zīmes” kontekstu, jo kādas zīmes vai sistēmas trūkums, tās fiksēšana sabiedriskajā apziņā arī demonstrē noteiktu priekšstatu sistēmu par kultūras īpatnībām. Šajā kontekstā ebreju pasaules jeb *ebreju teksta* recepcija citās kultūrās ieņem īpatnēju vietu.

Uztveres specifiku nosaka ebreju diasporas esamība starp svešajiem. Tāpēc faktiski visas Eiropas kultūras demonstrē savu attieksmi (tajā skaitā arī māksliniecisko) pret ebreju tautu. Ebreji tiek uztverti kā sveši, jo pārstāv citu reliģiju, citu tradīciju, atšķirīgi noformē sadzīvi. Tam pievienojas vēl viena īpatnība: cita ebreju reliģija (jūdaisms) ģenētiski saistīta ar „tautas – saimnieka” reliģiju, proti, kristietību.

Katra etniskā grupa apzinās savu modalitāti, savu identitāti ar tradīciju (kā rakstisko, dokumentālo, tā arī mutisko) starpniecību, savu vietu vēstures un politikas procesos definē, uztverot un veidojot noteiktu ikdienas kultūras jeb tradīciju modeli. Olga Frolova, pētot ebreju uztveri krievu vidē, raksta par to, ka mēģinājums iezīmēt „svešinieka” tēlu noteikti stimulē sevis paša, sava savdabīguma un unikalitātes apzināšanos.¹

Citas tautas kultūras uztvere lielākoties balstās uz etnocentriskajiem priekšstatiem, kad viss „savējais” tiek marķēts kā pozitīvs, savu kultūru pārstāvošais tiek apriori traktēts kā īsts un pareizs. Atkarībā no vēsturiskās situācijas svešo var uztvert vai nu kā vājāko, vai nu kā to, kas apdraud. Tādējādi var runāt par to, ka formējas stereotipiski priekšstati par svešinieku, kā arī veidojas noteikta mitoloģija. Svešinieka tēlu ietekmē divas polāras tendences: no vienas puses, nepieņemšana, no otras – tolerance. Šī šķietami ambivalentā dilemma iekļauj visu sarežģīto priekšstatu par „svešinieku” kompleksu, ietverot gan starpkonfesionālo polemiku, sabied-

risko pretstatījumu, kultūru mijiedarbību, kaimiņa sadzīves mitoloģizāciju.²

19. gadsimtā Latvijas sadzīve nav iedomājama bez ebreju klātbūtnes, kas arī tiek atspoguļots daiļdarbos. Jāievēro reģionālā specifika: katrs Latvijas reģions (Kurzeme, Vidzeme, Zemgale, Latgale) atbilstoši īpašiem sociālekonomiskajiem apstākļiem reprezentē savu *ebreju teksta* modeli, ko iespaido ekonomiskā situācija (pilsētas, lauku, miestīņa kultūra) un konfesionālā piederība (Latgale kā katoļticības reģions izjūt poļu kultūras ietekmi svešinieka uztverē).³

19. gadsimta latviešu literatūrā par tradicionālu kļūst ebreja pauninieka tips, kas ilustrē reālo ekonomisko situāciju. Ebreja pauninieka tips kaut epizodiski parādās gandrīz katra 19. gadsimta rakstnieka tekstos, kas liecina, ka ebreji bija plaši pazīstami sabiedriskajā izpratnē. Tieši ebreji kļūst par tirdzniecības attiecību obligātu komponentu. 19. gadsimta beigās viens no pazīstamākajiem *ebreju teksta* veidotājiem Rūdolfs Blaumanis šo tradīciju popularizē. Četrās viņa lugās ir personāži ebreji, kuri vēlāk gan literārajā, gan skatuviskajā tradīcijā kļūst par tipiski blaumaniskiem. Rakstnieks apzināti transformē opozīciju „savs – svešs”. Ebrejs netiek traktēts kā tradicionāls svešinieks, viņš ir sadzīves loģiska sastāvdaļa. Vēl vairāk, Blaumanis piešķir ebrejam starpnieka funkciju. Visi lugu personāži izvairās no mobilitātes, visi ir saistīti ar lauku telpu, dodoties ceļā, viņus sagaida nepatikšanas.⁴ Ebrejs pauninieks brauc no vienas vietas uz citu, piegādā ne vien preces, bet arī ziņas, noslēgtajā telpā kopā ar andeli ienes jaunumus un piedzīvojumus. Bez viņa nevar iztikt.

20. gadsimtā *ebreju teksts* no literatūras nepazūd, gluži otrādi – tas kļūst daudzveidīgāks, diferencējas tematiski. Šajā tekstā samērā bieži ir sastopamas ideoloģiskās iezīmes. Ja 19. gadsimtā teksts atspoguļo specifisko sociokultūras situāciju, kurā ebrejs ir latviešu pasaules neatņemama daļa, tad 20. gadsimta literatūrā parādās noteikta opozīciju sistēma. Gadsimtu mija un 20. gadsimta sākums ir saistīti ar latviešu nacionālās identitātes un Latvijas valstiskuma veidošanas meklējumiem. Sprotama ir tieksme modelēt patstāvīgu latviešu kultūras kodu pēc pretstatījuma principa salīdzinājumā ar citiem kultūras kodiem. „Savējais” ir priekšstatāms kā pozitīvo vērtību iemiesojums, un šīs vērtības iegūst lielāku nozīmi uz citu kultūru fona, kurā tās nav pārstāvētas.

Sakarā ar nacionālās identitātes modeļa meklējumiem tiek uzsvērtā opozīcija „mēs – citi”, tieši ebreji kļūst par šiem zīmīgajiem „citiem”, atšķirības no kuriem akcentē latviskās identitātes pozitīvo saturu. Savdabīgu *ebreju teksta* evolūciju savā daiļradē demonstrē Anna Brigadere, kurai nacionālais kods ir svarīgs visā daiļradē. Apzināti „citi”, proti, ebreji,

tiek portretēti autobiogrāfiskajā triloģijā *Dievs, daba, darbs* (1926–1933). Triloģijas mākslinieciskajā pasaulē ebreji ir organiska tās daļa. Mazās Anneles mājām kaimiņos atrodas neliels ebreju miestīņš Žagare, kura iedzīvotāji ir bieži muižas apmeklētāji. Ebrejiem piešķirti profesionālie marķieri – nodaļā *Trīs skroderi* aprakstīta ebreju ierašanās saimniekmājās, viņu atbraukšana tiek gaidīta. Nozīmīgs ir profesionālais marķējums – viņi ir skroderi. Šis amats ir viens no izplatītākajiem etniskajiem profesionālajiem marķieriem sabiedriskajā apziņā 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā. Kultūras zīmes rangā tas transformējas, pateicoties R. Blaumaņa lugai *Skroderdienas Silmačos*. Brigaderes skroderu tēli ir antitēze Blaumaņa klasiskajiem tēliem. Apjoma ziņā nelielajā nodaļā četri personāži ir ebreji – trīs skroderi (Joske, Lēnais Jaņķelis un Ātrais Jaņķelis) un zēns izpalīgs Mazais Joske. Ebreju personāžu vārdi apzināti atkārtojas – mazās varones izpratnē ebreji ir vienmuļi, nelielās atšķirības uzvedībā un iemaņās nepadara viņus individuālus, viņi visi demonstrē kopīgu kultūras modeli, kas būtiski atšķiras no latviešu kultūras. Nav spilgta portretējuma, bet visas ebreju īpatnības tiek pasniegtas hipertrofētā vai pretstatījuma formā: ja tas ir negatīvs raksturojums, tad tas tiek piedāvāts augstākajā pakāpē (piemēram, Joske pieprasa neiedomājami augstu cenu par bikšu šūšanu). Ja tie ir tradicionālie raksturojumi, tad tiek fiksēti, izmantojot salīdzinājumu: ebreji strādā (atšķirībā no čigāniem, kuri vispār neko nevēlas darīt), bet dara to negribot, pavirši (bikses, kuras sašūs Lēnais Jaņķelis, saplisis, pirms kāds tās paspēs uzvilkt; Ātrā Jaņķeļa darbs jākontrolē, lai visas šuves būtu kārtīgas). Vēl abus Jaņķeļus vieno kāda svarīga iezīme: *Ātrajam Jaņķelim, tāpat kā Lēnajam, nebij labas slavas kā darba darītājam.*⁵

Tieši Brigaderes triloģijā ir runāts par svešo citas tautas vidū, un šī saruna notiek starp divām meitenēm, Anneli un ebreju meiteni invalīdi Zāru, kura pēc ģimenes zaudēšanas sajūt, ka nevienam nav vajadzīga un ir svešiniece starp savējiem, tāpēc nolemj pieņemt kristietību. Latviešu literatūrā, īpaši 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs, tiek aktualizēta opozīcija „jūdaisms – kristietība”, proti, ebreju svešādums tiek saistīts tieši ar reliģisko piederību. Brigaderes triloģijas pasaule atklāj pagānu ticības un kristīgās tradīcijas simbiozi. Šādā kontekstā mazās Anneles pozīcija ir zīmīga: Annele nevar saprast, kā var atteikties no savas tautas, viņai formula *kas es esmu, tā es palieku*⁶ ir uzvedības modelis. Saruna ar Zāru liek mazajai Annelei aizdomāties par savu etnisko identitāti: *Kas tad viņa cits varētu būt, ja ne latviete?*⁷ Anneles skatījumā ebreji ir visai nepatīkami: cietsirdīgi, nepieņem citādi domājošos, nolādē jebkuru, kas

ir atkritis no jūdaisma, bet Zāras vēlme atteikties no savas tautas tomēr šķiet nepieļaujama.

Īpašu vietu šī posma *ebreju tekstā* ieņem savā ziņā unikālais Andrieva Niedras romāns *Kad mēness dilst* (1903). Romāna darbības laiks – Stefana Batorija valdīšanas posms (16. gadsimts). Romāna galvenais varonis nokļūst ārprātīga viesnīcas saimnieka rokās, saimnieks – ebrejs – tur Henriku pagrabā un gatavojas viņu noslepkavot. Vēstījums par ebreju sadistu ir stāsts stāstā, kas vēsta par paša ebreja traģisko likteni (ebrejs atklāj gūsteknim savu bērnu bojāejas stāstu). Notikumu izklāsts veidots gotiskā stilā: pastāvīga tumsa, noslēpumaina bērna raudāšana blakus istabā, negaidīta zirgu krišana, sitiens pa galvu, pamošanās pagrabā ar skeletiem, ass nazis pie rikles, bļoda asins notecināšanai, ebreja roka, kura meklē lielo artēriju. Pats ebrejs velk paralēles starp sevi, savu tautu un viduslaiku leģendām par vampīriem: *Jā, svešiniek: mana nelaikā mirusē tauta ir cilvēces vampīrs... no jūsu asinīm viņa tiek stipra līdz nākošai naktij. Jā, svešiniek: tas nav zelts, ko mēs krājam, tas ir dzīvo tautu asinis...*⁸ Vecais ebrejs, zinot par kristiešu dvēseļu nemirstību, ir nodomājis ar viņu dvēseļu palīdzību atdzīvīnāt savus dēlus un savu tautu. A. Niedras romāns ir rets uz viduslaiku ticējumiem balstītas demonstratīvas antisemitisma izpaušmes piemērs latviešu literatūrā 20. gadsimta sākumā.

Antisemitiskais noskaņojums politiskajās norisēs un sadzīvē saasinās vācu okupācijas posmā (1941–1944). Viens no pamattekstiem, kas deklarē antisemitismu kā nacionālās identitātes ideoloģijas bāzi, ir Teodora Zeltiņa romāns *Vētras vanags* (1943). Tas ir izteikti antisemitisks daiļdarbs ar visiem šāda tipa vēstījumiem raksturīgiem elementiem. Ebreja tēls tajā nav vienkārši iekļauts kategorijā „svešinieks”, bet tiek pozicionēts kā nīstams ienaidnieks. Personāžu sistēmas pamatā ir opozīcija „latvieši – ebreji” (Zeltiņa apzīmējumā *žīdi*). Šī antinomija ir primitīvi viennozīmīga: latvieši pārstāv gaismas pasauli, bet ebreji – tumsas pasauli. Galvenais varonis Valdis – latviešu nacionālsociālists; romāna darbība sākas ar viņa atgriešanos no cietuma (pat Latvijas neatkarības laikā valdība uzskatīja Valda Vārpa darbību par pretlikumīgu). Autora skatījumā galvenais varonis ir ideāla iemiesojums: viņš ir godīgs, strādīgs, skaists. Pats galvenais – viņš cīnās par taisnīgumu un saviem politiskajiem uzskatiem. Valda rakstura dominante – goda jūtas, tieši gods ir nacionālā rakstura galvenā iezīme. Autoraprāt, gods prioritāri ir politiskais gods. Vārpa lepni atsakās no labi atalgota darba, jo tā dēļ viņam jānodod savs politiskās cīņas biedrs.

Šajā nacionālās identitātes modelī ebrejs ir ienaidnieks, komunikācija ar kuru aizskar goda jūtas. Galvenais varonis nepieņem ebreju pasauli,

tumsas pasauli pat fizioloģiskā līmenī. Romāna gaitā vairākas reizes tiek uzsvērts, ka ebreji ir riebīgi gan ārējā izskata ziņā, gan uzvedībā, gan vēlmē piekrāpt un finansiāli pakļaut sev latviešu tautu. Turklāt autoram nav nepieciešami nekādi argumenti un paskaidrojumi; naidis pret ebrejiem ir pasniegts kā pats par sevi saprotams. Par Vārpa goda lietu un visas dzīves misiju kļūst savas tautas glābšana no ebrejiem: minama epizode, kad Valdis mēģina pasargāt zvejniekus no tirgoņa Fogelsona, kurš, pārdodams viņiem šnabi, ne tikai nodzirda tos, bet arī iedzen parādos. Vārpa izpratnē (turklāt tas ir Valdim raksturīgais domāšanas modelis) starp ebrejiem un komunistiem jāliek vienādības zīme:

*Komūnisms nav nekas cits, kā tas pats židisms, kas visu pasauli grib sagrābt savās rokās. Vai jūs maz zināt, ka pats komūnisma izgudrotājs Markss ir žīds, istā vārdā Morduchajs.*⁹

Vārpa retorika pārpildīta ar standarta klišejām, kas balstās uz stereotipiskiem priekšstatiem, tajā nolasāms *Ciānas gudro protokolu* stils. Absolūti gaidīta ir demonstratīvā aina, kad ar prieku (un sarkanām puķēm) ebreji sagaida Sarkanās armijas uzbrukumu neatkarīgajai Latvijai. Tieši šāda literatūra sabiedriskajā domā palīdz nostiprināt stereotipisko priekšstatu par ebreju aktīvo dalību komunistu darbībā, CK darbā, ar ko tiek mēģināts attaisnot vietējo iedzīvotāju piedalīšanos ebreju iznīcināšanā Latvijas teritorijā Holokausta laikā. Sasaistē ar reālās situācijas izgaismojumu, runājot par ebreju iedzīvotāju iesaistīšanos padomju instanču pasākumos, izvērstis analītisks skatījums, balstoties uz arhīvu dokumentiem un statistiku, ir atrodams vēsturnieka Aivara Strangas monogrāfijā *Ebreji un diktatūras Baltijā*¹⁰.

Attieksmi pret ebrejiem ietekmē gan autora personīgie uzskati, gan arī noteikta vēstures laikmeta specifika. Līdz ar to latviešu literatūras *ebreju tekstā* ir klātesoša uzskatu dažādība, gan iekļaujot stereotipiskus priekšstatus, gan konkrētām vēstures periodam raksturīgās tendences. Ebreja kā viena no zīmīgākajiem svešiniekiem uztvere var tikt definēta šādu sociālo un politisko problēmu kontekstā:

- 1) ebreja kā svešinieka uztvere ir saistīta ar autora reliģiskajiem uzskatiem, kad tiek uzsvērtas kristīgās pasaules vērtības, tādēļ ebreju pasaule tiek traktēta kā pilnīgi sveša, jo reprezentē citu reliģiju (jūdaismu). Tas provocē opozīcijas veidošanu, kuras ietvaros ebrejs iemieso naidīgumu attieksmē pret kristīgo pasauli;
- 2) ebrejs kā svešinieks parādās sasaistē ar mēģinājumu apzināt un definēt savu nacionālo identitāti. Visas „svešinieka” kvalitātes ir nepieciešamas, lai izkristalizētu latviešu nacionālā rakstura ideālo modeli;

- 3) ebreju naidīguma deklarēšana balstās uz stereotipiskiem un mitoloģiskiem priekšstatiem un aizspriedumiem, kuru saknes meklējamas pirmām kārtām visā Latvijas teritorijā izplatītajā mītā par asins rituālu;
- 4) galējais ebreja ienaidnieka modelis veidots rasu teorijas iespaidā, kas Latvijas iedzīvotāju vidū aktualizējas vācu okupācijas laikā.

Likumsakarīgi, ka politiskais konteksts negatīvi ietekmē mākslas darba kvalitāti. Tekstus, kas tapuši vācu okupācijas laikā (T. Zeltiņa romāns nav vienīgais šāda tipa sacerējums) var raksturot kā zemas kvalitātes literāros faktus.

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Фролова О. Евреи в сознании современного русского обывателя. *Свой или чужой? Евреи и славяне глазами друг друга*. Москва, 2003. — с. 230.
- ² Белова О. *Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции*. Москва, 2005. — с. 25.
- ³ Dribins L. *Ebreji Latvijā*. Rīga, Elpa, 2002. — 47. lpp.
- ⁴ Blaumanis R. *Kopotie raksti deviņos sējumos*. Rīga, Jumava, 1997. — 4., 5. sējums.
- ⁵ Brigadere A. *Dievs. Daba. Darbs*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2004. — 42. lpp.
- ⁶ Turpat, 396. lpp.
- ⁷ Turpat.
- ⁸ Niedra A. *Kopotie raksti*. Rīga, 1925. — 159. lpp.
- ⁹ Zeltiņš T. *Vētras vanags*. Rīga, Otto Pelles izdevniecība, 1943. — 64. lpp.
- ¹⁰ Stranga A. *Ebreji un diktatūras Baltijā 1926–1940*. Rīga, 2002.

Literatūra:

- Blaumanis R. *Kopotie raksti deviņos sējumos*. Rīga, Jumava, 1997.
 Brigadere A. *Dievs. Daba. Darbs*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2004.
 Dribins L. *Ebreji Latvijā*. Rīga, Elpa, 2002.
 Niedra A. *Kopotie raksti*. Rīga, 1925.
 Stranga A. *Ebreji un diktatūras Baltijā 1926–1940*. Rīga, LU Jūdaikas studiju centrs, 2002.
 Zeltiņš T. *Vētras vanags*. Rīga, Otto Pelles izdevniecība, 1943.
 Белова О. *Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции*. Москва, Индрик, 2005.
 Фролова О. Евреи в сознании современного русского обывателя. *Свой или чужой? Евреи и славяне глазами друг друга*. Москва, Сэфер, 2003.

Sandra Meškova

PARATEKSTA PRAGMATIKA ANITAS LIEPAS PROZĀ

Summary

The Pragmatics of Paratext in Anita Liepa's Prose Fiction

The present paper investigates the pragmatic features of paratext in the Latvian writer Anita Liepa's (b. 1928) documentary prose and fiction. Paratextual elements (title, genre specification, dedication, epigraph, preface, postscript, titles of chapters, photographs, illustrations, photograph subtitles, etc.) play an important role in constructing the modality of narrative; in documentary and autobiographical texts the modality of bearing witness is of major importance. The pragmatics of paratext spans a vast range of functions, from informative (adding information, specifying historical links in preface, postscript, photographs and archival materials added to the text, etc.) to performative (dedication, author's signature on the back cover of the book, etc.).

The present paper investigates the pragmatic functions of specifying the date and place of writing at the end of the text or the postscript, the use of the author's name other than on the title page, postscript, and dedication. These paratextual elements perform an informative function, create a communicative bond with a reader, convey the author's intention and determination, thus they are efficient tools of creating the modality of the documentary and autobiographical text.

Key words: *pragmatics, paratext, modality, Anita Liepa*

*

Paratekstualitātes jēdzienu ir izstrādājis franču naratologs Žerārs Ženets (*Gérard Genette*), apzīmējot ar šo terminu literārā teksta „sliksni” jeb tās literārās un grāmatizdošanas konvencijas, kas ir vidutājas starp pašu tekstu un tā iespiesto variantu jeb grāmatu. Paratekstualitāti veido virsraksts, apakšvirsraksts, pseidonīms, priekšvārdi, veltījumi, epigrāfi, ievadi, piezīmes, epilogi un pēcvārdi, ilustrācijas, kā arī tas, ko Ž. Ženets dēvē par epitekstu – autora vēstules, dienasgrāmatas, mutvārdu komentāri utt.¹ Kā teksta „sliksnis” parateksts bieži vien netiek pamanīts, taču tieši tas padara tekstu par grāmatu un kalpo par pirmo komunikatīvo saikni starp tekstu un lasītāju. Tas veido zonu starp teksta iekšpusi (periteksts) un ārpusi (epiteksts), kas nosaka visu teksta lasīšanas procesu², un bieži vien teksta recepcija sākas tieši no parateksta. Parateksts padara tekstu par grāmatu, kurai ir materiāla esamība un kas tekstu dara pieejamu lasītājam.³

Ž. Ženets atzīmē, ka paratekstu veido heterogēna diskursu un tekstuālo prakšu grupa, un izdala paratekstualitātes telpiskās, temporālās, substantiālās, pragmatiskās un funkcionālās iezīmes.⁴ Paratekstuālo elementu definē tā novietojums attiecībā pret tekstu, radīšanas laiks (par atskaites punktu ņemot pirmpublicējumu, ir būtiski, vai paratekstuālais elements publiskots vai nu pirms tā, piemēram, reklāmas materiāls par gaidāmo grāmatu, periodikā publicēti fragmenti, vai arī tajā pašā vai turpmākajos izdevumos, piemēram, priekšvārds kādam noteiktam izdevumam), pastāvīšanas veids (verbāls, ikonisks – ilustrācijas, materiāls, faktuāls – fakts sniedz komentāru tekstam un ietekmē tā recepciju, piemēram, literāra godalga, biogrāfiskais, vēsturiskais, ar žanru saistītais konteksts). Parateksta pragmatiku raksturo komunikatīvā saikne starp sūtītāju un saņēmēju tā pārraidīšanā. Būtiski ir tas, vai sūtītājs ir pats autors vai arī, piemēram, priekšvārdu ir uzrakstījis redaktors, izdevējs ar vai bez autora ziņas. Saņēmējs jeb adresāts dažādiem parateksta elementiem var atšķirties – tas var būt ikviens lasītājs, konkrēts lasītāju loks, laikabiedri, kritiķi. Svarīga parateksta pragmatikas iezīme ir tā ilokutīvais spēks, kas var izpausties plašā spektrā – no informatīva līdz performatīvam. Parateksts var sniegt konkrētu informāciju (autora vārds, izdošanas gads), parateksta elements var paust autora vai izdevēja intenci vai interpretāciju (priekšvārds, žanra apzīmējums – aicina uztvert tekstu noteikta žanra ietvaros), pat apņemšanos – piemēram, norāde uz teksta autobiogrāfiskumu liecina par autora apņemšanos vēstīt patiesību. Atsevišķiem parateksta elementiem, piemēram, veltījumam, piemīt performatīvs raksturs – tas īsteno verbāli pausto vēsti.⁵ Visgrūtāk definējama ir parateksta funkcionalitāte, jo, kā norāda Ž. Ženets, tā ir heterogēna, un parateksts vienmēr ir daudzfunkcionāls, turklāt funkcionāli pakārtots tekstam.

Parateksta pragmatikas specifiku nosaka tas, ka pragmatika saistās ar izteikuma kontekstu un tā komunikatīvo potenciālu⁶, kam kalpo arī parateksts. Parateksts izceļ un iezīmē teksta pragmatiku, šī ir ļoti būtiska parateksta funkcija.

Turpmāk rakstā uzmanība vērsta parateksta pragmatikai mūsdienu latviešu rakstnieces Anitas Liepas prozā, aplūkojot peritektuālos elementus, kā norāde uz teksta sarakstīšanas laiku, vietu un autorību, pēcvārds, kuri pilda gan informatīvu funkciju, gan veido komunikatīvu saikni ar lasītāju, gan arī pauž autores intenci un apņemšanos, tādējādi konstruējot autobiogrāfiskā teksta modalitāti.⁷ Tiks aplūkoti arī veltījuma performativitāte A. Liepas darbos. Raksta apjoma ierobežojumu dēļ minēti vien daži piemēri epiteksta saistībai ar tekstu.

Latviešu rakstniece Anita Liepa (dz. 1928) ir ievērojama pēcpadomju dokumentālās un autobiogrāfiskās prozas tradīcijas aizsācēja, sniedzot savos darbos liecības par sarežģītām un neviennozīmīgām 20. gadsimta norisēm Latvijā Otrā pasaules kara laikā, padomju periodā, kā arī Atmodas gados. Vislielāko ievēribu un plašāko sabiedrisko rezonansi rakstniece guvusi ar dokumentālo romānu *Ekshumācija* (1990), kur dokumentētas padomju režīma represijas pret Latvijas armijas virsniekiem Litenē 1941. gadā. Tam seko atmiņu romāna *Kumeļa gadi* izdevums (1993), *Vēstules no vērmeļu zemes* (2000), dokumentālais romāns *Noklusētās lappuses* (2004), *Dāvana jeb Flensburgas noskaņas* (2013) un *Atbrīvošanās. Atmodas likloči Daugavpilī* (2013), kopumā veidojot dokumentālās un autobiogrāfiskās prozas ciklu. Līdzās šiem darbiem rakstniece pievēršusies arī daiļprozai – stāstiem un romāniem, rakstījusi arī lugas un tēlojumus: *Krusta dancis: stāsti un humoreskas* (1982), *Kā niedre būs; Vecjuru saimniece: stāsti* (1990), *Lietuvēnu laiks* (1993), *Saulesmāsa* (1994), *Vējgāze* (1996), *Magoņu pļavā* (1998), *Dženifera* (1999), *Gaisa pilis. Virši zili* (2001), *Ēnu izrāde* (2004), *Lugas* (2005), *Ziemeļvējš* (2007), *Austrumu motīvs: ceļojuma apraksts, stāsti* (2008), *Pa gājputnu ceļu* (2010).

A. Liepas darbu – gan dokumentālo, gan daiļprozas – izdevumos plaši izmantoti parateksta (periteksta) elementi, tie veic daudzveidīgas funkcijas un būtiski bagātina tekstu semantiku un pragmatiku. Viņas darbos izmantots ne vien verbālais (nosaukums, žanra apzīmējums, veltījums, epigrāfs, ievads, nodaļu nosaukumi, teksts zem fotogrāfijām, arhīvu dokumenti, pēcvārds), bet arī ikoniskais (fotogrāfijas, autores ilustrācijas un zīmējumi) periteksts. Daži parateksta elementi ir aplūkoti citā publikācijā⁸, šajā rakstā uzmanība pievērsta norādēm uz teksta sarakstīšanas laiku, vietu un autorību, veltījumam, kā arī pēcvārdam.

Dokumentālā romāna *Ekshumācija* teksts noslēdzas ar gadskaitli – „1988”⁹; ar šo pašu gadu datētas arī pēdējās divas grāmatā ievietotās fotogrāfijas, kur redzami Zajarskas zvejnieki un *kapteiņa Sondora audžu-meitas atvase Ingūna uz zvejas kuģa tā dēvētajā Bratskas jūrā*, precizējot arī uzņēmuma veikšanas datumu: *1988. gada 8. augustā*.

Ņemot vērā ilgo grāmatu sagatavošanas procesu, ir būtiski apzināties, ka dokumentālais romāns *Ekshumācija* tika pabeigts 1988. gadā, laikā, kad Atmodas procesi Latvijā vēl bija tikai sākušies. Šis datējums ļauj apgalvot, ka *Ekshumācija* ir pirmais publiskotais informācijas avots par padomju režīma represijām Latvijā, kas satur dokumentālus avotus – fotogrāfijas un arhīva materiālus. 1990. gadā, kad romāns tika publicēts, iznāca vēl viens darbs par Litenes virsnieku gaitām – Roberta Gabra

Latvju virsnieks Nr. 35473. Roberts Gabris (1903–2000) dienēja Latvijas armijā virsnieka vietnieka pakāpē, izsūtīts uz Noriļsku, kur pavadīja 10 gadus, viens no nedaudzajiem, kurš atgriezās Latvijā; savus memuārus sāka rakstīt 1973. gadā.

Neiznāca man tevī vizināt, krusttēv, sveši aizvizināja. Līdz pašam Ziemeļa namdurvīm. Zaldāti ar šautenēm un suņiem priekšā sagaidīja. Bargs izrādījās Ziemeļis, zemes vārtus aīceļam aizcēla priekšā, aizcirta, aizslēdza, nobultēja.

Mēs aizbraucam, tu paliec. Jūs visi paliekat tajā skalstajā mežā. Nav mūsu spēkos kādu no jums aizvizināt mājās, no veļu laivas pārceļt savējā, vien jūsu piemiņu mēs pārvedīsim, tā atgriezīsies Latvijā kopā ar mums.

LAI TAIGAS ZEME MAMUTU KRASTĀ JUMS VIEGLA KĀ PĪENES PCKA.

1988

«Mes zinām kur atrodas jūsu meklētās nometnes vieta,» saka Zajarskas zvejnieki. 1988. gada 8. augustā.

Atvadoties no Mamutu krasta. Kapteiņa Sondora audžumeitas atvase Ingūna uz zvejas kuģa tā devējā Bratskas jūrā 1988. gada 8. augustā.

1. attēls. Norāde uz teksta sarakstīšanas laiku A. Liepas dokumentālajā romānā *Ekshumācija* (1990)

Norāde uz autorību Anita Liepa romāna *Ekshumācija* izdevumā atkārtojas trīs reizes: uz titulvāka, *Pēcvārda vietā* beigās un uz grāmatas aizmugurējā vāka kā paraksts rokkrakstā. To var skaidrot ar lielo nozīmi, ko autore piešķir šai grāmatai: tā ir viņas ģimenes vēsture, stāsts par represētā audzūtēva likteni, dokumentāla liecība par represētajiem Latvijas armijas virsniekiem un viņas pašas disidentiskajiem centieniem atklāt patiesību, dokumentēt cilvēku liecības (Noriļskā rakstītajā dienasgrāmatā). Uz aizmugurējā vāka sniegts arī lakonisks pārskats par grāmatas sarakstīšanas vēsturi:

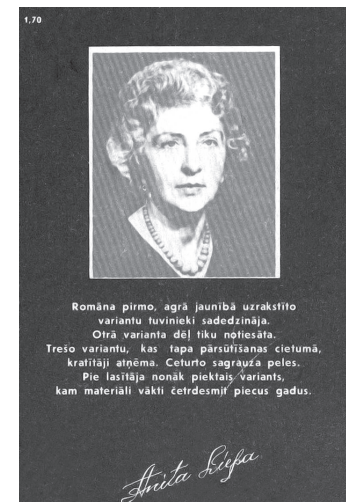
Romāna pirmo, agrā jaunībā uzrakstīto variantu tuvinieki sadedzināja. Otrā varianta dēļ tiku notiesāta. Trešo variantu, kas tapa pārsūtīšanas cietumā, kratītāji atņēma. Ceturto sagrauja peles. Pie lasītāja nonāk piektais variants, kam materiāli vākti četrdesmit piecus gadus.

Autores paraksts zem šiem vārdiem un fotogrāfija piešķir tiem dokumenta statusu, it kā sevišķi apliecinot autentiskumu. Šis spēcīgais paratekstuālais žests dialogā ar Imanta Krepiča priekšējā vāka noformējumā izmantoto Latvijas Republikas karogu un veltījumu *Veltīts aizvestajiem Latvijas Republikas virsniekiem, dzīvajiem un mirušajiem* veido semantiski piesātinātu rāmi, kas akcentē dokumentalitāti un viennozīmīgu vēstures traktējuma intenci. 80. gadu nogalē, pirms Latvijas neatkarības atjaunošanas deklarēšanas, neapšaubāmi, autore apzinājās zināmu risku, tādēļ gan grāmatas izdošana, gan šie spēcīgie paratekstuālie akcenti ir viņas apņēmības, drosmes un pilsoniskās attieksmes apliecinājums. Rakstniece intervijā atzīst, ka viņas nolūks, rakstot romānu, bija sniegt liecību par savas dzīves laika norisēm:

Es kļuva aizstāvības lieciniece, lai mani varoņi tiktu rehabilitēti. Tagad par tiem notikumiem raksta arī citi. Es sāku rakstīt, kad viņi vēl neuzdrošinājās.¹⁰

Dokumentālajā romānā *Noklusētās lappuses* minēts:

[..] *šausmīgi baidījās nomirt, pirms grāmata pabeigta. Nu tas pāri. Ir tāds atvieglojums, it kā es būtu uzvarējusi nāvi.¹¹*

Romāna pirmo, agrā jaunībā uzrakstīto variantu tuvinieki sadedzināja. Otrā varianta dēļ tiku notiesāta. Trešo variantu, kas tapa pārsūtīšanas cietumā, kratītāji atņēma. Ceturto sagrauja peles. Pie lasītāja nonāk piektais variants, kam materiāli vākti četrdesmit piecus gadus.

2. attēls. A. Liepas dokumentālajā romānā *Ekshumācija* (1990) aizmugurējais vāks ar autores fotogrāfiju un parakstu

Dokumentālajā romānā *Noklusētās lappuses* norāde uz teksta sarakstīšanas laiku un vietu sniegta teksta beigās: 2001. gada aprīlī *Daugavpilī*, minot ne vien gadu, bet arī mēnesi. Varētu šķist, ka šim datējumam nav kādas specifiskas nozīmes, kā vien vēlme dokumentēt rakstīšanas procesu; ņemot vērā grāmatas izdošanas gadu (2004), konstatējams, ka no manuskripta pabeigšanas līdz grāmatas izdošanai paiet diezgan ilgs laiks, kas hipotētiski nav saistīts ar rediģēšanu vai kādām citām manuskripta apstrādes procedūrām (redaktors izdevumā nav norādīts), bet gan ar finansiālo jautājumu; to atklāj arī autore un izdevēju pateicība *Guntim Bondaram (ASV) par finansiālo atbalstu grāmatas tapšanā!* (izsaukuma zīme oriģinālā) un informācija, ka grāmata iznākusi ar Kultūrkapitāla fonda atbalstu. Tomēr, sastatot manuskripta pabeigšanas datējumu ar ievadā minēto 1998. gadu un sākuma atziņu: *Mūsu bargais gadsimts, tuvojoties savam noslēgumam* [...]¹², var izteikt pieņēmumu, ka 2001. gads ir zīmīgs kā ne vien jauna gadsimta, bet arī jauna laikmeta aizsākums, paaudžu šķirtne, kur autore jūtas kā vecākajai paaudzei piederīga, atšķirīga no jaunākās un vidējās paaudzes, kas vēsturi un ar to saistītos notikumus un procesus uztver citādi, vieglāk un ne tik nopietni:

*Biju vecākā no semināra dalībniekiem. Citiem – jaunajiem [...] ir citāda dzīves pieredze nekā man un manai paaudzei, tādēļ mūsu attieksme pret lietām, parādībām, cilvēkiem nevar būt vienāda. Šodienas trīsdesmitgadīgajiem, arī četrdesmitgadīgajiem dzīves indes kausa dzēriens bija jau krietni vien atšķaidīts. [...] Turklāt vecāki, tuvinieki, skolotāji, idejiskie audzinātāji centušies viņus norobežot no nevēlamām zināšanām, lai viņi dzīvotu mierā [...]. Un viena sabiedrības daļa slīga mankurtismā.*¹³

Atmodas laikam raksturīgā vienotība, arī paaudžu vienotība, ir palikusi pagātnē. Apzinoties savas pieredzes specifiku un vērtīgumu, rakstniece pauž savu nolūku:

*Ir daudzreiz nācies kaut ko noklusēt, gan mācību iestādēs, gan darbā stājoties, gan saskarē ar cilvēkiem. Nu pienācis laiks noklusētās lappuses atšķirt.*¹⁴

Tādējādi manuskripta pabeigšanas datējums veido ciešu konceptuālu saikni ar romāna nosaukumu un ievadā formulēto autore intenci – atšķirt noklusētās lappuses.

Šī doma pausta arī uz aizmugurējā vāka, kur vērojams līdzīgs modelis kā dokumentālajā romānā *Ekshumācija*: autore fotoattēls, vēstījums (savas paaudzes raksturojums, minot apzīmējumus „tie trakie”, „barikāžu mentalitāte”, akcentējot, ka tā ir paaudze, kura apzināti piedzīvojusi padomju okupācijas periodu jeb *tos debesu un elles lokus, caur kuriem*

1941. gada 22. jūnija līdz 1991. gada 14. augustam mūs rāvis auļojošais zirgs), tikai paraksta vietā šeit ir: *autore*.

3. attēls. A. Liepas dokumentālā romāna *Noklusētās lappuses* (2004) aizmugurējais vāks

Atmiņu romānā *Kumeļa gadi* norādi uz romāna sarakstīšanas laiku papildina norāde uz vietu. Turklāt šis norādes sniegtais gan pēdējās nodaļas, gan pēcvārda beigās. Pēdējās nodaļas beigās minēta norāde: *Daugavpilī un Vecsventes Zvejās 1969–1987*, savukārt pēcvārdā: *Vecsventes Kaudzīšos 1992* (skat. 4. attēlu).

Punkts pēc gadskaitļa ir tikai pēcvārdā, kā norādīt, ka šis ir pēdējais romānam pievienotais teksts. Citviet, aplūkojot A. Liepas darbu tapšanas

hronoloģiju, minēts, ka *Kumeļa gadi* ticis iesniegts izdošanai pirms dokumentālā romāna *Ekshumācija* un ka redaktors to ilgi turējis un krietni īsinājis, bet grāmatas *Ekshumācija* iznākšanas gatavošana paildzināja atmiņu romāna *Kumeļa gadi* publicēšanu.¹⁵

laipni uzņem bites un cilvēkiem ļauj tējai salasīt ziedus. Krāsmatu priekšā sniedzās debesīs mātes tumšzaļā egle, kam nolauztās galotnes vietā no zara izveidojusies cita. Manai mātei patika stādīt kokus. Visur, kur vien viņa dzīvojusī, tās piemiņai šalc zaļi pieminekļi. Ari tēva ozols izaudzis liels. Jau otro gadu desmitu met zīles, bet zīļu laikam nebūs daudz, jo lejas kaimiņš kokam apdrīnājis mizu. Ingūna ņem ceļmalā mālus, atmieķšķē pelķē, aizziež ozola vainas, nosaitē ar drānu. Es neesmu redzējusi teiksmaino senmāti Dārti, bet šobrīd man šķiet, ka Ingūnai ir Dārtes vaibsti. Tikai saulīte matos, tā viņai no manis.

Sen nozudusī vectēva uzceltā Kaudzišu māja, kas bija tik līdzīga ceļmalas krogum. Kādu laiku pierastajā ainavā rēgojās robs, bet tad tur uzradās veikaliņš ar slitu, pie kuras allaž redzams kāds zirga pajūgs vai motocikls.

Pāri vecmāmiņas pļavai stiepjas jauns ceļš, augsts un plats. No pļavas atlikusī šaura strēmele ar viņas stādītajiem vītoliem. Nav vairs diķa, kur vēl pirms dažiem gadiem mēdzu garāmejojot piesēst uz laipas, lai noskalotu ceļa putekļus no kājām. Nu vairs nebūtu ko skalot, jo jaunais ceļš neput. Uz šī ceļa gan nav samanāmas manu kumeļa gadu pēdas, toties tas ir gluds, bez grambām un sliķšņām, bez smagiem māla dubļiem lietus laikā.

Izstaigājušās pa dārzu, kur bumbiere un dažas ābeles vēl dzīvas, noejam pie avota dot Laimiņai ziedu. Ierauģot starp zālēm vizuojam zalgano aci, man atkal mirkli šķiet, ka tūdaļ saviļņosies ūdens, un no tā izkāps mīļā Laima. Garos, baltos goda svārkos, baltu villaini ap pleciem, sudrābā saktu pie krūtīm, zīļu vainagu galvā. Viņa panāks soli man pretim, lai varu, viņas priekšā lokot ceļus, teikt paldies par krāšņajām Vecsventes vasarām.

Es
savu Paradīzi
esmu
redzējusi.

Daugavpili un Vecsventes Zvejās
1969–1987

Pēcvārds

Pērn vētras laikā kritis upurozols Višņu salā. Varenais stumbrs pāršķēlies, zaru rokas pieplakušas zemei, it kā atpūšoties pēc ilgām, debesīs raidītām lūgšnām. Palikusī koka pakājē no akmeņiem izliktā, pret rietiem vērstā strēle, kuras nozīmi neviens nav atminējis.

Mana vecmāte sacīja: ja senču ozols krīt, nāk ļaudīm vaidu laiki ar kariem, jukām, badu un mēri. Lai ceļš no jauna virzītos uz gaismu, tai vietā iestādāms jauns ozols, un Saulgriežos tam dodams zieds. Šķiet, jaunais koks uz salu tiks aizgādāts no Kaudzišiem, jo vecais upurozols mirdams šai zemei novēlējis svētību, ne postu.

Es šopavasār stādu ābelītes Kaudzišu dārzā un uzroku savas vecmāmiņas lauku, jo neapstādināmais laikmetu pulkstenis nu atkal rāda Latvijas laiku.

Vecsventas Kaudzišos
1992.

4. attēls. Norādes uz teksta sarakstīšanas laiku
A. Liepas atmiņu romānā *Kumeļa gadi* (1993)

Ar to izskaidrojama piecu gadu atstarpe starp romāna teksta un pēcvārda uzrakstīšanu. Šo atstarpi akcentē arī norāde uz sarakstīšanas vietu – *Daugavpili un Vecsventes Zvejās* un *Vecsventes Kaudzišos*. Vecsventes Zvejas ir vasaras māja netālu no tēva mājām, kur A. Liepa mēdza pavadīt atvaļinājumu, pirms bija radusies iespēja atgūt ģimenes īpašumu, savukārt *Kaudziši* ir drīzāk simboliska norāde uz atgūto zemi, kur autore stāda ābelītes un uzrok vecmāmiņas lauku, *jo neapstādināmais laikmetu pulkstenis nu atkal rāda Latvijas laiku*¹⁶, jo Kaudzišu mājas tajā laikā vairs nav. Taču norāde uz to simboliski pozicionē autore atgūto mantojumu, pateicoties laiku maiņai un vēsturiskā taisnīguma un likumīguma atjaunošanai. Savukārt iepriekš pabeigtās pēdējās nodaļas beigu konceptuālais akcents likts uz pagātnes neatgriezeniskumu, ko izsaka arī deiktīvu lietojums:

Sen nozudusī vectēva uzceltā Kaudzišu māja. [..] Pāri vecmāmiņas pļavai stiepjas jauns ceļš, augsts un plats. No pļavas atlikusī šaura strēmele ar viņas stādītajiem vītoliem. Nav vairs diķa, kur vēl pirms dažiem gadiem mēdzu garāmejojot piesēst uz laipas, lai noskalotu ceļa putekļus no kājām. Nu vairs nebūtu ko skalot, jo jaunais ceļš neput. Uz šī ceļa gan nav samanāmas manu kumeļa gadu pēdas, toties tas ir gluds. [..]

Es
savu Paradīzi
esmu
redzējusi.¹⁷

Šo laika distanci starp atmiņu stāstu un stāstīšanas laiku (darbības laiks un vēstījuma laiks) iezīmē arī pirmās nodaļas *Piesaulītē* epigrāfā izmantotais Aspazijas dzejoļa pants:

*Ilgī, šķiet man, projām biju;
Nu es atkal ieraudzīju:
Mazā, sirmā kumeliņā
Jāj pa ceļu pasaciņa.*¹⁸

Darbā *Dāvana jeb Flensburgas noskaņas* manuskripta pabeigšanas laiks (2008–2009) norāda, ka tas tapis drīz pēc tajā tēlotā ceļojuma. Savukārt izdošanu tas gaidījis apmēram tikpat ilgi kā *Noklusētās lappuses*, kam arī, domājams, izskaidrojums saistīts ar finanšu aspektu. Grāmatas iznākšanu finansiāli atbalstījis Valsts Kultūrkapitāla fonds un atbalstu snieguši Kārlis Āboliņš un Ērika Vitoļiņa. Apzinoties publicēšanās grūtības, autore izdevumam pievienojusi arī agrāk nepublicētus stāstus un miniatūras.

Visjaunākā A. Liepas darba *Atbrīvošanās. Atmosdas likloči Daugavpili* pabeigšanas laiks datēts ļoti precīzi – minot vietu un datumu:

Daugavpili

2013. gada 28. februārī

Autore

Šis darbs izdots ļoti drīz pēc pabeigšanas, tajā pašā gadā. Tas skaidrojams ar to, ka grāmatas tapšanas ideju atbalstīja Genovefa Barkovska, Daugavpils Universitātes Latgales pētniecības institūta darbiniece, kura paspārnē darbs izdots. Šis ir visvieglāk izdotais rakstnieces darbs, kura tapšanu gan viņa raksturo kā visai grūtu un darbietilpīgu procesu, pēcvārdā minot, ka *darbs pie šī pētījuma ildzis divus gadus*¹⁹. Iespējams, tādēļ autorei bijusi vēlme akcentēt teksta pabeigšanas laiku, norādot ne vien gadu, bet arī datumu, kas turklāt ir simbolisks – tā ir mēneša pēdējā diena. Tekstu noslēdz bezpersoniskais „Autore”, kas veido saikni ar 1. nodaļas sākumā ievietoto fotogrāfiju, kur redzama maza meitene pie vižņiem klātas upes. Nodaļas epigrāfā izmantotie Raiņa dzejas vārdi *Daugavmāte, Daugavmāte! / Kā lai tevi nemilētu? / Tu milēji mani mazu, / Smilšu klēpī auklēdama*²⁰ liek domāt, ka fotogrāfijā redzama rakstniece bērībā. Tādējādi teksta rāmi veido norāde uz autorību, kas nav tieša un identificējama, kā iepriekš minētajos darbos, bet saglabā zināmu poētisku vispārinājumu vizuāli iešifrētā veidā, tajā pašā laikā šo autorību apliecinot.

Līdzīgs rāmis veidots vairākos agrāk izdotajos A. Liepas daiļliteratūras darbos, piemēram, *Saulesmāsa* (1994) un *Vējgāze* (1996), kur sākumā ievietota autore fotogrāfija, savukārt pēcvārda beigās – norāde „Autore”.

5. attēls. Foto no A. Liepas darba *Atbrīvošanās. Atmosdas likloči Daugavpili* (2013)

I

Daugavmāte, Daugavmāte!

Kā lai tevi nemilētu?

Tu milēji mani mazu,

Smilšu klēpī auklēdama.

Rainis

Darba *Saulesmāsa* pēcvārdā minēts, ka domu grāmatai pievienot pēcvārdu ar informāciju par autori romāna tapšanas laikā ierosinājusi grāmatas redaktore²¹. Autore tēlo savu reakciju uz šo ieteikumu:

*Tātad par sevi pērnā, 1992. gada nogalē un šā gada sākumā. Aptveroši? Hm ... Tas ir bīstami, var piešūt politiku. Demokrātisma trūkumu vai ko tamlīdzīgu. [...] Varētu jau izgaismot tikai labo. Bet, ja aptveroši, tad noriskēs... Var taču kādu laiku vakaros neiet laukā no mājas un uz klauvējieniem nevērt vaļā durvis.*²²

Šāds pārdomu atveidojums līdz ar tālāk sniegto autore dzīves pārskatu skarajā pārmaiņu gadā, piedzīvojot trūkumu, grūto pilsoņu un nepilsoņu reģistrācijas darbu, politiskas kaislības, ļauj ielūkoties autore darba procesā, gūt priekšstatu par viņas personību, uzskatiem un izjūtām, tādējādi veidojot personisku saikni starp autori un lasītāju. Ar tekstu pēcvārds nav tieši saistīts, tomēr, vadoties pēc tādām norādēm kā vēstījums pirmajā personā un varones īpašvārds Marta, kuras darbā tēlotās gaitas ved uz cietokšņa pilsētu Latgales malā, Daugavas krastā, kur viņa mācās Skolotāju institūtā, tā norādot uz Daugavpili, ļauj noprast, ka varone ir rakstnieces tēvamāsa (viņas vārds minēts dokumentālajā romānā *Ekshumācija*) un ka stāsts ir par autore ģimeni un viņas pašas iztēloto saskarsmi ar tanti; tādēļ autore personības atklāšana pēcvārdā, kaut arī tikai ieskicēta, ir būtiska, jo iezīmē ģimenes kontekstu. Rakstnieces fotogrāfija gan nav integrēta kādā kopsakarā, ja nu vienīgi to varētu uztvert kā daļu no komunikatīvās saiknes ar lasītāju veidošanas darba pēcvārdā.

Ciešāks autore fotogrāfijas un pēcvārda kopsakars veidots darbā *Vējgāze*, kur tēlotas Atmosdas laika norises Latvijā, Tautas frontes, Nacionālās neatkarības kustības, Pilsoņu komitejas, interfrontes veidošanās un darbība, barikāžu dienas 1991. gada janvārī, valstiskās neatkarības ideju nobriešana, zemes īpašumu atgūšana. Šoreiz nav sniegts žanra apzīmējums, un tas ir būtiski, jo, no vienas puses, darbā tēloti reāli notikumi un norises, vietas, var atpazīt vairāku tēlu prototipus, bet no otras, varones vārds ir izdomāts, un nav tiešu norāžu, kas ļautu, kā dokumentālajā romānā *Ekshumācija*, izdomātajā varonē atpazīt autori un viņas ģimenes locekļus. Arī darbības telpa darbā daļēji ir konkrēta (Rīga un tās topogrāfija), bet galvenā darbības vieta ir pilsēta ar izdomātu nosaukumu – Rūdunava, kas ļauj atšifrēt Daugavpils nosaukumu, pateicoties hidronīmam Rudona, kas ir viens no Daugavas vēsturiskajiem apzīmējumiem. Pēcvārdā Atmosdas laika hronikai *Atbrīvošanās. Atmosdas likloči Daugavpili* autore norāda, ka romānā *Vējgāze* patiešām tēloti Atmosdas laika notikumi Daugavpili, un paskaidro, kāpēc nav minējusi vietu un cilvēku īstos vārdus:

Ilgi vilcinājos ķerties pie notikumu izpētes, jo 1995. gada nogalē jau biju beigusi darbu pie romāna „Vējgāze”, kurā attēlots atmodas laiks, neminot ne vietu īstos nosaukumus, nedz personāžu īstos vārdus. Atgūtā neatkarība, ņemot vērā Daugavpili valdošo saspīlēto situāciju, tolaik daļai pilsētnieku šķīta pārlietu trausla; piesardzības labad tie nevēlējās savam vārdam ļaut izskanēt publiskā telpā.²³

Darbā *Vējgāze* pirms teksta ievietota rakstnieces fotogrāfija, kas uzņemta pēc darba tapšanas, kad tas tika gatavots izdošanai. Pēcvārdā sniegts komentārs, norādot, ka ievietot fotogrāfiju grāmatas izdevumā ir *prāta darbs, jo lasītājs mēdz būt zinātkārs. Ja grāmatas autors nav pazīstams, lasītājam gribas redzēt, kāds viņš izskatās. Ja turpretim rakstnieks ir ar stāžu, kārojas zināt, uz kuru pusi viņa izskats beidzamajā laikā mainījies – uz labo vai slikto*²⁴. Tādējādi atklāta fotogrāfijas kā parateksta elementa komunikatīvā funkcija, veidojot personisku saikni ar lasītāju.

Darba pēcvārds pilnībā veltīts stāstam, kā šī fotogrāfija tapusi, kā rakstniece, neapmierināta ar pirmo, fotogrāfa rūpīgi izretušēto attēlu, pieprasījusi otru uzņēmumu, kurā būtu redzama viņas seja visā dabiskumā, ar visām krunkām. Komiski attēlota fotogrāfa reakcija un rakstnieces izturēšanās:

Pasūtījumu pieņēmeņa, izdzirdusi, ka vēlos vēlreiz tikt iemūžināta, jo iepriekšējā dienā saņemtie uzņēmumi nav derīgi, gribēja zināt, kas tiem par vainu.

– Paraugieties manī, – teicu sarūgtināta cilvēka balsī, – man sejā tik ļoti daudz krunku, bet fotogrāfijās – nevienas.

Viņa pamāja.

– Protams, jo Ilmārs tās novāca, tas viņam bija pamatīgs darbs.

– Kāpēc tas bija jādara?

– Lai bildē seja būtu jaunāka un skaistāka. Visas sievietes grib izskatīties jaunākas.

– Es negribu.

– Pirmo reizi dzirdu ko tādu. Nesaprotu, kāds no krunkām labums.

– Tās pasvītro sejas raksturu.²⁵

Ar tekstu pēcvārds šķietami nav saistīts, tomēr vesela rindkopa veltīta beretei, kurā rakstniece nolēma fotografēties un kura *bijusi kopā ar mani diendienā gan tepat dzimtajā pilsētā, gan Urālu alās un virsotnēs, Permā, Kungurā, Novosibirskā, Viļņā, Varšavā un daudzās citās vietās. Sākotnēji melna, vēlāk, saules balināta, iemantojusi rūsganu nokrāsu, bet Zaķusalas vējš, nobārstot ar ugunskura pelniem, uz kādām dienām vērtā to sirmu*²⁶. Zaķusala un ugunskurs norāda uz barikāžu dienām, kas tēlotas darbā, kurp dodas arī galvenā varone Indra. Tādējādi fotogrāfija saistībā ar no-

6. attēls. Autora foto no A. Liepas darba *Vējgāze* (1996)

rādi uz autorību pēcvārda beigās ne vien veido saikni ar lasītāju, bet atklāj arī saistību ar galveno varoni, ļaujot saskatīt darbā *Vējgāze* autobiogrāfijas iezīmes.

Kopumā secināms, ka parateksta elementiem A. Liepas darbos ir ļoti liela loma teksta semantikas bagātināšanā un pragmatikā, tie papildina tematiskos akcentus, veido saikni ar teksta rakstīšanas vēsturisko kontekstu, izceļ autores intenci un personalizē viņas saskarsmi ar lasītāju. Darbā *Vējgāze*, pateicoties autores fotogrāfijas un pēcvārda saiknei, atklājas žanriskā specifika, kas nav norādīta, kā vairumā citu darbu, ļaujot darbu uztvert kā autobiogrāfisku.

Atsauces un piezīmes:

- Genette G. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge University Press, 1997. – p. xviii.
- Turpat, 2. lpp.
- Genette G., Maclean M. Introduction to the Paratext. *New Literary History* Vol. 22, No. 2. Probing: Art, Criticism, Genre (Spring, 1991). The Johns Hopkins University Press. – p. 261.
- Genette G. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge University Press, 1997. – p. 4.
- Turpat, 4.–14. lpp.
- Levinson S. C. *Pragmatics*. Cambridge, London, New York, Cambridge University Press, 1983. – p. 5.
- Par autobiogrāfiskā teksta modalitāti skat.: Meškova S. *Subjekts un teksts*. Daugavpils, Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds *Saule*, 2009. – 110.–120. lpp.
- Skat.: Meškova S. Paratextual Features of Constructing Autobiographical Modality in Latvian Women's Autobiographical Writing of the 1990s. *Žmogus ir žodis*, 2008, Vol. I. Vilnius. – pp. 66–71.
- Liepa A. *Ekshumācija*. Rīga, Liesma, 1990. – 473. lpp.
- Gudriķe B. Anita Liepa un viņas romāni. *Jaunākā latviešu literatūra 1998*. Rīga, Zvaigzne ABC, 1999. – 99. lpp.
- Liepa A. *Noklusētās lappuses*. Elpa, 2004. – 551. lpp.
- Turpat, 5. lpp.
- Turpat.
- Turpat, 7. lpp.

- ¹⁵ Meškova S. Teksta robežu šķērsošana: Anitas Liepas dokumentālā cikla veidojuma aspekti. (sast. M. Burima, R. Rinkeviča). *Robeža un diaspora literatūrā un kultūrā. Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas XVI*. Daugavpils, Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds *Saule*, 2015. – 140. lpp.
- ¹⁶ Liepa A. *Kumeļa gadi*. Daugavpils, 1993. – 162. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 161. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 5. lpp.
- ¹⁹ Liepa A. *Atbrīvošanās. Atmodas likloči Daugavpilī*. Daugavpils, Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds *Saule*, 2013. – 143. lpp.
- ²⁰ Turpat, 5. lpp.
- ²¹ Liepa A. *Saulesmāsa*. Rīga, Karogs, 1994. – 126. lpp.
- ²² Turpat.
- ²³ Liepa A. *Atbrīvošanās. Atmodas likloči Daugavpilī*. Daugavpils, Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds *Saule*, 2013. – 143. lpp.
- ²⁴ Liepa A. *Vējgāze*. Rīga, Karogs, 1996. – 173. lpp.
- ²⁵ Turpat, 174.–175. lpp.
- ²⁶ Turpat, 173. lpp.

Literatūra:

- Genette G. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge University Press, 1997.
- Genette G., Maclean M. Introduction to the Paratext. *New Literary History* Vol. 22, No. 2. Probing: Art, Criticism, Genre (Spring, 1991). The Johns Hopkins University Press. – pp. 261–272.
- Gudriķe B. Anita Liepa un viņas romāni. *Jaunākā latviešu literatūra 1998*. Rīga, Zvaigzne ABC, 1999.
- Levinson S. C. *Pragmatics*. Cambridge, London, New York, Cambridge University Press, 1983.
- Liepa A. *Atbrīvošanās. Atmodas likloči Daugavpilī*. Daugavpils, Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds *Saule*, 2013.
- Liepa A. *Ekshumācija*. Rīga, Liesma, 1990.
- Liepa A. *Kumeļa gadi*. Daugavpils, 1993.
- Liepa A. *Noklusētās lappuses*. Elpa, 2004.
- Liepa A. *Saulesmāsa*. Rīga, Karogs, 1994.
- Liepa A. *Vējgāze*. Rīga, Karogs, 1996.
- Meškova S. Paratextual Features of Constructing Autobiographical Modality in Latvian Women's Autobiographical Writing of the 1990s. *Žmogus ir žodis*, 2008, Vol. I. Vilnius. – pp. 66–71.
- Meškova S. *Subjekts un teksts*. Daugavpils, Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds *Saule*, 2009.
- Meškova S. Teksta robežu šķērsošana: Anitas Liepas dokumentālā cikla veidojuma aspekti. (sast. M. Burima, R. Rinkeviča). *Robeža un diaspora literatūrā un kultūrā. Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas XVI*. Daugavpils, Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds *Saule*, 2015. – 133.–146. lpp.

Maija Burima

KULINĀRAIS TEKSTS KĀ HIBRĪDTEKSTS MASU – ELITĀRĀS KULTŪRAS ATTIECĪBU KONTEKSTĀ

Summary

Culinary Text as a Hybrid Text in the Context of Mass – Elitist Culture Relations

Nowadays, it is just the mass culture (including literature, reading matter in a wider sense) that mainly impacts the development of the society's taste. This makes also the elitist culture or "high" culture focus on public demand and create an art product by taking into account the needs, demands, taste of the 21st century consumer society, but simultaneously expressing findings essential for cultural evolution. Every literary text which can be interpreted as a *culinary text* reflects cultural and social values. In contemporary literature *culinary text* symbolizes not only the values of gastronomy but is also the symbiosis of mass-elitist culture manifested as hybridization: integration of various genres, themes and styles in new forms. *Culinary texts* embody important cultural dialogue values, and in isolated cases this has to be perceived in a transferred meaning. The preservation of cultural-historical heritage is still an essential strategy of employing *culinary text*.

Key words: *Culinary Text, Mass – Elitist Culture, High – Low Culture, cookery book, recipe*

*

Ēdiens kā sociālā realitāte mūsdienu sabiedrībā ir ieguvis tikpat stabilu komunikatīvo statusu kā valoda vai rituāli. Ēdiens ir saistīts ar individuālās un sociālās identitātes (dzimtes, nācijas, etnosa, sociālā nošķiruma) izpaušmēm. *Kulinārais teksts* ir koncepta „ēdiens” un tā asociatīvo komponentu apzīmējums. Mūsdienu kultūrtelpā ēdienu gatavošana kļuvusi arī par vienu no centrālajām izklaides tēmām. Antropoloģijā pārtika nereti uzverta kā normatīva vērtība, kas absorbē vai atgrūž aizguvumus (jaunus ēšanas paradumus, produktus vai galda piederumus) atkarībā no to savietošānās ar esošo sistēmu. 21. gadsimtā vairs nepastāv tikai augstā vai zemā virtuve. Ir vērojama vairāku paralēlu sistēmu koeksistence starp elitāro vai augstāko aprindu kulinārijas virzienu, populāriem jeb masu ēšanas paradumiem, tautas virtuvi un ātro uzkožu virzienu. Šis pārmaiņš ir saistīts ar plašāku visu kultūras jomu pārvērtēšanu un jauna tipa kultūras patērētāja formēšanos. Mūsdienu rakstnieki šo situāciju izmanto kā stratēģiju, lai piesaistītu plašāku auditoriju un ar šķietamām izklaides literatūras formām kodētu gadsimtu mijas cilvēka pasaules redzējumam

būtiskas atziņas. Turklāt katra autora radītajiem *kulinārajiem tekstiem* kulināriskums stratēģiski izmantots atšķirīgās, nereti jaunveidotās, žanra formās. Kulinārijas motīvi šajos tekstos reprezentēti kā elementāru ēdienu pagatavošanas norādes, kulinārijas vēstures izzināšana, antropoloģiski un kultūrvēsturiski vai starpkultūru attiecību komentāri un pat sadzīves kultūras ekskursi. Masu literatūra mūsdienu telpā ātri pielāgojas publiskai gaumei, kā arī komercializācija ir masu literatūras neatņemams komponents, savukārt *par elitārās kultūras autoriem un patērētājiem tradicionāli uzskata attiecīgās sabiedrības augstāko slāni*¹. Nostiprinājies uzskats, ka tieši elite veicina sabiedrības progresu, un tāpēc kultūrai ir jāorientējas uz tās vajadzībām, prasībām, gaumi un idejisko izpratni. Tajā pašā laikā elitārā literatūra nevar eksistēt bez masu literatūras. Visi mākslas šedevri ir jānovērtē ne tikai elitei, bet arī masām. Mēs nemitīgi aizgūstam ko jaunu no citām kultūrām un cittautu literatūras. Protams, tradicionālā kultūra ir stiprāka par aizgūtajām, taču ar laiku vērtības mainās.

Ēdiens un dzēriens, ja tas nav cilvēkam netveramais un mītiskais, pieder materiālajai pasaulei. Vienlaikus ēdiens kā eksistences sadzīviskais vai profānais aspekts ietekmē arī sakrālo pasauli. Pastāvējuši literatūras virzieni, kuros materiālā pasaule, tostarp ēšana un dzeršana, ir gandrīz pilnībā ignorēta. Taču bijuši arī virzieni, kuros ēšana un dzeršana, ēdienu gatavošana un patērēšana aprakstīta tikpat iedvesmojoši kā dvēseles dzīve.

Cilvēka dzīves ritējumā tiek akcentēts laiks, mode un telpa. Laika taupīšanas nolūkā mūsdienu sabiedrībā dominē ātrās ēstuves, kas ienākušas Eiropā no Rietumu pasaules un ir kļuvušas par simbolu, kas nenoliedzami pārtrauc saikni starp ēdienu un tā baudītāju, kā arī iznīcina garšas pasauli.

*Ātra ēstuve – Makdonalds – jau sen ir kļuvusi par Rietumu pasaules masu kultūras simbolu. Kultūras teorijas runā par pasaules makdonaldizāciju, aplūkojot to plašākā saistībā ar amerikanizāciju. Masu kultūras pazīme ir jūsmā par ātro ēstuvju paasaule vēsturisko vienādību. Lai cik liktos dīvaini, eirodzīve uzticības (trust) izjūtas ievieš caur vēderu, nevis caur garīgo dzīvi.*²

Cilvēks ēdienu uztver tikai ar maņu orgāniem, bet nevis caur garīgumu; laiks un mode atstāj sekas mūsdienu ēšanas paradumos.

*„Kulinārā teksta” popularizāciju mūsdienu rakstniecībā nosaka masu lasītāja pieprasījums. Receptes kā šo tekstu komponents atspoguļo kultūru, tautu tradīcijas, funkcionē kā ideoloģijas zīme, kas saistīta ar varas sfēru raksturojošiem kodiem: „bagātība – nabadzība”, „pieejamība – nepieejamība”, ietver nacionālās identitātes pazīmes un ēdiena gatavošanas procesu, kas var būt pragmatisks, rituāls vai estētisks.*³

Kulinārais teksts ir aktualizējies mūsdienu sadzīves kultūrā un kļuvis par būtisku brīvā laika aizpildīšanas tēmu, kā arī populāru tekstu tipu, ar kuru cilvēki saskaras ikdienas dzīvē: skatoties TV šovus, lasot izklaides žurnālus, pavadot brīvo laiku mājās vai ārpus tām. *Kulinārā teksta* popularizācija ir saistīta tieši ar masu lasītāja pieprasījumu, bet profesionāli autori cenšas tajā integrēt „augstās” kultūras atziņas elitārajam lasītājam, tādējādi izteiksmes ziņā veidojot *kulināro tekstu* pieejamu gan elitārās, gan populārās literatūras lasītājam. Ēdiens pārstāv materiālo pasauli, kas tradicionāli tikusi pretstatīta garīgajai. Līdz mūsdienām ēdiens ticis vērtēts kā kārdinājums, kas novērš no gara dzīves un vedina koncentrēties uz pasaulīgo, pārejošo realitāti. Grāmatās ar *kulinārā teksta* iezīmēm ēdiena gatavošanas process tiek tēlots kā pragmatiska darbība, rituāls vai estētisks process. *Kulinārais teksts* ir īpašs teksta veids, kas ietver gan mūsdienu tekstiem piemītošu struktūru un semantiku, gan arī turpina agrāko gadsimtu konvencijas. *Kulinārais teksts* atspoguļo sadzīves iezīmes, kultūru, dažādu tautu sociālās un kultūras tradīcijas un īpatnības. Pavārgrāmatu naratīvi ar informāciju par tradicionāliem un jauniem pārtikas produktiem un ēšanas tradīcijām sniedz priekšstatu par izmaiņām šķīru attiecībās, noteiktu sociālo grupu ēdiena uztverē un to, kā lokālās ēdiena tradīcijas ietekmē globālā kultūra. Pavārgrāmatas ir teksti, kas vēsta par izmaiņām atsevišķās mājāsaimniecībās un sabiedrībā kopumā. Receptes tipoloģiski demonstrē sociālo normu formalizēšanos, diferencēšanu un hierarhiju. Pavārgrāmatas ataino nacionālo ēšanas paražu veidošanos, tirdzniecības, migrācijas un kolonizācijas procesus, tās dokumentē ēdienu, ļauj izsekot tā rezonansi sabiedrībā un kultūrā.

Kulinārais teksts jaunākajā latviešu literatūrā parādās ne tikai pavārgrāmatu formātā. Arī daiļliteratūrā rakstnieki izmanto recepti kā vēstījuma algoritmu jeb scenāriju. Tas ietver receptes nosaukumu, atspoguļo ēdiena sastāvdaļas un gatavošanas metodi, satur papildu informāciju par receptes vēstītāju, recepti kā naratīvu un tās kultūrkontekstu. *Kulinārais teksts* ir līdzeklis, lai izzinātu savas tautas tradīciju daudzveidību, vēstītu par citām tautām, zemēm un kultūrām, par izcilām vai interesantām personām, kas dzīvojušas agrāk vai ir mūsu laikabiedri. Kulinārā terminoloģija reģionālā diskursā, izklāstīta masu lasītājam saprotamā valodā, ir aktuāls lingvistu jautājumu loks.

Hibridizācija, īpaši ja runa ir par mūsdienām raksturīgo neierasti ātro hibridizāciju, paredz arī reģionālo tradīciju un vietējo kultūrsakņu panikumu. Amerikāņu sociologs Džordžs Ricera (*George Ritzer*) grāmatā *Sabiedrības makdonaldizācija: mūsdienu sociālās dzīves mainīgā rakstura izpēte* (*The McDonaldization of Society: An Investigation into the Changing*

Character of Contemporary Social Life) ir prezentējis sabiedrības makdonaldizācijas teoriju, kurā pievēršas globālo ēstuvju fenomenam un nacionālās virtuves lomas atslābumam, skaidrojot Makdonalda popularitāti un panākumus pasaulē ar tā dziļo iegremdi (*investigations*) ikdienas dzīves praksē.⁴ Džoanna Finkelšteina (*Joanne Finkelstein*) pētījumā *Makdonalds un modernā dzīve* (*McDonald's and Modern Life*), kas iekļauts grāmatā *Pretestība makdonaldizācijai* (*Resisting McDonaldization*), nodēvē Makdonaldu par ambiciozu modernitātes produktu.⁵

*Modernitāte ir saistīta ar zinātniskās racionalitātes sasniegumiem un kontroles sajūtu, kas vērsta pret apjukumu, apstrīdēšanu un neskaidrību. Šādā perspektīvā labāka pasaule tiek panākta ar tehniskas virtuozitātes starpniecību. Tehnoloģija, domājams, ir labākais līdzeklis, lai mūs atbrīvotu no dabas trikiem, azartspēļu ietekmes un metafiziskiem apstākļiem. Moderni sociālie uzskati ir tehniska privilēģija, tā kļūst par mašīnas metaforu, apzīmējot utopisku sabiedrību, kurā visas sastāvdaļas funkcionē, lai izveidotu iespējami labāku pasauli, pamatojoties uz viedokli, ka sabiedrība var būt racionāls veidojums, ko modelē cilvēka griba.*⁶

Modernitātes procesi izsauc pārbīdes tradicionālās saimniekošanas sabiedrībā, generē jaunas formas un piepilda tās ar novatoru saturu. Pīters Bērks grāmatā *Kultūru hibriditāte* min tendences, kas attiecināmas uz mūsdienu rakstniecības *kulināro tekstu* globalizācijas kontekstā:

*Lai kā mēs uz to reaģētu, šo tendenci nav iespējams ignorēt – no karija ar fri kartupeļiem, kas nesēnā aptaujā izrādījies britu iecienītākais ēdiens, līdz taizemiešu pirtīm [...] vai „Bolivudas” filmām, kas tiek uzņemtas Bombejā, indiešu dziesmas un dejas tradīcijas apvienojot ar Holivudas standartiem. [...] Šo hibridizācijas virzienu nepārprotami veicinājušas jaunās tehnoloģijas – starp tām diezgan labi iederas arī virtuves mikseris.*⁷

P. Bērks atzīst, ka kultūru apmaiņas process paredz kādu noteiktu elementu zaudēšanu; pie hibridizācijas negatīvajām sekām viņš min arī daudzveidības sašaurināšanos, to aizstājot ar vienveidīgiem globāliem produktiem.

*Mūsdienu diskusijās par globalizāciju regulāri tiek uzdots jautājums par kultūras homogenizācijas pakāpi, kas aprakstīta arī kā kokakolonizācija vai makdonaldizācija. Daži pētnieki uzsver heterogenizācijas pretstrāvas nozīmi, atsaucoties uz piemēriem par globālo produktu – tostarp Coca Cola un McDonald's – pielāgošanos vietējiem apstākļiem.*⁸

Virtuve ir katras tautas kultūras sastāvdaļa, kam par pamatu ir gan tautas tradīcijas, gan tās vēsture, gan ģeogrāfiskais stāvoklis. Piemēram, ēdienreizes senajā latviešu sētā tika uzskatītas par svarīgu dienas sastāv-

daļu, kad visa ģimene sanāca kopā pie lielā saimes galda, pārrunāja dienas notikumus un nesteidzīgi baudīja maltīti.

*Tradicionālais uzturs ir ļoti saistoša un aktuāla tēma etnoloģijas zinātnē, atzīmē profesore Linda Dumpe. Mēs nevaram dzīvot bez mājām, bez apģērba un it īpaši – bez uztura. Katrai tautai šie faktori dabas, vēstures un saimniecisko apstākļu ietekmē veidojušies dažādi. Uztura tradīciju vēsture ļauj ieskatīties tautas dzīvesveidā, ieražu, ticējumu pasaulē.*⁹

Pasaulē tautas citu no citas atšķir pēc gadsimtu laikā nostiprinātām tradīcijām un paražām. Latviešu ēdienu tradīcijas ir attīstījušās kopš senseniem laikiem soli soli ar pārējām tradīcijām un vietējo iedzīvotāju saimniecisko darbību. Latvijā vācu koloniālisma situācijā zemnieki audzēja produktus un pagatavoja no tiem ēdienus, kurus vairumā gadījumu paši nedrīkstēja lietot, jo tie bija paredzēti muižnieku patēriņam. Okupācijas laikmetā tika realizēti sociālisma centieni kolektivizēt ģimenes lomu ēdināšanā. Arī globalizācijas ātrās ēdināšanas stratēģijas un pusfabrikātu industrija apdraud individualizētās mājas maltītes. Līdz ar to ir likumsakarīgi, ka latviešu nacionālo ēdienu pagatavošanā prioritāte ir vietējiem produktiem. Mūsdienu sasteigtajā, laika ierobežotajā, bet telpas atsvabīnātajā laikmetā ēdiens, tā baudīšana no vienkārša dzīvības uzturēšanas līdzekļa ir kļuvis par simbolu dzīves mākslai:

*Ātruma kults parādās visdažādākajos aspektos: cilvēkus pieradina pie fast food (ātr-ēšanas), e-ātruma datoros, lidojuma ātruma, ziņu saņemšanas ātruma utt.*¹⁰

Latviešu nacionālā virtuve pretstatā cittautu virtuvēm atšķiras ar vienkāršību un ar tradīciju saglabāšanu no senatnes.

*Jo īpaši svarīga šāda piesardzība ir tāpēc, ka nu jau ilgākā laika periodā mūsu vēderos, šķiet, nekas daudz nav mainījies. Latviešiem vēl vienmēr garšo nesarežģītais, pārbaudītais, mammas recepšu kladē pierakstītais, neskaitāmas reizes pārstāstītais, Masiļūnes grāmatā izlasītais vai vienkārši „karbonāde franču gaumē” ar majonēzes rūtiņām.*¹¹

Latvieši kā tauta pierāda to, ka vai nu viņu garšu izjūtas ir nemainīgas, vai arī viņiem piemīt nevēlēšanās mainīt ēšanas atmiņas un pieredzi, kas ir iedzīvojušies pašmāju kultūrā:

Un pat aizbraucot uz kādu tālu un eksotisku zemi, – kā tas ne reizi vien dzirdēts ceļojumiem veltītās radio pārraidēs un lasīts rakstos, – svešo un neparasto daudzēm no mums nemaz īpaši nekārojas nogaršot. Bet ja nu mēs tomēr uz to sadūšojamies, secinām, ka viss ir par svešu, neparastu vai asu, un „mūsu pašu kartupeļiem ar [vajadzīgo ierakstīt]”

nespēj līdzināties itin nekas. Šāda attieksme man allaž šķitusi aplama un mulsināša, jo kāda gan jēga kaut kur doties, ja jau tavs mērķis nav uzziņāt vai izmēģināt ko jaunu, bet pasūtināt to pašu, ko parasti. Tāpat vairumam recepšu trūkst „konteksta”, proti, vietu, laiku, situāciju vai izjūtu, kuru ierāmējumā attiecīgais ēdiens pirmoreiz ticis ēsts, pirmoreiz gatavots vai desmito reizi piededzināts. Jo runa jau nav tikai par ēdienu, drīzāk par ēšanu kā vēl vienu atmiņu un pieredžu veidošanās formu. Pavārgrāmatas, tāpat kā dažādas citas grāmatas, līdzinās ceļojumiem, taču, ja tu šajos ceļojumos redzi vien jau sastaptas sejas, kopš bērnības pazīstamas garšas, varbūt labāk vienkārši palikt mājās. Pat ja ārēji pēc formas šāds ceļojums varētu šķist modīgs „izraušāns” apsolījums.¹²

21. gadsimta pirmajās dekādēs un jo īpaši 2012. gadā latviešu valodā iznākušas vairākas grāmatas par ēdieniem un dzērieniem, to pagatavošanu, tiek piedāvāti arī literāri sižeti, kas saistīti tieši ar ēdiena gatavošanu, tā nozīmi un vietu cilvēka dzīvē.

Kulinārais segments Laimas Kotas grāmatā *Mana turku kafija*

L. Kotas (Muktupāvelas) grāmatā *Turku kafija* (2012) ir hibrīdžanra teksts. To veido nodaļas (esejas, stāsti, apraksti) par dažādiem turku dzīves rituāliem latvietes uztverē. Latviešu populārā daiļliteratūras autore Laima Muktupāvela apprecējās ar turku, pārcēlās dzīvot uz Turciju. Neraugoties uz to, ka grāmatas nosaukumā pieminēta kafija, teksts satur ne tikai ziņas par turku nacionālās virtuves specifiku – turku kafiju, melno tēju, saldumiem, dolmu u. c. Grāmatas lielākā daļa ir autore apceres par iespaidiem Turcijā. Tas ir skatījums uz Turciju no iekšienes un salīdzinājums ar latviešu mentalitātes stereotipiem. Grāmatas nosaukumā minēta turku kafija, un autore lasītāju iepazīstina ar turku kafijas rituāla kodu:

Īsto turku kafiju sāk dzert pēc kahvalti / brokastīm, kas burtiskā tulkojumā to arī nozīmē – to, kas ir „zem” kafijas. Turku kafiju pasniedz kā zīmi, ka viesības, kurās visu laiku tika dzerta tikai melnā tēja, beigušās. Turku isto kafiju katra saimniece gatavo citādi, bet galvenais ir viens – mazmazītīnās kā leļļu krūzītēs salietā kafija, kas, vārīta džezvā uz uguns vai karstās smiltīs, ir ar putu vāciņu. To pasniedz ar glāzi ūdens. Turki īstu kafiju dzer savā gaumē – bez cukura, ar / uz pusi un saldu¹³

Plašākā izpratnē grāmatas nosaukums ir metafora, kas piesaka L. Kotas autobiogrāfisko skatījumu uz Turcijas sabiedrību – vīriešu un sievietes attiecībām, turku dzīvesveidu. Autore pievēršas turku kolektīvisma tēmai, kas tiek pretstatīts Eiropas individualismam. Rietumu sabiedrības un kultūras pagrimums tiek salīdzināts ar Turcijas „dzīvo” kultūru un reliģiju pēc melnbaltā principa.

L. Kotas grāmata *Turku kafija* ir heterogēns „mikslis”. Tajā sintezētas ceļojuma apraksta, kulinārās literatūras un esejas iezīmes. Lielākā apceru daļa ir latvietes dokumentēti pieredzējumi par Austrumu pasaules eksotiku un svešatnību, cenšoties skaidrot turku dzīvesveidu un lautz stereotipus, kas šķietami iesakņojušies Latvijas sabiedrībā (viens no tiem, piemēram, ir daudzsvēība). Tiek vēstīts par Turcijas vēsturi, pievēršoties interesantu paražu, ikdiena rituālu un ēdienu apskatam. *Mana turku kafija*, kā norādīts nosaukumā, no autore pozīcijas stāsta par iejušanos turku vidū, Turcijas kultūras un valodas apguvi. Autore salīdzina turku un latviešu priekšstatus par produktiem un to vietu ēdienu un izejvielu hierarhijā:

Tomāti... katrs latvietis zina, kādiem jābūt īstiem tomātiem, kā smaržo īstā, labi sagatavotā trūdzemē audzis tomāts. Kuram ome vai radi audzējuši tomātus siltumnicā, tie labi zina, kā smaržo saulē nogatavojies tomāts, cik saldenskābens un lielisks ir mājas tomāts. Pirms ļoti daudzziem gadiem, kad Rīgas veikali bija tukši, bet tirgū varēja nopirkt tomātus par ļoti augstu maksu, ap martu pasūtījumu galda veikalā jau sāka pārdot pirmos vietējās siltumnicās izaudzētos tomātiņus. Vispirms bija jāizstāv pieraksta rinda, ko ieņēmām ap sešiem rītā. Veikalu Rīgā, K. Barona un toreizējās K. Marksa ielas stūrī vēra vaļā ap astoņiem. Pirmos apkalpoja kara veterānus, kuri, augstu pacēlušī savas Tēvijas kara dalībnieka apliecības, bieži pat sakāvās savā starpā, lai tikai pirmie pierakstītos pēc tomātiem, ko izsniedza pēcpusdienās. [..]

Stambulas tirgū nopirku visapaļāk-vissarkanāk-vissaldāk-visgaļīgāk-vissaulessmaržīgākos tomātus. Puskilogramu! Mājās pārļaimīga uztaisīju tomātmaizītes „Latviešu klasika”. Ar dillēm. Piedāvāju citiem. Smaržoja tomātīgi, saldenskābeni un kā no pašas dārza, saulē piesiluši, sulīga tecēja...

Uz mani par tomātmaizītēm visi skatījās jo žēlīgi. Kā uz jocīgo. Kā uz galīgāko nabadzīti.

„Tā nav mūsu tradīcija.”

„Ārprāts, kas tikai jums padomju režīmā bija jāizcieš.”

Jo, redz, tomātus turki ēd daudz, pieliek visur, ja cep, tad vismaz piecus, ja ēd, tad neknauzerējoties.¹⁴

L. Kotas raksturo tās tradīcijas un rituālus, kas latviešu lasītājam šķiet eksotiski vai divaini. Šis princips izmantots arī ēdienu raksturojumā pagatavošanas, pasniegšanas, garšas, formās, sastāvdaļu vai daudzuma ziņā. To ieskicējumos autore izmanto latvietim labi pazīstamus salīdzinājumus un metaforas:

Ar saucieniem „Katram viesim vismaz trīs četrus!” ciema sievietes sāka gatavot čebureku kalnu, un vāgūzis izskatījās kā cielavas-baltgalves bērni, kur kādas septiņas astoņas lotospozās sēdēja uz paklājiem pie

maziem sofras galdīņiem, ņēma miklas bumbiņas un ar spieķa tievumu-kociņu izviļināja no tām plānu pankūciņu; kādas piecas hanīmas uz plānā miklas paladziņa pusesd uzlika maltās gaļas un sīpolu kaudzīti, izlidzināja, pārklāja ar atlikušo kārtiņu, saspieda, izveidojot palielu pirādziņu; divas hanīmas stāvēja pie lieliem eļļas katliem un šos pirādziņus vārīja eļļā.¹⁵

L. Kota atzīst, ka turku sievietes pārmanto tradīcijas no paaudzes paaudzē. Paaudzū tradīciju pārņemšana ir svarīga kultūrvēsturiska iezīme. Katra tauta no paaudzes paaudzē nodod receptes, kas pilda ēdiena pagatavošanas shēmas funkcijas, kā arī ir kultūrvēsturisks pieminēklis:

Lakatotā sieva ir laba saimniece. Lakatotā sieva labi baro savu vīru ar pupiņām, gaļas boreku un cukursīrupa baklavu, ko viņa māc pagatavot izcili. Lakatotā sieva gatavo tradicionālus ēdienus, ko mācījusies no mātes un vecmāmiņas, un zina, ka reiz, iemācījusies pagatavot ēdienu „kā mamma”, varēs barot savu vīru ar tradicionālajiem ēdieniem, līdz viņš būs nolīcis karoti, jo tipisks turks neko „no franču virtuves” vienkārši neēdis.¹⁶

L. Kotas grāmata neiekļaujas nevienā no līdz šim definētajiem citu zemju iepazīšanai veltītajiem literatūras žanru tekstiem. Grāmata liecina, ka kulinārais teksts tradicionāli ir svarīgs segments ceļā uz citas kultūras izzināšanu.

N. Ikstenas un G. Repšes pavārgrāmatas

Divas ievērojamas latviešu rakstnieces – Nora Ikstena un Gundega Repše – 2012. gadā publicējušas pavārgrāmatas, kurās akcents likts uz personām, kas izstāsta receptes un to pagatavošanas tehnoloģiju. Ēdiena vēstījuma pārraidīšanas kapacitāte atklājas arī tā vizuālās transformācijas iespēju daudzveidībā, ko demonstrē tā fiksēšana tekstos un attēlos, jo tieši ēdiena vizuālās īpašības tiek dokumentētas visvairāk un ir visvieglāk fiksējamas.

N. Ikstenas grāmatu *Dzīvespriecīgais vakarēdiens* strukturē intelektuāli vēstījumi par cilvēkiem, kas gatavo ēdienu, viņu personības šarmu, sasniegumiem, īpašo dzīves redzējumu, kā arī šo personu gatavotajiem ēdieniem – to nacionālo specifiku, nosaukuma semantikas analīzi, ēdiena pagatavošanas gaitu, vietu, pasniegšanas specifiku un nobaudīšanas rituālu. Ēdiena pagatavošanas izklāsts tekstā ir saaustrs ar kultūrvēsturiskām atkāpēm par Latvijas un pasaules kultūrvēsturiskiem artefaktiem. Par savām interesantākajām receptēm stāsta astoņpadsmit gadus veca jaunie, kuras vaļasprieks ir apaceļot pasauli, mājīgas viesu mājas īpašnieki,

aktieris, rakstniece u. c. Tekstā nav minēts ingredientu daudzums. Uz grāmatas vāka ir norāde: *Uzmanību, mērvienību nebūs*. Tas liecina, ka lasītājs, ja vēlēties sekot vēstītāja instrukcijām, aicināts improvizēt. Vienlaikus tā ir zināma pavārgrāmatas teksta dekonstrukcija, tādējādi pārbidot akcentu no ēdiena pagatavošanas instrukcijas uz receptes prezentētāja personības raksturojumu un grāmatas izklaidējošo ievirzi.

Nora Ikstena. *Dzīvespriecīgais vakarēdiens*

Dzīvespriecīgais vakarēdiens ir netradicionāla pavārgrāmata – vairāk iedvesmas un garīga ceļojuma grāmata, un ne tikai virtuves virtuoziem, bet arī tiem, kas par ēdiena gatavošanu neinteresējas, jo mūsdienās ēdiena gatavošana vairs nav tikai mājsaimnieču vai pavāru subkultūras teksts, bet visu sabiedrību interesējoša tēma. Šajā grāmatā aizraujoši stāsti par N. Ikstenas satiktajiem cilvēkiem saaustrs ar gardu ēdienu receptēm. Izdevuma estētisko iespaidu paspilgtina krāšņas fotogrāfijas. N. Ikstenas stāsti iepazīstina ar mākslinieci un ceļotāju Alisi Šicu, režisori Antru Cilinsku, *Chill in* saimniecei Smaidu Rubezi, skaistuma meistari Elitu Juhņeviču, aktieri Gundaru Āboltiņu, banku speciālisti un brīvdomātāju Kristīni Šneideri, aktrisi un mākslas tehnoloģi Leonardu Ķesteri, rakstnieci Gundegu Repši, dzīves mākslinieci Gunillu Forsēnu, tulkotāju Margitu Gailīti, Ventspils Rakstnieku mājas direktori Andru Konsti un *Muklāja* saimnieku un gaumes arbitru Visvaldi Dreisku.

Tā noteikti nav pavārgrāmata, tā ir grāmata par cilvēkiem, ar kuriem var sēdēt pie galda dienām un nebūs garlaicīgi. Visus cilvēkus, kas ir grāmatā, apvieno prieks par dzīvi, labu maltīti un darbu, ko viņi dara. Viņi ir cilvēki no manas dzīves, esmu viena no viņiem, tikai šoreiz man tikusi stāstnieces loma,¹⁷ atzīmē N. Ikstena.

N. Ikstenas grāmatā *Dzīvespriecīgais vakarēdiens* par receptu informatīviem un stāstu objektiem izvēlēti rakstnieces satikti cilvēki, kas atstājuši intelektuālus nospiedumus viņas dzīvē. Vienlaikus autore iepazīstina masu lasītājus ar viņiem viegli uztveramo *kulināro diskursu*, šādi iniciējot savas grāmatas popularitāti plašākās lasītāju aprindās. Turklāt grāmata saista ar skaistām fotogrāfijām un gardu ēdienu receptēm. *Dzīvespriecīgais vakarēdiens* ietver stāsta žanrā izklāstītus receptu stāstītāju dzīvesstāstu fragmentus – paskaidrojumu viņu interesei par kulināriju un poētiskus receptu izklāstus. Recepte ir teksts ar stingru formālu struktūru. Recepte var būt utilitāra vai dekoratīva, autentiski tradicionāla vai jaunradīta. Receptu fiksēšana un popularizēšana padara daudzveidīgāku mūsdienu *kulinārā teksta* segmentu. Receptu apkopošana pavārgrāmatās kodificē

noteikta veida virtuvi. Pavārgrāmatas izmantojamas ēdiena pagatavošanas pieredzes pārņemšanai, kā arī veic citas funkcijas: mājsaimniecības uzturēšana, rekomendācijas etiķetei un galda kultūrai.

Stāsts *Alises Brīnumzeme* vēsta par Alisi, kas no astoņpadsmit gadu vecuma ceļo pa pasauli. Lai arī viņa ir filantropē, Alisei patīk ceļot vienai. N. Ikstena stāsta par Alises virtuvi, kas pieblīvēta smaržīgu garšvielu un augļu grēdām. Visiespaidīgāk Alises kulināro aizraušanos raksturo viņas lielais garšvielu maiss. To viņa vadā līdzī, un tajā viss smaržo tik dzīvi, tik svaigi, itin kā nesen būtu no koka rauts un kaltēts. Visas garšvielas viņa spiež piestiņā. N. Ikstena Alises raksturojumam izvēlējusies karija recepti. Kulinārajā tekstā *Alises karijs* nevienam ingredientam nav norādīts noteiktās mērvienībās izteikts daudzums:

*Vajadzēs pēc iespējas gatavāku ananāsu, mango, papriku, banānu, kabačus, saldus sīpolu, zaļos čili piparus, ingvera sakni, rozīnes, ķiplokus. Vistas fileju. Kokosriekstu pienu. Svaigu koriandru un piparmētras, kardamonu, muskatriekstu, kanēļa mizu, melnās romiešu ķimenes, krustnagliņas, kurkumu. Rīsus. Aizdaram: laimu, turku jogurtu.*¹⁸

Receptes stāsta par ēdiena pagatavošanas procesu kā pašizpaušmes veidu, nevis nepieciešamību pagatavot ēdienu ar paredzamu garšu, lai apmierinātu izsalkumu. Receptes apraksts ir pietiekami konkrēts, lai ēdienu spētu pagatavot arī lasītājs. Tādējādi *kulinārais teksts* šajā grāmatā veic arī populārās literatūras funkcijas. Tas ir kļuvis par plašas auditorijas iecienītu lasāmvielu, stāstot par kolorītām personībām, tvertām caur viņu gastronomisko vaļasprieku skata punktu. Ar pagatavošanai piemērotas receptes starpniecību katram lasītājam paveras iespēja identificēties ar receptes stāstnieku – iedomāties sevi saimniekojam kulināra vietā.

Sarīvē vai piestiņā saspiež svaigu ingvera sakni, tāpat arī ķiplokus. Ingveru un ķiplokus apcep olīvēļļā uz pannas. Visu liek lielā karija katla dibenā. Pamazām pievieno strēmelītēs sagrieztu vistas fileju, papriku, kabačus, saldus sīpolus, zaļo čili piparu.

Karija radīšana ir lēns un nesteidzīgs process, un radītājam jābūt apveltītam ar garšas intuīciju. Svāri un mēri te nelīdzēs. Līdzēs smaržošana un garšošana. Iekaisa piestiņā spiestu kardamonu, rīvētu muskatriekstu, kanēļa mizu, romiešu ķimenes, krustnagliņas, kurkumu, rozīnes. Pievieno sagrieztu ananāsu, visbeidzot banānus un mango. Pielej kokosriekstu pienu. Īsi pirms beigām pārkaisa ar smalki sagrieztu koriandru.

Mazgā rīsus un liek vārīties. Bļodiņā sajauc aizdaru – turku jogurtu ar svaigām piparmētru lapām un laima sulu, kuru nevajag pārspīlēt, lai ir viegli saldskāba mērcīte.

*Liek bļodiņā rīsus, kariju, pārlej ar aizdaru un aizmirst par bēdām.*¹⁹

Receptes fragmenta noslēgumā izmantotā frāze *aizmirst par bēdām* demonstrē receptšu grāmatā izmantoto stratēģiju – papildināt receptšu tekstu ar emocionālām filozofiskām atkāpēm, ko uz sevi var attiecināt katrs lasītājs un kas viņā rada iespaidu, ka tiek lasīta nevis receptšu grāmata, bet literatūra par laika jeb, N. Ikstenas apzīmējumu izmantojot, ilgstamības, dzīves un vēstures plūduma izpratni.

Katrs receptes stāstītājs akcentē ēdiena nosaukuma nozīmi, jo tas ir saistīts ar gatavotāju un viņa dzīvesstāstu, kā, piemēram, režisores A. Cilinskas receptšu iepazīšanai veltītā grāmatas nodaļa *Babaganušs Jaungrotēs*. Receptes aploce ir A. Cilinskas profesionālās skolas, personības kolorīta un antropoloģisko novērojumu izklāsts. Latviešu lasītājam dīvainie ēdienu nosaukumi netieši aktualizē receptšu pagatavotājas personības oriģinalitāti un tieksmi adaptēt svešādo:

Gaspačo. Jūlija priekšpusdienā ej savā dārzā un lasi grozā tomātus, gurķus, saldus piparus, sīpolus, ķiplokus un zaļumu kalnu – baziliku, oregano, estragonu, dilles, selerijas, lociņus. Visu viegli noskalo, sagriez un blenderē. Pievieno sāli un piparus pēc garšas. Liec nostāvēties aukstumā.

Fokača. Kurini plīti vai ieslēdz cepešpannu. Mīklas masā sajauc miltus, ūdeni, pievieno sausu raugu, šķipsniņu sāls, šķipsniņu cukura, timiāna zariņu, ķiploku, pārklāj ar drāniņu, ļauj, lai uzbriest. Tad šauj krāsni.

Babaganušs. Sagriez baklažānus, sadursti ar dakšiņu, pārkaisi ar sāli, lai nostāvas. Cep tos krāsni. Blenderi tiem pievieno ķiplokus, svaiga citrona sulu, olīvēļļu un tahini – sezama sēklu pastu. Samal.

Tapenāde. Blenderī sajauc zaļās olīvas, sāļos anšovus, olīvēļļu, ķiplokus un Provansas garšvielas.

*Zaļie fetučiņi ar garnelēm. Zaļos fetučiņi vāri. Garneles viegli apcep sviestā ar ķiplokiem, rozmarīna sāli un pārlej ar baltvīnu. Cel visu galdā un kopā ar draugiem dodies brīnumainā ceļojumā.*²⁰

N. Ikstenas teksti demonstrē, ka uz ēdienu var raudzīties arī kā atmiņas nesēju un glabātāju, jo līdz ar smaržu tas var būt atmiņas stiprākais ierosinātājs, kas palīdz iztēloties un pat konstruēt spilgtu vidi, sniedzot kopības sajūtu ar personu, ar ko tas tiek dalīts, un apliecinot sociālo piederību kādai kultūrai, tautai un kopienai.

Gundega Repše. *Rakstnieku pavārgrāmata*

G. Repšes *Rakstnieku pavārgrāmatā* ir lasāmas ievērojami latviešu rakstnieku par savām atzītās un interesanti pasniegtās ēdienu receptes un to gatavošanas nianses. Aplūkoto izdevumu vidū šī grāmata vizitērtāk izmanto starpžanru piedāvātās hibridformas iespējas, integrē elitārajam

un masu lasītajam sasītošu leksikas izvēli un satura izklāstu. Autore intervijās kolorīti atklājas dažādu rakstnieku personības un attieksme pret ēdienu – ne tikai kā nepieciešamību, bet arī kā baudu, vienotāju, pulcētāju, izlīdzinātāju un miera nesēju. Tā ir arī pašironiska lasāmviela. *Rakstnieku pavārgrāmatā* oriģināli izcelta personību sadzīviskā dimensija, kas parasti ievērojamu cilvēku dzīvesstāstos īpaši aizrauj masu auditoriju. G. Repše atzīst, ka kulinārās tradīcijas maina ierastās normas:

Līdz ar šo piepešo „civilizēšanos” un eiropizēšanos vēstures slūžās teneru teneriem aizgāja arī dažas sirsnīgas sadzīves tradīcijas. Piemēram, apciemot sev svarīgus un mīļus cilvēkus bez pieteikšanās pa telefonu uz nākamā mēneša piektdienas vakariņām un ... nenoaut kājas, atverot ciemu durvis.²¹

G. Repše ar *kulinārā diskursa* starpniecību portretē mūsdienu latviešu rakstniekus: Ingu Ābeli, Ēriku Hānbergu, Gundaru Ignatu, Noru Ikstenu, Andri Kolbergu, Liānu Langu, Laimu Muktupāvelu, Daci Rukšāni-Ščipinsku, Leldi Stumbri, Inesi Zanderi un pati sevi. Viņi stāsta par savām simpātijām vai antipātijām pret noteiktiem produktiem, to smaržu vai garšu, ēdiena gatavošanu, atmiņām par padomju laikā pieejamiem pārtikas produktiem. Vēstījumā *kulinārais teksts* sintezēts ar kultūr-zīmēm:

Pie kāpostu taisīšanas, tāpat kā pie toršu cepšanas, tradicionāli lieku mājai skanēt opermūzikā. Ne kādas sarežģītas modernās operas, bet tautas masās plaši pazīstamās. Kāpostus labi sākt ar Verdi „Aīdas” eleganto Lielo maršu vai arī Mocarta Nakts karalienes āriju no „Burvu flautas”. Lūk kāposti vārās savā nodabā bez gaļas kādas 2 stundas, ieaijāti Verdi, Pučīni un Bizē kaislībās.²²

G. Repše cenšas pamatot savu fokusēšanos uz sadzīviskā segmenta aktualizāciju vēstījumā par latviešu rakstnieku personībām, ar vēlmi atslāpot nebūtisko:

To, cik ļoti mani tracina visa veida PR, pierāda tas, ka esmu pilnīgi vienaldzīga pret ēdiena dekorēšanu. Svaīgu gurķu ūdensrozes, sviesta pujuenes un maizes kallas man šķiet teju cūkošanās ar ēdienu. Atšķirībā no cilvēka, kurš var iztaisīties par nez cik svarīgu, intelektuālu un dzidru dvēseli, liekot pat citiem tam noticēt, ēdiens vienmēr ir patiess, lai cik dekorējums nosmacēts. Toties ļoti svarīgs ķēķī ir temps un apgriezieni. Tūlām, lempjiem un čāpstinātājiem tiešām nav tur ko darīt. Lai lasa grāmatas!²³

Recepte ir skata punkts, caur kuru aplūkoti rakstnieku paradumi, izcelta viņu savdabība. Pauls Bankovskis rakstā *Piezīmes uz jaunāko pavār-*

grāmatu malām norāda, ka rakstnieku vidē jau ir labi zināms, ka Gundega neba pirmo dienu rosās ne vien pie literārā, bet arī kulinārā pavarda, un to lieliski apliecina grāmatā liktās viņas pašas sirsnīgās receptes: „kommorgenvīderi”, zelta kļockas, Gundegas skābie kāposti, vistu aknas mētelīšos un kūka „Rudens rūciens”. Un tad vēl, protams, mūzika, jo Gundega katrai receptei norāda arī piemērotāko gatavošanas skanisko pavadijumu. Ja vēl būtu skaidri pateikts arī, kas gatavošanas laikā jādzer (jo, ticiet man, ir ēdieni, kuru gatavošanas laikā labāk dzert tikai alu, bet citi, kam nāk par labu pārpalikušā portvīna nobaudišana), šo grāmatas sadaļu varētu uzskatīt par sātīgu pieminekli latviešu tradicionālajai mājas pavār-mākslai²⁴.

G. Repšes pavārgrāmata ir spilgts augstās un zemās kultūras (sadzīves tradīciju un intelektuālās pieredzes) reprezentācijas formu savijums. Ēdienam ir vairākas funkcijas, primārā – sniegt dzīvai būtnei enerģiju un uzturēt to fiziskajā formā, bet sekundārā funkcija – ēdājam gūt baudu no ēdiena, sniedzot garšas, smaržas un taustes izjūtas, radot pozitīvu atmosfēru. Aprakstot skābo kāpostu recepti, G. Repše aktualizē mūzikas elementu klātbūtni, nosauc skaņdarbus, kas jāklusās gatavojot. Tie ir minēti kā gandrīz obligāts receptes īstenošanas komponents, lai ieskicētu pavārgrāmatas vadlīnijas – ēdiena gatavošanas un pasniegšanas mākslu kā estētisku procesu:

Tā kā man dzīvē gadījies iet caur nagiem veselām divām Kaucminde mājturības skolas meisterienēm, zinu, ka ir glauni padot arī otras zortes kāpostus līdzās šamējiem. Tie tad nu būtu vārāmi ar cauraugušu cūkas gabalu. Pēc 2–3 stundām gaļa ņemama laukā, bet uz pannas taisa kārtīgi brūnu karameli no vismaz tases cukura. Un tad to kā šķīvi iemet kāpostos, kur šī nobrūnina visu virsmu. Bet – pagaidām virums nespīd. Tad siki sakapā izvārīto gaļu, sasmalcina sīpolu, visu sacep taukos un samet brūnajos kāpostos. Nu arī pieklājīgi spīd! Lai tad tās kāpostblodas sacenšas! Huligāniski popsiskās Vanesas Mejas izpildījumā te der pat Kavaradosi ārija.²⁵

Grāmatas valoda ir pakārtota gan masu, gan elitārās literatūras lasītājam. Lai teksts būtu pārskatāmāks, emocionālie akcenti izcelti treknākā rakstībā. G. Repšes saruna ar Ingu Ābeli ataino ne vien Baltijas mūsdienu literatūrā vienas no populārākajām rakstniecēm personību un radošo rokrakstu, bet arī attieksmi pret kulināriju un tās tradīcijām:

Ingas personības rokraksts izpaužas jebkurā lietā, kam viņa ķeras klāt. Tā ir nepieciešamība aizsniegt pašu būtību – bijusi tā cilvēka pret-runu plosītā daba vai ievārijums. Kad padzirdēju, ka viņa, kura vēl pirms dažiem gadiem zvanija, lai apvaicātos, kā izvārāma frikadeļu zupa,

*tagad gatavo balto ceriņu ievārijumu, mute palika vaļā. Ar mani tas negadās bieži. Aizliku tradīcija un šodienas nervs – tas gluži organiski ielist Ingas personībā, literatūrā un gatavošanas mākslā. Pretišķību nav.*²⁶

Rakstnieku fiksētie *kulinārie teksti* par ēdiena gatavošanas nozīmi izceļ patērētājsabiedrībai saistošu sārtīgu un garšīgu ēdienu gatavošana mākslas atainojumu, paspīlgtina kulinārijas kā atpūtas industrijas komponenta īpatsvaru sabiedrībā, kas arī mudina mūsdienu rakstniekus reflektēt par *kulināro tekstu*. Emocionāli uzrunā Gundara Ignata teksta un ēdienu izjūtas satuvinājums, uzsverot veģetāro un ekoloģiskās domāšanas motīvus. Grāmatā kopumā daļa no receptēm ir rakstnieku ikdiena, un viņi necenšas apliecināt to sarežģītības pakāpi. Rakstnieks, ierēdņu romāna iedibinātājs latviešu literatūrā G. Ignats uz G. Repšes jautājumu *Vai atmiņas tev saistās ar ēdieniem?* atbild:

*Ar ēdieniem saistās vietas un notikumi. Nav jau gluži tā, ka pirmais, par ko es atceros, domājot par kādu vietu, ir ēdiens, drīzāk vietas un noskaņas. Lauku radu sārtīgās biskvīta tortes karstajās jūlija dienās. [...] Ēdienreizes pie vecvecākiem – brokastīm, pusdienām, vakariņām bija noteiktas ēšanas stundas, un tās neievēroja vienīgi siena talku laikā. Tad vēl bezgalīgie auzu putru rīti pamatskolas ziemās.*²⁷

G. Ignats sarunā ar G. Repši cenšas identificēt atmiņas naratīvam raksturīgo iezīmju un pavārgrāmatu stilistikas krustpunktu:

– *Vai rakstīšanai ir kāds sakars ar pavārmākslu, kā pieņemts apgalvot?*
– *Ja pieņemam, ka ēdiens vai literārs darbs ir konkrēts mērķis, ideja un uz tā sasniegšanu kā pavārs, tā literāts strādā, tad jā. Bet man šķiet, ka rakstīšana ir brīvāka un elastīgāka, ēdiens (un ēdēji!) var nepiedot pārāk lielu radošumu, variēšanu, putras katlu nenoliksi uz pusgadu nogatavināties.*²⁸

Pavārgrāmatu interpretācijā būtisks ir arī femīnais diskurss. Ēdiena gatavošana un mājsaimniecības uzturēšana tradicionāli tika uzskatīta par sieviešu nodarbi. Pretstatā politikas un diplomātijas vēsturei, kas tika marķēta kā vīriešu naratīvs, pavārgrāmatas tika un tiek uzskatītas par „sieviešu” vēstures avotiem. Lielākā daļa informantu šajos izdevumos ir sievietes, informants-vīrietis vai vīrietis-kulinārs pozicionēts kā izņēmums. Andris Kolbergs vīrieša un virtuves attiecības tēlo kā citādas saimniecības stāstu:

Dažreiz arī vīrietis grib paēst kā cilvēks. Bieži jau tas nenotiek, parasti dumpīgums neuzjundās vairāk par reizi vai divām mēnesī, bet tad īsts vīrietis vairs nav apturams – viņš pieprasa līdzīgas tiesības, ignorē sārtīgās piena zupuņas ar nūdelēm, vitamīniem bagātos svaigos kāpostu salātus,

*paziņo, ka tikai kamielis ir spējīgs pārtikt no sausiem, ērkšķainiem tukšsneša augiem un piedevām vēl nedzert divdesmit četras dienas. Un ieslēdzas virtuvē, lai, apzinoties sevi kā cilvēku, pagatavotu pats sev cilvēka cienīgu ēdienu. [...] istam vīru ēdienam pilnīgi pietiek ar melnajiem pipariem un sāli.*²⁹

G. Repšes grāmatas intelektuālo noti intonē poētiskās atkāpes, kas ietver kultūras mantojuma un kulinārā mantojuma paralēles, piemēram, atziņas, ka ēdienu garšā, smaržā, garšvielu buķetē var atpazīt to izjūtu nianšes, kas saistītas ar noteiktu literāru darbu. Rakstnieces Daces Rukšānes viens no iemīļotajiem ēdieniem ir eļļains kartupeļu un burkānu mikslis ar ķiplokiem:

*Toties man nenormāli garšo sviests – varu to ēst vājpūša daudzumos; pliki kartupeļi ar sviestu, griķi ar sviestu, rīsi ar sviestu, pupas ar sviestu, putras ar sviestu. Karotēm. Un maizei sviests puspirksta biežumā. Paldies tev, Anna Brigadere! Stāsts par Anneli, kas ar zobiem bīdīja pa rupjmaizes šķēli sviesta valnīti, bija tik garšīgs, ka to nomēģināju pie lauku tantes ar pašas kultu, pagrabā sālsūdenī noturētu sviestu un – sasilimu ar sviestu uz mūžu.*³⁰

G. Repše ir rakstniece, kas pievērsās intelektuālā un ikdienišķā sintēzei mūsdienu sabiedrībā. *Rakstnieku pavārgrāmata* ir viens no šiem sintēzes ceļiem, ar kura palīdzību plašāka sabiedrība iepazīst latviešu rakstniekus, viņu jaunradi un ikdienu.

Ja pirms vairākiem gadu desmitiem par ēšanas jautājumiem un paradumiem, nākamās dienas gastronomiskajiem plāniem mēdza komunicēt tikai un vienīgi mājsaimnieces, vecākā gājuma sievas un kulinārās profesijas pārstāvji, tad mūsdienu telpā šādas sarunas par goda lietu uzskata visdažādāko jomu un gājumu cilvēki, arī vīrieši, kas nozīmē to, ka šī tēma nešķiro dzimuma pārstāvjus. P. Bankovskis atzīmē:

Kulinārijas blogi, preses izdevumu slejas, kurās par gardēdību stāsta Nacionālās bibliotēkas direktors un citas nozīmīgas personas, gatavošanas pulciņi un kulinārijas klubī – tās visas ir šīs vienotās virzības dažādas izpausmes.

Šīm izpausmēm piederīgas arī Gundegas Repšes un Noras Ikstenas grāmatas. Vairāk vai mazāk atbilst pavārgrāmatas žanram un laikmeta garam, bet ir arī ļoti līdzīgi iekārtotas. Abas veidotas kā noteikta personāžu loka galerijas, katru no personāžiem papildus dekorējot ar viņam tīkamām ēdienu receptēm. Antelma Brijā-Savarēna devīzi „pasaki, ko tu ēd, un pateikšu, kas esi tu pats” šāda metode paceļ jaunus augstumos. Diemžēl šīs abām grāmatām kopīgais iekārtojums ir arī to vislielākais trūkums, proti – nav īsti izprotama abu izdevumu būtība. Par „vienkārši

pavārgrāmatām” tās liedz uzskatīt gan fakts, ka to autores ir labi zināmas rakstnieces, gan receptšu un pārējo tekstu attiecība, gan abu grāmatu „pielietojamības koeficients” virtuvē. Noras Ikstenas grāmatai jau uz vāka ir skaidri norādīts: „Uzmanību, mērvienību nebūs”. Lai gan abās grāmatās ir satura rādītāji, grāmatu ikdienas lietošanu kulinārijā apgrūtinās konkrētas receptes atrašana, taču, – un, tas nu ir pats galvenais trūkums, – pēc izlasīšanas vairumu receptšu arī nemaz negribēsies uzmeklēt vēlreiz vai izmēģināt praksē.³¹

Liela daļā autoru, kas pievērsušies *kulinārajam tekstam*, neietver savos darbos konkrētiku, jo šāda tipa tekstam nav mērķis sniegt lasītājam norobežotu recepti, pēc kuras ir jāpagatavo ēdiens, bet gan recepti – „neierāmētu”, „brīvu”, kas saplūst ar literāro vēstījumu un rezultātā veido literāro darbu, kas atspoguļo ēdiena pagatavošanas iespējas.

Abu grāmatu autores ir rakstnieces, vienā grāmatā arī ar receptēm dalās tikai rakstnieki, un tāpat tieši vārda mākslai būtu jābūt tam aķim, kas mani mudinātu izprovēt kādu recepti. Taču lai cik interesanti būtu visā apkopotie „par un ap” stāsti, pašas receptes ir izklāstītas diezgan tehniskā „receptšu valodā”, no kuras siekalas mutē neriešas un uz leduskaņi lavīties nemaz tik ļoti negribas.³²

N. Ikstenas un G. Repšes grāmatas ir oriģināls elitāro un populāro jeb masu literatūru apvienojošs starpžanrs, kurā izmantota provokatīvā stratēģija – populāra tēma elitārā, poētiski profesionālā izklāstā.

Sandra Kalniete. *Prjaņiks. Debesmannā. Tiramisū*

Mākslas zinātniecei, diplomātei un politiķei S. Kalnietei 2012. gadā iznākusi pavārgrāmata-gastronomiskais memuārs *Prjaņiks. Debesmannā. Tiramisū*³³. Līdzās receptēm grāmata ietver autores atmiņas, pieredzi un piedzīvoto kulinārijas jomā. Nosaukums simboliski atspoguļo rakstnieces triju dzīves posmu atšķirīgās kulinārās garšas: izsūtījumu gadus Sibīrijā bērnībā, Latvijas kulināro raksturojumu pēc valsts neatkarības atgūšanas 1991. gadā un vēstnieka darba pieredzi Francijā:

Prjaņiks ir atmiņu druskas no manas Sibīrijas bērnības ar tās pieticīgo ēdienu. Debesmannā, protams, ir augstā dziesma latviešu virtuvei, kura ir pamatu pamats manai garšas izjūtai un kuras tradīcijās esmu apguvusi pirmos virtuves noslēpumus. Tiramisū stāsta par pasaules paplašināšanos, kas atvērās pēc Dzelzs priekšvara krišanas un Latvijas neatkarības atgūšanas.³⁴

Darbā iekļautās receptes noformētas korekti, turklāt receptes veido lielāko daļu teksta. S. Kalnietes grāmata piedāvā latvisku, eiropieisku un

arī eksotisku ēdienu receptes ar precīzi uzskaitītām sastāvdaļām un viegli uztveramu pagatavošanas aprakstu. No otras puses, izdevums aicina ieska- tīties autores dzīves spilgtākajos notikumos, kuros ēdienam bijusi liela nozīme ne vien kā laikmeta, sadzīves kultūras un nacionālajai īpatnībai, bet arī kā diplomātijas un lielās politikas kuluāru sastāvdaļai. Piemēram, viena no spilgtākajām grāmatas nodaļām saucas *Kā tika atklāta kādas mazas valsts vēstniecība Parīzē*. Tas ir aizraujošs stāsts par to, kā 1997. gada novembrī – uz valsts svētkiem – pēc remonta tika atklāta Latvijas vēst- niecības Francijā jaunā ēka. Ierobežoto līdzekļu dēļ lielāko daļu darbu, tostarp ēdienu gatavošanu, uzņēmās veikt paši vēstniecības darbinieki vēstnieces S. Kalnietes vadībā. Grāmatā piedāvātās receptes organiski ievijas atmiņu stāstos, taču tām nav tikai privāta nozīme – S. Kalnietes *kulinārais teksts* sniedz ieskatu vairākos sociālās vēstures segmentos, lasītājam ar receptšu starpniecību izklāstītie notikumi ir liecības par Lat- vijas gastronomisko tradīciju attīstību 20. gadsimta otrajā pusē. Jānorāda, ka līdzīgas ievirzes „gastronomiski memuāri” ir arī Ilzes Jurkānes grāmata *Dzīves garša* (2011).

Janīna Kursīte. *Virtuves vārdene*

Literatūrzinātnieces un folkloristes J. Kursītes grāmatas *Virtuves vārdene* (2012) uzstādījums ir analizēt mielastu kā atmiņu kultūru, daļu no tautas kultūridentitātes. Grāmatā autore sniedz skaidrojumus par dažādu ēdienu izcelsmi un pagatavošanas tradīcijām, ēdienu nosaukumu etimoloģiju, uzziņas par dažādām ar virtuvi un ēdienu pasniegšanu saistī- tām darbībām un izteicieniem. Darbā ietverts apraksts par ēdiena un dzēriena vietu mūsu kultūrā, literatūrā un folklorā, dažādiem tabu, ticē- jumiem un aizspriedumiem par ēdienu, pārskats par latviešu pavārgrā- matām.

Virtuves vārdenei ir līdzība ar enciklopēdiju, taču tā neatspoguļo ne enciklopēdijas, ne vārdnīcas funkcijas ierastajā nozīmē, lai gan ietver elementus gan no viena, gan no otra, atšķirt no enciklopēdijas ļauj ārējo pazīmju atbilstība iekšējām pazīmēm. *Virtuves vārdenes* pamatā ir fol- kloras žanra teksts. Svarīga loma grāmatā ierādīta konkrēta ēdiena un garīgās pasaules saistībai, ēšana un dzeršana ir demonstrēta nevis kā ikdienas vajadzība, bet gan kā izdzīvošanai nepieciešami rituāli. Grāmata ir aizraujoša vārdnīcas formas lasāmviela par latviešu ēšanas tradīcijām un to, *ka ēdiens un dzēriens nav tikai ēdiens un dzēriens, ko ikdienā patērējam, bet daļa no mūsu tautas kultūras patības, nozīmīga daļa no mūsu nīcīgās miesas un, cerams, nezūdīgā gara.*³⁵

Vārdenē ir apkopoti skaidrojumi par ēdienu izcelsmi un pagatavošanas tradīcijām, uzziņas par dažādām ar virtuvi un ēdienu pasniegšanu saistītām darbībām, izteicieniem un metodēm. Ievaddaļā tiek izklāstīts apraksts par ēdiena un dzēriena vietu mūsu kultūrā – par tā atspoguļojumu literatūrā un folklorā, vietu starp dabas un kultūras pasauli, par dažādiem tabu, ticējumiem un aizspriedumiem par ēdienu, kas neaktualizējas mūsdienu masu un elitārajā kultūrā. Tāpat J. Kursīte sniedz ieskatu, kādas paražas bijušas ēdienkartē un kā ēdienu gatavošana attīstījusies dažādos vēstures posmos, plašs apraksts par latviešu pavārgrāmatām.

Ir svarīgi apzināties, ka ēšana ir arī atmiņu kultūra, daļa no mūsu kultūrintentitātes. Tas, kas notiek mūsu virtuvē, un tas, ko mēs ēdam, bieži vien ir noturīgāks un istāks par to, ko mēs runājam. Ēdiens ir gan nepieciešamība dzīvības uzturēšanai, gan bauda, gan svētku sajūta, gan arī sociālais statuss. Iespējams augstākais punkts latviešu pilsoniskās virtuves izkopšanā bija Kaucminde Mājturības institūta laikā pagājušā gs. 30. gados, taču joprojām Latvijā gana spēcīga ir arī reģionālā virtuve. Interesanti, ka ēdiens ir ceļojošais sižets gan mutvārdu kultūrā, gan literatūrā. Par ēdienu ir daudz dažādu ticējumu, tāpat ēdiens kļuvis par būtisku un īpašu tēlu, piemēram, Imanta Ziedoņa daiļradē.³⁶

Kā vienu no vēstījuma īpatnībām *Virtuves vārdenē* var minēt to, ka stāstījums spēj veiksmīgi atklāt šķietami pazīstamas lietas, un tajā pašā laikā tas ir ļoti personisks un atklāj psiholoģiskos procesus, kas notiek cilvēkā; spēja identificēties, arī skatāms lielāks subjektīvisms.

Eiropas tautām, kurām ir garāka valstiskās pastāvēšanas vēsture, izšķir augsto virtuvi (augstākajām, privilēģētajām šķirām piederīgo), pilsonisko virtuvi un reģionālo virtuvi. Tā tas, piemēram, ir frančiem, vāciešiem, krieviem. Latviešu virtuve balstās uz diviem vaļiem – reģionālo un pilsonisko. Reģionālā virtuve sakņojas katra attiecīgā novada ēdienu paradumos, pilsonisko virtuvi mums lielā mēra veidojusi baltvācu gaume un muižas ēšana paradumi, vēlāk citu Eiropas tautu ēšanas paradumi, kas sākotnēji ienākuši Rīgā ar baltvāciešu un vāciešu pavārgrāmatu starpniecību, daļēji ietverot arī novadu ēdienkartes elementus.³⁷

Plaša sabiedrības daļa ir ēdusi maltīti ārpus mājām; ikviens, kas jebkad ir apmeklējis kafejnīcu vai restorānu, ir pievērsis uzmanību tā nosaukumam, jo sabiedrību vilina tieši pievilcīgie, graciozie, senatnīgie un mūsdienu laiktelpā populārie nosaukumi, kuri nemaz nesaistās ar mūsu dzīvesvietas reģionu:

Mūsdienās gandrīz neiedomājami, ka kāds nebūtu savu reizi pusdienojis vai vakariņojis kafejnīcā, restorānā. Svarīgi, kāda katrā no ēdinātavām ir ēdienkarte, cenas, apkalpošana, bet nav bez svara arī, kā to

vai citu kafejnīcu vai restorānu sauc. Īpaši taču nevilinātu apmeklēt kafejnīcu ar nosaukumu „Cūku būšana” vai „Norausies pa purnu”. Tūristam vai arī pašmāju pilsonim var sakāroties nobaudīt vietējo virtuvi restorānā vai kafejnīcā ar kādu raksturīgu nosaukumu. Kāds bija kafejnīcu, restorānu, bāru piedāvājums Rīgā 2011. gadā? Pirmajā brīdī liekas, ka runa nemaz nav par Rīgu, bet par kādas ārvalsts pilsētu: „Al Capone”; „Ambar”; „Barselona”; „Le Dome”; „Fellini”; „Godvil Restaurant”; „Harry Morgan”; „Iguana”; „Kilimanjaro”; „Kitchen”; „Manhattan”; „Metropolitain”; „Murasaki”; „President”; „Soho” utt. Garajā citvalodu nosaukumu virknējumā var atrast vien pa kādam latviskam bāra vai kafejnīcas, retāk – restorāna nosaukumam: „Kaļķu vārti”; „Kīplokrogs”; „Laima cafe”; „Lāsīte”; „Čau, Rasma”; „Daile un draugi”; „Pie sievasmātes”; „Piektais ritenis”; „Alus vilnis”; „Dabamamma”; „Tam labam būs augt”; „Baiba T”; „Baltie gadalaiki”; „Bišu bārs”; „Cauna” u. c.³⁸

Daudzi *Virtuves vārdenē* fiksētie vērojumi liecina par to, kā kulinārais mantojums ilustrē Latvijas valstiskuma un latviskās identitātes patību valsts neatkarības vai okupācijas situācijā, kā arī Latvijai integrējoties Eiropas Savienībā un globālajā kulinārajā telpā. Astra Spalvēna promocijas darbā *Ēdiena adaptācijas zīmju sistēmas kultūrkontekstuālā analīze* (2015) atzīmē, ka līdz ar PSRS sabrukumu mainījās arī sadzīves paradumi, radās vēlme un nepieciešamība iegūt jaunu, eiropeisku identitāti. Rietumu pavārgrāmatu attīstības kontekstā 1990. gadu situācija Latvijā ir īpaša, jo kopš 1930. gadiem pavārgrāmatu attīstībā notika lūzums, tika ieviesta totalitārisma pieeja kulinārijai un 1990. gados Latvijas pavārgrāmatu tradīcija zināmā mērā veidojās no jauna. Gandrīz visi pirmie divdesmit gadi pagāja, apgūstot Rietumu tradīciju un pārsvarā izdodot tulkotas pavārgrāmatas. Tikai ap 2008. gadu latviešu valodā sarakstītās pavārgrāmatas liecināja par tuvošanos šai tradīcijai, bet pēc 2012. gada jau var pieņemt, ka Latvijas pavārgrāmatas iekļaujas Rietumu kontekstā³⁹. Sociālpolitiskās situācijas pārmaiņu transfērs grāmatniecībā izpaudās kā populāras, fizioloģiskā ziņā katram individuam aktuālas, ar pārtiku saistītas tematikas aktualizācija stapžanru tekstos. J. Kursītes *Virtuves vārdenes* precedents ir unikāls ar rakstniecības zinātniskā segmenta konvertēšanu populārās literatūras formātā.

Citi kulinārā teksta piemēri jaunākajā latviešu grāmatniecībā

Aplūkojamā perioda literatūrā iznākušas vēl divas ar kulināro tekstu saistītas grāmatas. Abas veltītas latviešu literatūras klasiķiem un aktualizē interesi par viņu personībām ar plašam lasītāju lokam saistošo kulinārās tēmas starpniecību.

Antra Medne grāmatā *Čaks virtuvē* (2012) pievēršas latviešu klasiskā modernisma dzejas pamatlicēja personības mazāk zināmiem aspektiem. Autore atklāj, ka A. Čaks bija ne tikai talantīgs literāts, bet arī labs pavārs un saviesīgu pasākumu cienītājs. To zināja arī Čaka draugi – dzejnieki, mākslinieki, aktieri, kuri nereti izmantoja viņa viesmīlību un kulinārās prasmes, lai brīžos, kad kādam bija finansiālas grūtības, paēstu pusdienas Čaka virtuvē. Grāmatā *Čaks virtuvē*⁴⁰ izmantoti rokkraksti no privātkolekcijas un fotogrāfijas no A. Čaka memoriālā dzīvokļa kolekcijas. Grāmatā ir gan receptes, gan padomi, piemēram, kā labāk pagatavot kafiju, lai tā saglabātu savu aromātu.

2013. gadā latviešu dramaturģijas un noveles žanra pamatlicējam Rūdolfam Blaumanim apritēja 150 gadu. Rakstnieka memoriālā muzeja *Braki* vadītāja Anna Kuzina jubilejas gadā sastādīja un publicēja *Blaumaņu pavārgrāmatu*⁴¹. Tā veltīta gan rakstniekam, gan viņa tēvam – Matisam Blaumanim 190. dzimšanas dienā. R. Blaumaņa tēvs bija pavārs. Līdz mūsdienām nav saglabājušās viņa gatavoto ēdienu receptes, bet par viņa prasmi liecina daudzie ēdieni, kurus dēls R. Blaumanis izmantojis savos darbos. Grāmatā ir iespēja iepazīt gan M. Blaumaņa dzīvesstāstu, gan R. Blaumaņa darbu fragmentus un arī tos ēdienus, kuri minēti rakstnieka darbos un receptēs.

Kulinārā teksta izmantojums grāmatās par latviešu klasiskās literatūras pārstāvjiem ir instruments, lai ar plašam lasītāju lokam saistošās sadzīviskās informācijas starpniecību aktualizētu interesi par R. Blaumaņa un A. Čaka oriģinālo daiļradi, kas tradicionāli ir lasītāju-intelektuāļu intereses objekts.

2013. gadā ir iznākušas divas publicistiskas grāmatas par to autoru vai viņu sastapto līdzcilvēku pieredzes aprakstiem: Laimdotas Seiles *Kaislību pavārgrāmata* un Andra Pēterona *Ievārījums un brīnumi*. Grāmatām nav tiešas saistības ar kulināriju, taču to nosaukumos izmantota kulinārija kā metafora par dzīves un ēdiena komponentu paralēlēm – recepti, garšu, emocijām. Tās ir grāmatas, kas mudina lasītāju identificēties ar tēlotajiem personāžiem.

Rakstu krājums *Latviešu tradicionālā virtuve*

Laika un modes nospiedumi virtuvē, ar kuriem noteikts cilvēku slānis saskaras ikdienā, atklāj to, cik paliekoši varas, politiskie vai ekonomiski apstākļi, modes diktāts ietekmējis ēdienkarti, ēdienu izvēli, pagatavošanas veidu, nosaukumus. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs izdevis rakstu krājumu *Latviešu tradicionālā virtuve*⁴², kurā apkopoti astoņi antro-

pologu, etnogrāfu, vēsturnieku un numismātu raksti. Tajos aprakstīts latviešu tradicionālais uzturs no vissenākajiem laikiem līdz 20. gadsimtam, skarti antropoloģiskā materiāla un uztura mijiedarbes jautājumi. Daļu materiāla veido Pieminekļu valdes 20. gadsimta 20.–40. gados dažādos Latvijas novados iegūtie ēdienu tapšanas apraksti, zīmējumi un fotogrāfijas. Tie vēsta par seno iedzīvotāju diētu, ēdienu gatavošanas tradicionālo telpu attīstību, zivju izmantojumu Daugavas piekrastes iedzīvotāju tradicionālajā uzturā, garšaugu lietošanu ēdienu gatavošanas procesā. Krājums apliecina, ka ēdiena recepte, līdzīgi citiem dokumentiem, vēsti par vēsturiskiem notikumiem un apstākļiem un ir daiļrunīgs kultūrvēsturiskais piemineklis.

Secinājumi

Mūsdienās tieši masu kultūra (tostarp literatūra, lasāmviela plašākā nozīmē) lielākoties iespaido sabiedrības gaumes veidošanos. Tas liek arī elitārajai jeb „augstajai” kultūrai fokusēties uz sabiedrības pieprasījumu, lai radītu mākslas produktus saskaņā ar 21. gadsimta patērētājsabiedrības vajadzībām, prasībām, gaumi, vienlaikus paužot kultūrevolūcijai būtiskus atzinumus. Katrā literārajā tekstā, kas var tikt interpretēts kā *kulinārais teksts*, ir kultūras un sabiedrības vērtību atspoguļojums. Pavārgrāmatas virsuzdevums ir būt par ēdiena pagatavošanas ceļvedi. Mūsdienās, augot pārticībai literatūrā, *kulinārais teksts* simbolizē ne tikai gastronomiskās vērtības, bet arī izklaidi. Pavārgrāmatas ar augstu intelektuālās literatūras komponenti pozicionē šos izdevumus masu – elitārās kultūras simbiozes formātā, kas izpaužas kā hibridizācija: dažādu žanru, tēmu, stilu integrēšana jaunās formās. *Kulinārajos tekstos* iekļautas svarīgas kultūrdialoga vērtības, un atsevišķos gadījumos tas jāuztver pārnestā nozīmē. Joprojām būtiska *kulinārā teksta* izmantojuma stratēģija ir kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšana.

Iedziļinoties mūsdienu latviešu *kulināro tekstu* reprezentējošajās grāmatās, kā arī respektējot faktu, ka ir vēl daudzi citi izdevumi, kas šajā apskatā netika minēti, jāsecina, ka *kulināro tekstu* veido daudzveidīgi, ar oriģinalitāti un izdomu izmantoti augstās – zemās, masu – elitārās literatūras hibridformas darbi. Tie ar fizioloģiski svarīgu un ēdienam piemītošu garšas, smaržas un noformējuma komponentu raksturojuma starpniecību piesaista masu lasītāju arī citiem teksta slāņiem: filozofiskām pārdomām par cilvēka eksistenci, estētiskajam pasaules tvērumam, starpkultūru kontaktu jautājumiem. Mūsdienu *kulinārais teksts* ir rakstnieka-intelektuāļa un masu lasītāja komunikācijas starpnieks.

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Priedītis A. *Kultūras teorija un vēsture*. Daugavpils, A.K.A., 2003. – 66.–68. lpp.
- ² Kūle M. *Eirodzīve: formas, principi, izjūtas*. Rīga, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2006. – 233. lpp.
- ³ Burima M. Representation of Postmodernism and Hybridization in Contemporary Gastronomic Texts: the Latvian Case. *Anthropology, Archaeology, History, Philosophy. Conference Proceedings SGEM 2015*. Sofia, SGEM, 2015. – p. 101.
- ⁴ Ritzer G. *The McDonaldization of Society: An Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life*. CA, Thousand Oaks, Pine Forge Press, 1993.
- ⁵ Finkelstein J. McDonald's and Modern Life. *Resisting McDonaldization*. [Edited by Barry Smart]. London, SAGE Publications, 1999. – p. 79.
- ⁶ *Modernity has come to be associated with the achievements of scientific rationality and a sense of control exerted against confusion, contestation and ambiguity. From such a perspective, a better world is achieved through technical virtuosity. Technology has supposedly been the best means for freeing us from tricks of nature, the effects of chance and metaphysical circumstance. Much modern social thought has privileged the technical, making it a metaphor of a utopian society. The image of society as a machine, in which all the components function to produce the best possible world, endorses the view that society can be a rational creation, shaped by human will.* Finkelstein J. McDonald's and Modern Life. *Resisting McDonaldization*. [Edited by Barry Smart]. London, SAGE Publications, 1999. – p. 70.
- ⁷ Bērks P. *Kultūru hibriditāte*. Rīga, Mansards, 2013. – 13. lpp.
- ⁸ Turpat, 52. lpp.
- ⁹ Kalve A. Ko latvieši senatnē ēda: [par izstādi *Latviešu tradicionālā virtuve* un zinātnisko konferenci Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā]. *Diena*, 2006, 6. decembris. – 16. lpp.
- ¹⁰ Kūle M. *Eirodzīve: formas, principi, izjūtas*. Rīga, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2006. – 147. lpp.
- ¹¹ Bankovskis P. Piezīmes uz jaunāko pavārgrāmatu malām. http://www.satori.lv/raksts/4271/Pauls_Bankovskis/Piezimes_uz_jaunako_pavargramatu_malam (01.12.2016)
- ¹² Turpat.
- ¹³ Kota L. *Mana turku kafija*. Rīga, Dienas grāmata, 2012. – 36. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 27.–28. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 205. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 67. lpp.
- ¹⁷ Iznākusi Noras Ikstenas grāmata *Dzīvespriecīgais vakarēdiens*. <http://www.diena.lv/raksts/kd/gramatas/iznakusi-noras-ikstenas-gramata-dzivespriecigais-vakarediens-13940366> (01.12.2016)
- ¹⁸ Ikstena N. *Dzīvespriecīgais vakarēdiens*. Rīga, Dienas Grāmata, 2012. – 16. lpp.
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Turpat, 29. lpp.
- ²¹ Repše G. *Rakstnieku pavārgrāmata*. Rīga, Zvaigzne ABC. – 6. lpp.
- ²² Turpat, 22. lpp.
- ²³ Turpat, 18. lpp.
- ²⁴ Bankovskis P. Piezīmes uz jaunāko pavārgrāmatu malām. http://www.satori.lv/raksts/4271/Pauls_Bankovskis/Piezimes_uz_jaunako_pavargramatu_malam (01.12.2016)
- ²⁵ Repše G. *Rakstnieku pavārgrāmata*. Rīga, Zvaigzne ABC. – 23. lpp.
- ²⁶ Turpat, 27. lpp.
- ²⁷ Turpat, 39. lpp.
- ²⁸ Turpat, 40. lpp.
- ²⁹ Turpat, 53.–54. lpp.
- ³⁰ Turpat, 82. lpp.
- ³¹ Bankovskis P. Piezīmes uz jaunāko pavārgrāmatu malām. http://www.satori.lv/raksts/4271/Pauls_Bankovskis/Piezimes_uz_jaunako_pavargramatu_malam (01.12.2016)
- ³² Turpat.
- ³³ Kalniete S. Prjaņiks. Debesmannā. Tiramisū. Rīga, Zelta Grauds, 2012. – 6. lpp.
- ³⁴ *Klajā nāks Sandras Kalnietes jaunā grāmata Prjaņiks. Debesmannā. Tiramisū.* <http://www.diena.lv/kd/literatura/klaja-naks-sandras-kalnietes-jauna-gramata-prjaniks-debesmanna-tiramisu-13977429> (01.12.2016)
- ³⁵ Klajā nākusi Janīnas Kursītes *Virtuves vārdene*. <http://www.diena.lv/kd/gramatas/klaja-nakusi-janinas-kursites-virtuves-vardene-13950594> (01.12.2016)
- ³⁶ Kursīte J. Ir svarīgi apzināties... Balode D. Notiks Janīnas Kursītes ēdamlietu grāmatas „Virtuves vārdene” atvēršanas svētki, <http://www.lu.lv/zinas/t/12030/> (01.12.2016.)
- ³⁷ Kursīte J. *Virtuves vārdene*. Rīga, Rundas, 2012. – 27. lpp.
- ³⁸ Turpat, 57. lpp.
- ³⁹ Spalvēna A. *Ēdiena adaptācijas zīmju sistēmas kultūrkontekstuālā analīze*. Promocijas darbs. Rīga, 2015. – 230. lpp.
- ⁴⁰ Medne A. *Čaks virtuvē*. Rīga, Madris, 2012.
- ⁴¹ Kuzina A. *Blaumaņu pavārgrāmata*. Rīga, Madris, 2013.
- ⁴² Latviešu tradicionālā virtuve. *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. 13. izdevums*. Rīga, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2007.

Literatūra:

- Balode D. Notiks Janīnas Kursītes ēdamlietu grāmatas „Virtuves vārdene” atvēršanas svētki. <http://www.lu.lv/zinas/t/12030/> (01.12.2016.)
- Bankovskis P. Piezīmes uz jaunāko pavārgrāmatu malām. http://www.satori.lv/raksts/4271/Pauls_Bankovskis/Piezimes_uz_jaunako_pavargramatu_malam (01.12.2016)
- Bērks P. *Kultūru hibriditāte*. Rīga, Mansards, 2013.
- Burima M. Representation of Postmodernism and Hybridization in Contemporary Gastronomic Texts: the Latvian Case. *Anthropology, Archaeology, History, Philosophy. Conference Proceedings SGEM 2015*. Sofia, SGEM, 2015. – pp. 99–106.
- Finkelstein J. McDonald’s and Modern Life. *Resisting McDonaldization*. [Edited by Barry Smart]. London, SAGE Publications, 1999.
- Ikstena N. *Dzīvespriecīgais vakarēdiens*. Rīga, Dienas Grāmata, 2012.
- Iznākusi Noras Ikstenas grāmata *Dzīvespriecīgais vakarēdiens*. <http://www.diena.lv/raksts/kd/gramatas/iznakusi-noras-ikstenas-gramata-dzivespriecigais-vakarediens-13940366> (01.12.2016)
- Kalniete S. Prjaņiks. *Debesmannā. Tiramisū*. Rīga, Zelta Grauds, 2012.
- Kalve A. Ko latvieši senatnē ēda: [par izstādi *Latviešu tradicionālā virtuve* un zinātnisko konferenci Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā]. *Diena*, 2006, 6. decembris.
- Klajā nāks Sandras Kalnietes jaunā grāmata *Prjaņiks. Debesmannā. Tiramisū*. <http://www.diena.lv/kd/literatura/klaja-naks-sandras-kalnietes-jauna-gramata-prjaniks-debesmanna-tiramisu-13977429> (01.12.2016)
- Klajā nākusi Janīnas Kursītes *Virtuves vārdene*. <http://www.diena.lv/kd/gramatas/klaja-nakusi-janinas-kursites-virtuves-vardene-13950594> (01.12.2016)
- Kota L. *Mana turku kafija*. Rīga, Dienas grāmata, 2012.
- Kursīte J. *Virtuves vārdene*. Rīga, Rundas, 2012.
- Kuzina A. *Blaumaņu pavārgrāmata*. Rīga, Madris, 2013.
- Kūle M. *Eirodzīve: formas, principi, izjūtas*. Rīga, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2006.
- Latviešu tradicionālā virtuve. *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. 13. izdevums*. Rīga, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2007.
- Medne A. *Čaks virtuvē*. Rīga, Madris, 2012.
- Priedītis A. *Kultūras teorija un vēsture*. Daugavpils, A.K.A., 2003.
- Repše G. *Rakstnieku pavārgrāmata*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2012.
- Ritzer G. *The McDonaldization of Society: An Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life*. California, Pinne Forge Press, 1993.
- Spalvēna A. *Ēdiena adaptācijas zīmju sistēmas kultūrkontekstuālā analīze*. Promocijas darbs. Rīga, 2015.

Rudīte Rinkeviča

PERSONIFICĒTO TĒLU RĪGAS REDZĒJUMI JURA ZVIRGZDIŅA BĒRNU PROZĀ (2005–2015)

Summary

Visions of Riga by Personified Characters in Juris Zvirgzdiņš’ Children’s Prose Fiction (2005–2015)

Juris Zvirgzdiņš (1941) is one of the most popular and fruitful contemporary Latvian children’s literature authors who has written books for children since the 1980s. The writer’s works produce both serious reflections on social, ecological, even political issues (*Bebru atgriešanās, Pēdējais pūķis un Artūrs un Uū*, etc.) and playfully presented educating information (*Mana Latvija, Muša, Pirmā Ziemeļvētku eglīte, Kad muzejā iespid Mēness, Ahoi! Plūdi Daugavā, No Rīgas līdz Rīgai*, etc.). The writer has about 20 books dedicated to children. The portrait gallery produced by the writer is versatile including those of children, personified animals and birds (e. g. beavers, cats, dogs, roosters, parrots), fairy-tale characters (e. g. dragon), and toys, among which his favourite is the plush teddy-bear Tobias. The range of the personified images is wide and each book adds new ones to it. It is noteworthy that the space of action in J. Zvirgzdiņš’ prose fiction for children is basically town, mostly Riga (though rather often there occur other European cities and exotic countries as well) that in a peculiar way reveal the writer’s vision of the town.

The vision of Riga by personified characters has certain semantic components: historical objects and signs, symbols of Riga of national significance, urban environment objects of the present-day Riga that form a peculiar mental map of characters. J. Zvirgzdiņš’ recently published books are marked by a peculiar intellectual aspect that demonstrates the author’s wide knowledge and is revealed by means of seemingly primitive, personified images, making the potential target audience of his books wide and ambiguous. It must be noted that the writer addresses the interested reader indirectly as a guide, both explaining the way to the museum and commenting objects encountered on the selected route. The plot lines and personified images may differ in their complexity and subtlety from book to book, yet the depiction of Riga remains constant and unchanging – with recognizable panoramas, significant historic-cultural values, and the status matching that of a capital city.

Fusion of reality and imagination characteristic of fairy-tales reveals limitless possibilities for the writer of creating most diverse images and miraculous coincidences. Any kind of life material can assume miraculous features and, vice versa, the miraculous fits the real time and space. Imagination makes it possible to transcend the dull and harsh reality of life, feel the breath of beauty and greatness.

All books by J. Zvirgzdiņš have dynamic plots, many adventures, and happy endings.

Key words: *personified images, visions of Riga, children's prose fiction*

*

Juris Zvirgzdiņš (1941) ir viens no populārākajiem un ražīgākajiem latviešu mūsdienu bērnu grāmatu autoriem (bērniem raksta kopš 20. gadsimta 80. gadiem – kopš 1982. gada tiek iestudētas J. Zvirgzdiņa raidlugas bērniem): 1999. gadā viņa pirmā grāmata bērniem – piedzīvojumu romāns-pasaka *Reiz senos laikos Kurzemē* – iegūst 2000. gada balvu par labāko oriģinālliteratūras darbu bērniem un arī Pastariņa prēmiju (2001). Savukārt nākamais garais stāsts – pasaka *Bebru atgriešanās* (2001) – 2002. gada balvu literatūrā bērniem. 2009. gadā J. Zvirgzdiņš otro reizi saņem Pastariņa prēmiju par grāmatām *Mūsu Latvija, Knorke jeb Tobiass un Fufū meklē Mocartu un Konteineru meitenīte Rudīte*. Par grāmatām *Mūsu Latvija, Pele, Punkts un Gūtenbergs* un ieguldījumu latviešu bērnu literatūras attīstībā 2009. gadā saņēmis arī starptautisko Jāņa Baltvilka balvu bērnu literatūrā un grāmatu mākslā.

Pats autors atzinis, ka jau kopš agras bērnības ir bijis kaislīgs lasītājs. Pirmās atmiņas saistās ar mātes skaitītiem dzejoļiem par kaķīti un zaķīti un Aspazijas dzejoļiem. Tad lasīts viss, kas bijis mājas un bērnu bibliotēkā: gan nopietnas grāmatas, gan „lubu literatūra”, gan Volless, gan M. Mičela, gan A. Eglītis u. c. Rakstnieks teic, ka pašam nešķiet, ka varētu sevi dēvēt par rakstnieku, viņam labāk patīk forma „literāts”, jo no agras bērnības licies, ka rakstnieki ir tādi viedi vaideloši, kas sēž svētkoku birzī un vēsta. J. Zvirgzdiņš apgalvo, ka nekad nav gribējis būt politiķis, bet kaut kādas paralēlas pasaules vīzijas radīt gan vēlējies, un to rada literatūra. Tā kā viņš neesot plāpīgs cilvēks, tad varbūt tieši šādā veidā J. Zvirgzdiņam gribas atstāt pēdas – lai gan nevienu neaicinot lasīt savus tekstus. Grāmatai ir ģeniāla īpašība – to var nelasīt. Grāmata jau neuzmācas, tā ir intīma padarīšana.¹ Izdevniecības *Liels un mazs* galvenā redaktore, dzejniece I. Zandere rakstnieku raksturo šādi:

Esmu iepazinusi viņa tekstus tik tuvu, ka iejutos tajos gandrīz kā savos. Manuprāt, Juris gan dzīvē, gan literatūrā ir labsirdis un godprātis, vecmodīgi delikāts, lādzīgs un uzticams kā plīša lācis. Viņa grāmatās dzīvo tādi jēdzieni kā solīds, nesavtīgs, solidārs, kā laipnība un pašlepnums. Tieši dzīvo, nevis tiek skandināti, tie bērnus sasniedz caur personāžu raksturiem un rīcību. Bet viņa talants ir kā lācis ar slapju kažoku: iznāk no ūdens, nopurinās – idejas pašķīst uz visām pusēm, spontāni, brīvi un bērnišķīgi. Viņa domas uzvedas kā bērni. Daudz grūtāk viņam ir apstāties pie kaut kā viena, iedziļināties sīkumos, pārlasīt simtu piekto

reizi, sasiet visus dziedziņus. Jurim nekad neliekas, ka viņš visu zina un saprot labāk par citiem. Par grāmatās izlasītiem vai dzīvē uzziņātiem vēstures un literatūras smalkumiem viņš brīnās un jūsmo kā puika par stikla bumbiņu vai akmentiņu, nemitīgi velk laukā no kabatām un rāda, kā spīd. Es neesmu pārliecināta, ka šis vīrs ar sirmo bārdū tiešām jūtas pieaudzis. Varbūt tas ir iemesls, kāpēc, satiekoties ar viņu, man parasti kļūst tik priecīgi, it kā būtu sarīkoti kādi mazi svētki.²

Komentējot bērnu un pieaugušo literatūras atšķirības, J. Zvirgzdiņš norāda:

Ja es būtu dumāks kā esmu vai dumāks kā izskatos, es teiktu – bērniem vajag rakstīt tāpat kā pieaugušajiem, tikai labāk. Bet tā vienkārši ir tik nodeldēta frāze, ka to noliksim malā. Tātad: ar ko atšķiras bērnu grāmatas no grāmatām pieaugušajiem? Manuprāt, atbilde meklējama pašā jautājumā. Grāmatas bērniem ir domātas bērniem. Grāmatas pieaugušajiem ir domātas pieaugušajiem. Tiesa, bērni ļoti bieži zog pieaugušo grāmatas. Vispār tāda lieta kā bērnu literatūra ir samērā jauna – ne vairāk kā divsimt, trīssimt gadu veca. Pirms tam bērni zaga (un es esmu par to) grāmatas, kas domātas pieaugušajiem.³

J. Zvirgzdiņa darbos izskan gan nopietnas pārdomas par sociāliem, ekoloģiskiem, pat politiskiem jautājumiem (*Bebru atgriešanās, Pēdējais pūķis un Artūrs un Uū* u. c.), gan netrūkst rotaļīgi jaunras noskaņas un izglītojošas informācijas (*Mana Latvija, Mufa, Pirmā Ziemassvētku eglīte, Kad muzejā iespīd Mēness, Ahoi! Plūdi Daugavā, No Rīgas līdz Rīgai* u. c.). Bērniem rakstnieks veltījis vairāk nekā 20 grāmatas: *Have a Nice Day! Gandrīz mīlas stāsts* (2015), *Eņģeļiša ceļojums* (2015), *No Rīgas līdz Rīgai. Tobiass un Tama Lielajā Eiropas bibliotēku ceļojumā* (2014), *Ahoi! Plūdi Daugavā* (2013), *Kad muzejā iespīd Mēness jeb Tobiass un draugi sargā Rīgas vēsturi* (2012), *Pirmā Ziemassvētku eglīte* (2011), *Mufa* (2011), *Rīgā, kādu nakti...* (2010), *Tobiass un neparastais ciemiņš* (2010), *Pele, Punkts un Gūtenbergs* (2009), *Lāča Bruņa medības* (2009), *Mūsu Latvija* (2009), *Knorke! jeb Tobiass un Fufū meklē Mocartu* (2007), *Konteineru meitenīte Rudīte* (2007), *Pēdējais Pūķis un Artūrs Uū!* (2006), *Franklina cepure* (2005), *Tobiass dodas pasaulē* (2005), *Tobiasa blēņu stāsti* (2003), *Bebru atgriešanās: stāsts par bebrēna Bruka un viņa ģimenes piedzīvojumiem* (2001), *Reiz senos laikos Kurzemē: piedzīvojumu romāns bērniem* (1999).

Visi rakstnieka prozas darbi ir sadalīti nodaļās. Vairākos no tiem nodaļu virsraksti ir gari teikumi, pateicoties kuriem lasītājs var nojaust, par ko būs stāstīts attiecīgajā nodaļā. Ē. S. Andersens skaidro, ka pats svarīgākais grafiskā attēlojuma iedarbības līdzeklis ir nodaļu iedalījums.

Ja stāstā nav izdalītas nodaļas, lasītājam viss saplūst vienā veselumā. Sākot kaut ko jaunu vai kaut ko citu, jāizveido jauna nodaļa.⁴

J. Zvirgzdiņa grāmatām ir spraiģi sižeti, kuru pamatā ir viens vai pat vairāki piedzīvojumi, kam ir pozitīvs atrisinājums. A. Gaigala norāda:

Divi Jura Zvirgzdiņa prozai raksturīgi principi ir, pirmkārt, ļoti aktīva, dinamiska, aizraujoša, pārsteigumiem, atklājumiem un pavērsieniem bagāta darbība, otrkārt, reālās un iztēles pasaules nepārtraukta mijiedarbe, sapludināšana, metamorfozes, kas dažādās variācijās turpinās no darba uz darbu. [...] Ar iztēles palīdzību ietekmējot un pārveidojot tā saucamo reālo pasauli, autors rada pat utopiski laimīgu vidi, kurā viņš novēlētu dzīvot mums visiem, ne tikai mūsu bērniem.⁵

Žurnāla *Ilustrētā Zinātne* galvenais redaktors V. Zvaigzne atzīst, ka J. Zvirgzdiņš ir eksāmens gara modrībai – viņa fantāzijas pavērsieni mēdz būt tikpat negaidīti kā spēļu lāciņa Tobiasa izlēkšana no rakstnieka kabatas. *Ja aiz kultūrcitātu biruma un rotaļām ar vēsturi, valodām un stiliem spēj saskatīt Jura šķelmīgo, dzīvesgudro smaidu un negrozāmu cieņu pret cilvēkam doto izvēles brīvību, eksāmenu esi izturējis.⁶*

Rakstnieka tēlu galerija ir bagātīga – tajā darbojas gan bērni, gan personificēti dzīvnieki un putni (piemēram, bebri, kaķis, suns, gailis, papagailis), pasaku tēli (piemēram, pūķis) un jo īpaši rotaļlietas, kuru vidū īpaša nozīme viņa mīļajam plīša lācēnam Tobiasam. Tāpat personificēto tēlu galerija ir gana plaša, ko vai ik grāmatā papildina kāds jaunpieņācējs. J. Zvirgzdiņa iecienītajiem lāču tēliem (Tobiass, Brunis) piepulcējis arī japāņu draugs Tamas (*No Rīgas līdz Rīgai*), rotaļu lācis Eliots, kurš strādā bibliotēkā, pētot rotaļu lāču vēsturi (*Kad muzejā iespīd mēness* u. c.), stabilas pozīcijas ieņēmis plīša sunītis Fufū (*Kad muzejā iespīd mēness, Tobiass un Fufū meklē Mocartu*).

Zīmīgi, ka darbības telpa J. Zvirgzdiņa prozas darbos bērniem galvenokārt ir pilsēta, visbiežāk – Rīga (lai arī itin bieži minētas citas Eiropas – un ne tikai – pilsētas, arī eksotiskas valstis), kas savdabīgā veidā atklāj rakstnieka pilsētas redzējumu. Personificēto tēlu Rīgas vērojumos ir vairāki semantiskie komponenti: vēstures objekti un zīmes, Rīgas simboli, kam ir valstiska nozīme, šodienas Rīgas pilsētvides objekti, kas veido savdabīgu tēlu mentālo karti. Laika posmā no 2005. līdz 2015. gadam minamas vairākas J. Zvirgzdiņa grāmatas, kurās minētie komponenti nosaka sižeta attīstības gaitu: *Mūsu Latvija* (2008), *Kad muzejā iespīd mēness* (2012), *Ahoi! Plūdi Daugavā* (2013), *No Rīgas līdz Rīgai. Tobiass un Tama Lielajā Eiropas bibliotēku ceļojumā* (2014).

Vērtējot hronoloģiski, kā pirmais jāmin vēsturiskais pieņēmums jeb leģenda, ka tieši Rīgā 1510. gadā pirmo reizi pasaules vēsturē tika iedi-

bināta tradīcija greznot Ziemassvētku eglīti (*Pirmā Ziemassvētku eglīte*). Tā kā teksts ir tulkots angļu un krievu valodā, katrā lapā ir rindkopas – attiecīgi latviski, krieviski un angļiski. 16. gadsimta sākuma Rīga pieteikta kā slavena, bagāta tirdzniecības pilsēta, kas izdaudzināta tuvu un tālu. Rīgas kartogrāfiju veido atpazīstamās arhitektoniskās un vēsturiskās vērības: augstie nami, vēl augstāki baznīcu torņi – *smaillais kā adata Jēkabs, milzīgais Doms, Pēteris, kura galā zelta gailis rādīja kuģiniekiem, no kurienes pūš vējš⁷* –, Rātslaukums ar kāķi vidū, kur bende sodīja noziedzniekus, Rīgas vārti, kas naktī norobežo pilsētu no ārpuspasaules, un, protams, *plašā Daugava, kur mastus slaištīja tālu zemju kuģi, skanēja nedzirdētas valodas⁸*. Stāsta galvenā varoņa Matisa – slavenā skursteņslauķu meistara Johanna mācekļa – nejaušā satikšanās ziemas naktī Rātslaukumā ar Melngalviem, gluži pa jokam rada aizsākumu eglītes greznošanas tradīcijai – skursteņu tīrīšanai paredzēto un ar grūtībām sadabūto eglīti Melngalvi izrauj Matisam no rokām, to viņi *iesprauda sniega kupenā, tad, rokās saķērušies, dejoja tai apkārt. Nez no kurienes uzradās muzikanti⁹*, vispārējā jautrībā eglītes zaram tiek uzmešta platmales zīda lenta, piekārts ābols, galu galā no Pēterbaznīcas atsteidzas baznīckungs, kurš pēc neilgām pārdomām sāk liksmot kopā ar pārējiem. *Tā Rīgā, kā stāsta, pirmo reizi pasaules vēsturē, tika iedibināta tradīcija greznot Ziemassvētku eglīti. Kā liecina kāda aculiecinieka rakstītais, tas noticis 1510. gadā pēc Tā Kunga piedzimšanas. [...] Vietu, kur atradusies pirmā greznotā eglīte Rīgā, iezīmē piemiņas plāksne Rātslaukuma bruģī.¹⁰* Rīga vēstījumā atklāta kā tam laikam labi nocietināta pilsēta, kurai, neraugoties uz sociālajiem kontrastiem, ir savs stāsts un šarms.

Savukārt Rīgas vēsturi sargā lācītis Tobiass un draugi (Eliots un Fufū) grāmatā *Kad muzejā iespīd mēness*, kurā kā īpaša galvaspilsētas vērtība pieteikts vēstures un kuģniecības muzejs Vecrīgā, Palasta ielā. Rīgas vēsturi bērnu grāmatai atbilstoši trijotne nofiksē ātri, tomēr nezinātājam maz ko izsakoši: *Pirmās apmetnes, vācu bruņinieki, kuršu uzbrukums Rīgai, poļu laiki, Kārļa Divpadsmitā zābaks. Krievu laiku, burinieki, bākas...¹¹* Zināmā mērā to var dēvēt par kultūrcitātu, alūziju, kas vai nu rosina lasīt tālāk un gūt skaidrojumu, vai, gluži pretēji, konstatēt, ka grāmata varētu būt saistošāka pieaugušākam lasītājam. Tā ir J. Zvirgzdiņa pēdējos gados izdoto grāmatu īpatnība – intelektuālo aspektu, demonstrējot autora plašās zināšanas, atklāt ar šķietami primitīvu, personificētu tēlu palīdzību, tādējādi potenciālā mērķauditorija ir vienlaikus plaša un nekonkrēta. Jāatzīst, rakstnieks ieinteresēto lasītāju netieši uzrunā kā gids, gan skaidrojot ceļu uz muzeju, gan komentējot izraudzītajā maršrutā sastopamos objektus:

Izkāpuši krastmalā, draugi devās iekšā Vecrīgā un muzeju atrada itin viegli – vajadzēja tikai raudzīties, kur atrodas DOMA BAZNĪCA. Tā ir ļoti liela, tālu redzama, turklāt torņa smaili rotā lepns gailis! Apgājuši apkārt visai Doma baznīcai, pārčāpojuši pāri laukumīnam, kur atrodas slavenā vācu rakstnieka Herdera piemineklis, viņi atrada Palasta ielu un ieraudzīja ieeju muzejā.¹²

Muzeja ekspozīcijas un eksponātu detalizētais apraksts prasa pacietīgu, ieinteresētu lasītāju, kaut arī verbālajam vēstījumam talkā nāk mākslinieces Ingridas Pičukānes ilustrācijas. Tālākie notikumi muzejā norit detektīvžanra manierē, ik pa brīdīm pieminot vai iesaistot tajā kādu muzejisku vērtību, piemēram, *Uzmanīgi, tas ir Kuzņecovs! – Tu domā? Varbūt, kukū, pat Meisenes, kukū porcelāns?*¹³ Gluži postmodernā manierē muzejā sastopas nindzjas (pārgērbusies zagļi, ko meklē Interpols), ļaunais Būda (Budēvica kungs, iepriekšminēto sabiedrotais) un Lielais Kristaps, Krievijas cars Pēteris Pirmais¹⁴, *apkārt, mēles izkāruši, skraidīja lauvas no Rīgas ģerboņa*¹⁵.

Vecrīga un tai tuvākā apkārtnē, tātad Rīgas vēsturiskais centrs, visbiežāk ir J. Zvirgzdiņa varoņu uzmanības lokā, ap vai gar to rotē gan viņi paši, gan nozīmīgākie notikumi ne tikai Rīgas, bet visas Latvijas vēsturē un tagadnē. Spilgts piemērs tam ir arī izzinošā grāmata *Mūsu Latvija* (2008), kurā personificētie putnu tēli – krauklītis un viņa vectēvs – pārrunā no Svētā Pētera baznīcas torņa redzamo apkārtni, uzmanību pievēršot tikai Latvijas valstiskuma simboliem, ar Latvijas valsts vēsturi saistītām ēkām, pieminekļiem un personībām. Vēstījumā galvenais akcents likts uz jauno lasītāju izglītošanu – precīzi, konkrēti paskaidrot, kas ir valsts himna un tās autors, kas mīt Rīgas pilī, kas ir Brīvības piemineklis un tā autors Kārlis Zāle, kāds ir valsts karogs, prezidenta karogs, Satversme un ģerbonis, kāda valstiska nozīme Latvijas un Rīgas vēsturē ir Nacionālajam teātrim. Rakstnieka veikums ir lielisks palīglīdzeklis pamatskolas vēstures skolotājam, veiksmīgi apliecinot, ka poētisko var veiksmīgi apvienot ar faktoloģisko:

Jā, BRĀĻU KAPI ir Latvijas Svētnīca. Tur apglabāti karavīri, kas krituši par brīvību! Pirmie kritušie šeit mūžīgo mieru atrada jau 1915. gadā, bet pašu grandiozo pieminekli atklāja 1924. gada 18. novembrī, valsts svētkos.¹⁶

J. Zvirgzdiņam tik raksturīgie izcēlumi šoreiz ir īsti vietā, jo patiešām pievērš uzmanību būtiskākajam un lieki nesadrūmstalo tekstu, kā tas nereti ir citos autora tekstos. Rīga un Latvija veido vienotu veselumu, tekstā vispār nav centra un perifērijas attiecību, krauklīšu redzeslokā ir pamatlietas, kas būtu jāzina ikvienam valsts pilsonim, tiesa, rakstnieks

nemoralizē, ne mirkli nekļūst didaktisks, jo personificētie tēli neļauj uztvert grāmatu ne kā pamācību krājumu, ne enciklopēdiju. Starp piedzīvojuma stāstu un izzinošo stāstu balansē grāmata *Ahoi! Plūdi Daugavā*, bet galu galā īsti nerealizējas neviens no šiem aspektiem. Ceļojumā uz ledus gabala pa Daugavu dodas galvenie varoņi – suns Kārvass, kaķis Muris un gailis Pēcis. Mūsdienu Rīgas panorāma skatījumā no Daugavas tecējuma. Doles sala, Ķengaraga jaunie kvartāli un promenāde, lielveikals *Dole*, Dienvidu tilts, Zaķusala un televīzijas tornis, Dzelzceļa tilts, Centrāltirgus paviljons, Akmens tilts un jaunās Nacionālās bibliotēkas ēka, Vanšu tilts un noslēgumā – osta. Vecrīga ar gaiļiem baznīcu (Doma, Pētera, Jēkaba) torņu galos, Daugavas piekrastes panorāmā iekļaujas arī Rīgas simbols – Lielais Kristaps, Rīgas pils (*Tur dzīvo mūsu prezidents!*¹⁷): *Pils izskatījās tiešām iespaidīga. Smailā tornī plīvoja divi karogi, viens – Latvijas Valsts sarkanbaltsarkanais karogs, otrs – prezidenta standarts.*¹⁸ Šķiet, tas ir pirmais gadījums latviešu literatūrā, kad tekstā minēta jaunā Nacionālās bibliotēkas ēka:

Starp abiem – Dzelzceļa un Akmens – tiltiem mūsu ceļotāji Daugavas kreisajā krastā – tieši pretī Vecrīgai – ieraudzīja kādu neparastu celtni. – Tā ir bibliotēka, tas ir – tur ceļ jauno Rīgas pilsētas bibliotēku! – Kā parasti, Kārvassam bija kas stāstāms.¹⁹

Pirmo un, iespējams, arī pēdējo reizi Rīga minēta arī kā nākamā Eiropas kultūras galvaspilsēta ar komentāru, ka ar to saistītie pasākumi prasīs lielu naudu. Vēstījuma nobeigums zināmā mērā ir pateicība Rīga brīvostai, kas ir izdevuma sponsors: tieši brīvostas ļaudis izglābj bezbēdīgos ceļotājus no ieskalšanas jūrā.

Rīga kā likumsakarīgs un organisks posms Eiropas pilsētu lokā ap Baltijas jūru – Rīga – Tallina – Sanktpēterburga – Helsinki – Oslo – Stokholma – Kopenhāgena – Hamburga – Gdaņska – Klaipēda – Rīga – dominē arī 2014. gadā izdotajā grāmatā *No Rīgas līdz Rīgai. Tobiass un Tama Lielajā Eiropas bibliotēku ceļojumā*. Kā jau norāda tās nosaukums, ceļotāju – lācēnu Tobiassa un Tamas – interešu objekts ir bērnu bibliotēkas visās minētajās pilsētās, tādējādi arī noteiktas Eiropas tautas nacionālās bērnu literatūras zīmoli. Pašsaprotami, ka šoreiz Rīgas kontekstā svarīgāka ir jaunuzceltā Latvijas Nacionālā bibliotēka, tautā un tekstā nominēta kā Gaismas pils. Tiesa, vairāk tai J. Zvirgzdiņš pievēršas grāmatas 10. nodaļā *KURĀ TOBISASS UN TAMA ZIRGA DOMINIKA MUGURĀ ATGRIEŽAS RĪGĀ UN TIEK ATKLĀTA LATVIJAS NACIONĀLĀS BIBLIOTĒKAS JAUNĀ ĒKA*²⁰, jo iepriekš vērība veltīta ceļojumam pa Eiropu. Kopumā gan ceļotāju Rīgas redzējums ir autoram tipisks – Rīgas

torņi, Sv. Pētera baznīca, Rīgas Doms, Daugava. Nacionālā bibliotēka ir jauns ainavas komponents un autora uzsvērumā – ļoti svarīgs. Ne tikai tādēļ, ka nu aktualizēts arī Daugavas kreisais krasts, Pārdaugava, bet vairāk tāpēc, ka šī bibliotēka ir atvērta Eiropas un visas pasaules kultūras vēsmām, tātad nacionālajā identitātē organiski sintezējot eiropeskās (un ne tikai) identitātes kodus – šoreiz no bērnu literatūras. Nacionālās bibliotēkas atklāšana Rīgā pulcējusi visai raibu, bet atpazīstamu publiku:

Sāksim ar viesiem. Piesieta pie krasta nožogojuma, gaisā lidinājās Lidojošā māja no Izgudrotāju ciema, Daugavā šūpojās vikingu kuģis, taurēdams krastam tuvojās velkonītis Antejs, uz klāja drūzmējās Čeburaška, visi trīs lāči, krievu tautas pasaku varoņi un Puškina darbu tēli. Pa tramvaja sliedēm uz jauno bibliotēku traucās zirgi, iejūgti tramvajā no Ēriha Kestnera stāsts, uz divriteņa pakal dzinās Ponija Cepurīte, rikšoja vesels zēnu bars, Gustavs taurēja ar auto tauri, bija ieradusies „Lidojošā klase”.²¹

Bibliotēkas atklāšanu kuplina arī citi pasaules bērnu literatūras zīmoli: Pinokio no Itālijas, mazais Nikolā no Francijas, Vinnijs Pūks ar saviem draugiem, lācis Padingtons (arī no Anglijas), mazā Elsi no spāņu grāmatas par Kafku un ceļojošo lelli, Susuriņš no Tūves Jānsonešs Trolliša Mumina grāmatu cikla u. c. Tiesa, latviešu bērnu literatūras varoņus no citu autoru darbiem te nemana. Tekstu papildina arī informatīvs materiāls vienas lappuses apjomā par Rīgu kā Latvijas galvaspilsētu, ko J. Zvirgzdiņš piesaka kā izrakstu no Tamas interneta, tas domāts arī lielajiem brāļiem, māsām un vecākiem. Citā šriftā pievienotajā uzziņā ir norādes par pilsētas dibināšanu, iedzīvotāju skaitu un ceļotāju iecienītākajām apskates vietām: Vecrīga, Rīgas Doms un tā ērģeles, jūgendstila ēkas, Brīvības pieminekļi, Zooloģiskais dārzs, Centrāltirgus, Pētera baznīca un no tās torņa redzama skats uz Latvijas Nacionālo bibliotēku, kā arī Rīgas parki, Latvijas Nacionālo operu, ko var aplūkot, izvēloties braucienu ar kuģi pa kanālu.

Lai cik vairāk vai mazāk veiksmīgi J. Zvirgzdiņš vienā otrā grāmatā attīsta sižeta līniju, lai kādi personificētie tēli iesaistīti tā atklāsmē, Rīgas tēlojums ir visai konstants un nemainīgs – ar atpazīstamu panorāmu, nozīmīgām kultūrvēsturiskām vērtībām un adekvātu galvaspilsētas statusu. Realitātes un fantāzijas savijums, kas raksturīgs pasakām, paver rakstniekam neierobežotas iespējas visdažādāko tēlu un visfantastiskāko sakarību radīšanai. Jebkurš dzīves materiāls spēj iegūt brīnumainas īpašības, un otrādi – brīnumainais iekļaujas reālā vidē un laikā. Fantāzija ļauj pacelties pāri nepievilcīgajai, skarbjai reālajai dzīvei, izjust skaistuma, lieluma elpu.²²

Ilze Stikāne uzsver, ka ir vērtības, kas pastāv mūžīgi. Viena no tādām vērtībām ir pasaules izziņas nepieciešamība. Izziņa, ierosinot un ieinteresējot bērnu fantāziju, radina pie pasaules kopsakarības izpratnes, pie zināšanu sistematizācijas, pie pasaules modeļa izveides.²³ Nenoliedzami, arī J. Zvirgzdiņa bērnu proza rosina gan lasītāju iztēli, gan pilda izglītojošo funkciju, un personificēto tēlu Rīgas redzējums tam ir spilgts pierādījums.

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Zirnis E. Četrdesmit gadi prozas tuksnesī. J. Zvirgzdiņš sarunā ar E. Zirni. *Karogs* Nr. 8, 2002. – 85.–95. lpp.
- ² Zandere I. Vēstures ieinteresēts, raksta bērniem. <http://www.nra.lv/articles/> (04.07.2009)
- ³ Baklāne A. Juris Zvirgzdiņš: aizņemts ar lasīšanu un rakstīšanu. *www.delfi.lv/kultura* (16.04.2013)
- ⁴ Andersens Ē. S. *Ietērp vārdos savu pasauli*. Rīga, Garā pupa, 1995. – 46. lpp.
- ⁵ Gaigala A. Realitātes labās beigas jeb Jura Zvirgzdiņa prozas īpatnības sociālajā un dzimumdiferences aspektā. *Dzimums, literārā konvencija un jaunrade no baroka līdz postmodernismam*. Rakstu krājums (red. A. Cimdiņa). Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2015. – 153. lpp.
- ⁶ Papēde M. J. Zvirgzdiņš „Atgriešanās Itakā”. <http://easyget.lv/kultura/read/35016/> (12.12.2016)
- ⁷ Zvirgzdiņš J. *Pirmā Ziemassvētku eglīte*. Rīga, Pētergailis, 2011. – 11. lpp.
- ⁸ Turpat, 12. lpp.
- ⁹ Turpat, 36. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 46. lpp.
- ¹¹ Zvirgzdiņš J. *Kad muzejā iespīd Mēness jeb Tobiass un draugi sargā Rīgas vēsturi*. Rīga, Valters un Rapa, 2012. – 9. lpp.
- ¹² Turpat, 10. lpp.
- ¹³ Turpat, 21. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 48. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 49. lpp.
- ¹⁶ Zvirgzdiņš J. *Mūsu Latvija*. Rīga, Pētergailis, 2009. – 23. lpp.
- ¹⁷ Zvirgzdiņš J. *Ahoi! Plūdi Daugavā*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2013. – 8. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 8. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 4. lpp.
- ²⁰ Zvirgzdiņš J. *No Rīgas līdz Rīgai. Tobiass un Tama Lielajā Eiropas bibliotēku ceļojumā*. Rīga, Pētergailis, 2014. – 83. lpp.
- ²¹ Turpat, 84. lpp.
- ²² Stikāne I. *Vērtību pasaule latviešu bērnu literatūrā*. Rīga, RaKa, 2005. – 59. lpp.
- ²³ Turpat, 63. lpp.

Literatūra:

- Andersens Ē. S. *Ietērp vārdos savu pasauli*. Rīga, Garā pupa, 1995.
- Baklāne A. Juris Zvirgzdiņš: aizņemts ar lasīšanu un rakstīšanu. *www.delfi.lv/kultura* (16.04.2013)
- Gaigala A. Realitātes labās beigas jeb Jura Zvirgzdiņa prozas īpatnības sociālajā un dzimumdiferences aspektā. *Dzimums, literārā konvencija un jaunrade no baroka līdz postmodernismam*. Rakstu krājums (red. A. Cimdiņa). Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2015.
- Papēde M. J. Zvirgzdiņš „Atgriešanās Itakā”. *http://easyget.lv/kultura/read/35016/* (12.12.2016)
- Stikāne I. *Vērtību pasaule latviešu bērnu literatūrā*. Rīga, RaKa, 2005.
- Zandere I. Vēstures ieinteresēts, raksta bērniem. *http://www.nra.lv/articles* (04.07.2016)
- Zirnis E. Četrdesmit gadi prozas tuksnesī. J. Zvirgzdiņš sarunā ar E. Zirni. *Karogs* Nr. 8, 2002. – 85.–95. lpp.
- Zvirgzdiņš J. *Ahoi! Plūdi Daugavā*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2013.
- Zvirgzdiņš J. *Kad muzejā iespīd Mēness jeb Tobiass un draugi sargā Rīgas vēsturi*. Rīga, Valters un Rapa, 2012.
- Zvirgzdiņš J. *Mūsu Latvija*. Rīga, Pētergailis, 2009.
- Zvirgzdiņš J. *No Rīgas līdz Rīgai. Tobiass un Tama Lielajā Eiropas bibliotēku ceļojumā*. Rīga, Pētergailis, 2014.
- Zvirgzdiņš J. *Pirmā Ziemassvētku eglīte*. Rīga, Pētergailis, 2011.

AUTORI / CONTRIBUTORS

Žans Badins

Dr. philol., Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu institūta Kultūras pētījumu centra pētnieks
Dr. philol., research fellow of Daugavpils University Institute of Humanities and Social Sciences Centre of Cultural Research (Latvia)
e-pasts / e-mail: zans.badins@du.lv

Maija Burima

Dr. philol., Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Latviešu literatūras un kultūras katedras profesore, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētniece
Dr. philol., professor of Daugavpils University Faculty of the Humanities Department of Latvian Literature and Culture (Latvia), research fellow of University of Latvia Institute of Literature, Folklore and Art (Latvia)
e-pasts / e-mail: maija.burima@du.lv

Inguna Daukste-Silasproģe

Dr. philol., Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta vadošā pētniece
Dr. philol., senior research fellow of University of Latvia Institute of Literature, Folklore, and Art (Latvia)
e-pasts / e-mail: inguna.daukste@lulfmi.lv

Ingrīda Kupšāne

Dr. philol., Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Latviešu literatūras un kultūras katedras docente
Dr. philol., docent of Daugavpils University Faculty of the Humanities Department of Latvian Literature and Culture (Latvia)
e-pasts / e-mail: ingrida.kupsane@du.lv

Janīna Kursīte

Dr. philol., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas profesore
Dr. philol., professor of University of Latvia Faculty of Humanities Department of Latvian and Baltic Studies
e-pasts / e-mail: kursite@hotmail.com

Valentīns Lukaševičs

Dr. philol., Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Latviešu literatūras un kultūras katedras docents
Dr. philol., docent of Daugavpils University Faculty of the Humanities
Department of Latvian Literature and Culture (Latvia)
e-pasts / e-mail: v.lukasevics@inbox.lv

Sandra Meškova

Dr. philol., Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Angļu filoloģijas un translatoģijas katedras asociētā profesore
Dr. philol., associate profesor of Daugavpils University Faculty of the Humanities Department of English Philology and Translatology (Latvia)
e-pasts / e-mail: sandra.meskova@inbox.lv

Rudīte Rinkeviča

Dr. philol., Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Latviešu literatūras un kultūras katedras docente
Dr. philol., docent of Daugavpils University Faculty of the Humanities
Department of Latvian Literature and Culture (Latvia)
e-pasts / e-mail: rudite.rinkevica@du.lv

Alina Romanovska

Dr. philol., Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu institūta Kultūras pētījumu centra pētniece
Dr. philol., research fellow of Daugavpils University Institute of Humanities and Social Sciences Centre of Cultural Research (Latvia)
e-pasts / e-mail: alina.romanovska@du.lv

Inese Valtere

Dr. philol., Daugavpils Saskaņas pamatskolas skolotāja
Dr. philol., Teacher at Daugavpils Saskaņa School (Latvia)
e-pasts / e-mail: inese.valtere@du.lv

Elina Vasiļjeva

Dr. philol., Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Rusistikas un slāvistikas katedras asociētā profesore
Dr. philol., associate profesor of Daugavpils University Faculty of the Humanities Department of Russian and Slavic Linguistics (Latvia)
e-pasts / e-mail: elina.vasiljeva@du.lv

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija